262.279

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

262279

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Szerkeszti Gyulai Pál.

Egy-egy szám ára ~~20 fill.~~ 7–K

A NÉMETALFÖLDI MŰVÉSZET BÖLCSELETE.

Irta

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

619–620. SZ.

21–K.

~~40 fill.~~

FRANKLIN-TÁRSULAT

BUDAPEST

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A NÉMETALFÖLDI MŰVÉSZET BÖLCSELETE.

IRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

FRANCZIÁBÓL FORDITOTTA

Dr SZÁNTÓ KÁLMÁN.

★

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

262279

(2)

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR
N Növedéknapló
1954 év 1604 sz.

R 1965

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A németalföldi művészet bölcselete.

Állandó viszonyok.

Uraim!

Az előző három évben az olasz festészet történetét fejtegettem önöknek;* ez évben a németalföldi festészet történetét fogom előadni. Két népcsoport vezette és vezeti a modern civilisátiót: egyrészt a latin vagy latinosult népek, olaszok, francziák, spanyolok és portugallok; másrészt a germán népek, belgák, hollandok, németek, dánok, svédek, norvégek, angolok, skótok, amerikaiak. A latin népek csoportjában kétségtelenül az olaszok a legjobb művészek, a germán népek csoportjában kétségtelenül a flamandok és hollandok azok. E két népnél tanulmányozva a művészet történetét, a modern művészet történetét tanulmányozzuk annak legkiválóbb s legellentétesebb képviselőinél.

Ily roppant és sokoldalú mű: festészet, mely már majdnem négy század óta tart, művészet,

* Ez előadások a párisi művészeti akadémián tartattak. L. Taine H. *Az olasz művészet bölcselete. Olcsó könyvtár* 202. sz.

mely annyi remeket foglal magában, s mely minden darabjára eredeti és közös jelleget nyom, nemzeti mű; következéskép a nemzeti életen alapul s magában a nemzeti jellemben gyökerezik. Oly virágzás, melyet a nedvek működése mélyen és régen előkészített, a szerint, a minő a termő növény szerzett alkata s eredeti természete volt. Módszerünkhöz képest előbb e belső s előzetes történelmet fogjuk tanulmányozni, mely megmagyarázza a külső és végtörténetet. Meg fogom önöknek tehát a magot mutatni, azaz magát a fajt, változhatatlan és alaptulajdonaival, a melyek minden körülmény és éghajlat mellett megmaradnak; aztán a növényt, azaz magát a népet, eredeti, megszerzett vagy rászabott, de mindenkor környezete és története által kifejtett s megváltoztatott tulajdonaival; végül a virágot, azaz a művészetet s jelesen a festészetet, melyben mind e fejlődés tetőzik.

I.

A Németalföldet lakó emberek legnagyobb részt ama fajhoz tartoznak, mely az V. században elözönlötte a római császárságot s a mely akkor először foglalt a latin nemzetek mellett helyet. Egynémely vidéken, Galliában, Spanyol- és Olaszországban csak vezért s új erőt adtak a benszülötteknek. Más vidéken, mint Angliában, Hollandban elűzték, kiirtották, helyébe léptek az őslakóknak és tiszta vagy majdnem tiszta vérök csörgedez még azok ereiben, kik ama földet ma is birják. Az egész középkorban Németalföldet Alsó-Németországnak hívták. A belga és hollandi nyelvek a németnek nyelvjárásai s a vallon kerületet kivéve, hol romlott franciát beszélnek, az egész vidék népnyelvei.

Tekintsük mind e germán fajok közös vonásait s a különbségeket, melyek által a latin népekkel ellenkeznek. Külsejét illetőleg teste fehérebb és lágyabb, szemei rendesen kékek, gyakran porczellánkékek vagy savósak, még pedig annál inkább, minél jobban haladunk északnak, sőt néha üvegesek is, mint Hollandban; hajok kenderszőke, a kis gyermekeknél

csaknem fehér; már a régi rómaiak csodálkoztak ezen s azt mondták, hogy a germán gyermekeknek ősz hajok van. Az arcz szine szép rózsás, végtelen finom a fiatal leányoknál, élénk és pozsgásabb az ifjaknál, sőt néha z időseknél is: de a munkás osztályban s az érett korban rendesen sápadtnak, répaszínűnek s Hollandban sajt, sőt romlott sajtszínűnek találtam. A test legtöbbnyire nagy, de tagbaszakadt vagy zömök, nehézkes és nem finom. Hasonlókép az arczvonások önmagoktól szabálytalanok, főleg Hollandban, érdesek, kiálló szemcsontokkal és hegyes állkapcsokkal. Szóval a szobrászi nemesség és finomságnak híjával vannak. Ritkán találni oly szabályos arczokat, mint a Toulouseban és Bordeauxban oly gyakori csinos alakok, mint a szép és büszke fők, melyekben Róma és Flórencz vidéke bővelkedik; de annál gyakoribbak a túlzott vonások, az idomok és színek egybe nem illő csoportulata, a test különös duzzadtságai, a természetes torzképek. Ha pedig művészi anyagul tekintjük, az élő alakok szabálytalan és határozatlan körvonalaiknál fogva nehézkes és szeszélyes kézre vallanak.

Ha most már e testet működésében figyeljük meg, azt fogjuk találni, hogy állati képességei és szükségletei sokkal durvábbak, mintsem a latinokéi; hogy az anyag és tömeg fensőségben látszanak lenni a mozgás és a lélek fölött, hogy falánk, sőt ragadozó. Hasonlítsuk

össze egy angol vagy holland étvágyát egy franczia vagy olaszéval, emlékezzék csak vissza, ki amaz országokat bejárta a table d'hôtes-ok és a táplálék-, különösen húsmennyiségekre, melyet egy londoni, rotterdami vagy antverpeni lakos szép lassan, napjában többször is lenyel; az angol regényekben mindig reggeliznek s a legérzékenyebb hősnők is a harmadik kötet végéig a vajaskenyerek, theák, szárnyasok és sandwichek egész tömegét emésztették föl. Az éghajlat követeli ezt meg; észak köde alatt be nem érhetné az ember, mint a latin faju paraszt egy bögre levessel vagy egy darab fokhagymás kenyérrel vagy egy fél tányér maccaronival. Ugyanez okból szereti a germán a szeszes italokat. Már Tacitus észrevette és Ludovico Guicciardini, egy XVI. századbeli szemtanú, kit nem egyszer fogok még idézni, a belgákról s hollandokról szólva, mondja: «Csaknem mindnyájan hajlandók a részegeskedésre s e bűn szenvedélyök; isznak este s néha napközben is.» Amerikában és Európa legtöbb germán országában a mértéktelenség ma nemzeti hiba; az öngyilkosságok és elmebetegségek fele innen származik. Még jóravaló embernél, középosztályú egyéneknél is igen nagy az ivás vágya. Angol- és Németországban nem becstelenség, ha egy jó nevelésű ember mámorosan kel föl az asztaltól: hébe-hóba egészen is lerészegszik; nálunk ellenkezőleg ez szennyfolt; Itáliában

gyalázat; Spanyolországban a múlt században a részeg név oly bántalom, melyet megboszulni nem volt elég a párbaj: késszúrást vont maga után. Minderről germán államokban szó sincs. Itt az annyira látogatott és annyira számos serfőzők, a megszámlálhatatlan pálinkás és különféle fajú sörös kocsmák tanúskodnak a közízlésről. Lépjenek be csak Amsterdamban a fényes hordókkal telirakott bódék egyikébe, hol egymás után hajtogatják a fehér, sárga, zöld, barna, gyakran még fahajjal és borssal erősbített pálinkás üvegeket. Foglaljanak csak helyet esti kilencz órakor egy brüsszeli sörházban, a barna faasztalok mellett, melyeket a rák-, sóskenyér- és kemény tojásárusok vesznek körül; nézzék ezt a népet, a mint ott békén ül, kiki magának, ritkán kettesben, de csaknem mindig szótlan, hogy füstölnek, esznek s iszszák sörös kupáikat, melyet koronkint egy-egy pohár erős likőrrel hevítnek föl; mintegy velök együtt fogják érezni a hő és állati teltség durva érzetét, melyet ők szótlanul és magányosan élveznek, minél inkább újítja föl a tartalmas táplálék s bőséges ital bennök az emberi létet és vesz részt az egész test a kielégített gyomor jóllétében.

Hátra van még külsejökben egy utolsó vonást felmutatni, mely különösen a délieknek tűnik föl, értem fölfogásuk és érzelmeik lassuságát és nehézkességét. Egy toulouse-i esernyő-árus

Amsterdamban csaknem karjaimba borúlt, midőn meghallott franciáúl beszélni s egy negyedóráig kellett hallgatnom panaszait. Az ő élénk természetének kiállhatatlanok voltak az oda való népek: «feszesek, elhízottak, indulat és érzés nélkül, izetlenek és lanyhák, valóságos sárgarépák, uram, valóságos sárgarépák!» És valóban, fecsegése, közlékenysége kirítt közülök. Úgy tetszik, mikor velök beszélünk, mintha nem értenék meg azonnal; vagy minha idő kellene, míg beszélő-gépök mozgásba jön; egy muzeumi őr, vagy közszolga egy pillanatig elbámészkodik, mielőtt felelne. — Kávéházban, vasuton a flegma és a vonások mozdulatlansága meglepő; nem érzik szükségét, hogy mozogjanak, csevegjenek, mint mi; képesek órák hosszán át mozdulatlan ülni gondolataikkal vagy pipájokkal. Estélyen, Amsterdamban, a rikítón felpiperézett hölgyek, mozdulatlan ülve támlásszékeiken, szobroknak tetszettek. Belgiumban, Németországban, Angliában a parasztalakok lelketleneknek, holtaknak vagy bambáknak látszanak; barátaim egyike, Berlinből visszatérve, igy szólt: «ezeknek az embereknek csupa holt szemök van.» Még a fiatal leányoknak is olyan naiv és álmos arczok van; gyakran megállottam valamely üzlet üvegtáblája előtt, elnézve egy rózsás, szende, őszinte, valóságos középkori madonna-arczot, a mint divatárukkal foglalkozik; ép ellenkezőleg, mint nálunk délen és Olasz-

országban, hol egy grisette szeme, más hiján, a székekkel látszik beszélni, hol a gondolat, a mint megterem, először is mozdulatban nyilvánul. Germán országokban úgy tetszik, mintha a benyomások és kifejezések csatornái be lennének dugúlva; mindaz a mi finomság, izgalom, elevenség lehetetlennek látszik: a déli jajgat balogságukon s ügyetlenségökön, ez volt nekünk franciáknak önkénytelen véleményünk a forradalom s császárság háborúi alatt. E tekintetben az öltözködés s a magatartás a legjobb ismertető jel, különösen ha a közép- és alsó osztályt tekintjük. Hasonlítsuk össze Róma és Bologna, Páris és Toulouse grisettejeit a nagy, gépszerű bábokkal, minőket Hamptoncourtban látni vasárnaponkint, feszesen kitömve, ibolyaszin szalagjaikkal, rikító selyemruhájokkal, aranyövökkel s a kérkedő fényüzés minden fitogtatásával. Ép most jut két ünnep eszembe, az egyik Amsterdamban, hol a gazdag friz parasztasszonyok sürögtek, fejöket csöves főkötőbe pólyálva, melyen egy kordéforma kalap rángatózott, míg halántékukon s homlokukon, két arany lemez, egy arany ék és arany dugóhúzók körítették a fakó, ízetlen arczot; a másik a breisgaui Freiburgban, hol falusi asszonyok ácsorogtak, talpas lábaikra nehezkedve, kósza tekintettel, nemzeti öltönyeikben kiállítva; fekete, piros, zöld, ibolyaszin rokolyában, mely feszes redőkbe volt szedve, mint a góth szobrokéi,

elől-hátul hólyagos ingvállban, kitömött, massiv, ürüczomb formáju nyakkal, csaknem a hónaljig kötött derékban, sárga, fakó, keményen felkötött s a fejök búbjára húzott hajjal, arany és ezüst himzésű, hálóba kötött kontytyal, melyen egy férfikalapból egy narancsszín cső állott az égnek, különös koronájául a testnek, mely konyhakéssel látszott kiszabva lenni s egy bemázolt oszlop kósza gondolatát kelté az emberben. — Szóval e fajban az ember-állat sokkal késeibb és durvább, mint a másikban; az ember hajlandó volt alsóbbrendűnek itélni összehasonlítva az olaszszal, délfrancziával, a ki józan, nyilteszű, a ki természeténél fogva, tud beszélni, csevegni, gondolatait mímelni, van ízlése, csaknem finom, s a ki, mint a XII. századbeli Provence-lakó, vagy a XIV-beli flórenczi, minden erőlködés nélkül művelt, polgárisult, bevégzett az első lépésre.

De nem szabad az első szempillantással megelégednünk; csak egy oldalról világítja meg a tárgyakat: van egy másik is, mely épúgy kíséri, mint a hogy fényoldal együtt jár az árnyoldallal. E természetes finomságnak s koraérettségnek a latin népeknél sok rossz következménye van: a kellemes érzetek szükségét költik föl benne; követelőkké teszi őket a szerencse dolgában; szükségök van számos, különböző durvább vagy finomabb gyönyörre, a társalgás mulatságára, az udvariasság kedveske-

déseire, a hiúság kielégítésére, a szerelem érzékiségére, az ujdonság és meglepetés örömeire, az alakok és mondatok harmonikus arányára, könnyen szónokiasak, kapkodók, epikureusok, kéjhajhászók, szabadosok, szerelmeskedők és világfiak lesznek. Valóban e hibák miatt romlik vagy szakad meg civilisátiójok; megtalálhatjuk mindezt a régi Görögországban s a régi Rómában, a XII. században Provenceban, a XVI-ban Olasz-, XVII-ben Spanyol-, a XVIII-ban Franciaországban. Sokkal gyorsabban finomuló természetök sokkal gyorsabban viszi őket a mesterkéltséghez. Szokatlan érzelmeket akarnak élvezni: nem elégednek meg a közönségesekkel; olyanok, mint a ki hozzászokott a narancsevéshez, messzedobják magoktól a tököt meg a sárgarépát; pedig ép a tök meg a sárgarépa, meg egyéb ily tápláló főzelékekből áll a rendes élet. Olaszországban mondta egy úri nő, midőn valami pompás fagylaltot evett: «Mily kár, hogy ez nem vétek!» Franciaországban mondta egyszer egy nagy úr egy roué diplomatáról szólva: «Ki ne imádná, hisz oly bűnös!» — Más részről, benyomásaik élénksége, működési készségök rögtönzőkké teszi őket; az akadályok nagyon is izgatón hatnak rájok elannyira, hogy a kötelesség és eszélyről is megfeledkeznek, egész a késszúrásig Olasz- és Spanyolországban, a puskalövésig Franciaországban, szóval türelemre, figyelemre, rendre csak alig képesek. Hogy bol-

dogulhassunk az életben, tűrni, unatkozni, rontani s alkotni kell tudni; elkezdeni és folytatni a nélkül, hogy a harag hullámai vagy a képzelődés röpte megszakítnák vagy útjából kitérítnék a mindennapi küzdelmet. Szóval, ha tehetségeiket a világ rendes folyásával összehasonlítjuk, úgy az utóbbit nagyon is gépiesnek, szögletesnek s egyhangúnak találjuk hozzájok, őket pedig nagyon is eleveneknek, finomaknak, változatosnak ahhoz képest. Minden néhány század végén észrevehetjük ez egyenetlenséget civilisátiójokban; sokat kivánnak a dolgoktól, pedig életbölcseség hiján, nem veszik ki belőlök még azt sem, a mit nyujtani képesek.

Hagyjuk el most már e szerencsés adományokat s velek együtt e kellemetlen hajlamokat; képzeljenek e lassú és lomha germán testen egy jól szervezett főt, tökéletes értelmet s vonják le a következéseket. Benyomásai kevésbbé élénkek lévén, az így alkotott ember nyugodtabb és elmélkedőbb lesz. Minthogy kevésbbé van kellemes érzésekre szüksége, foglalkozhatik a nélkül, hogy unatkoznék, unalmas dolgokkal. Érzékei tompábbak lévén, többre becsüli a lényeget az alaknál s a benső igazságot a külső dísznél. Minthogy kevésbbé gyors, kevésbbé van alávetve a türelmetlenségnek és az oktalan káprázatnak; van kitartó képessége s állhatatos a hosszas kimenetelű vállalatokban. Szóval, benne az értelem az úr, mivel a

külső csábok kisebbek s a benső fellobbanások ritkábbak: az ész jobban kormányozhat, midőn belűl kevesebb a lázongás s kivülről kevesebb a támadás. S figyeljék meg csakugyan a germán népeket ma vagy történelmök egész folyásában. Első sorban ők a világ legnagyobb munkásai; e tekintetben szellemi dolgokban senki sem ér föl a németekkel; tudomány, bölcsészet, a legkülönösebb nyelvek ismerete, kiadások, szótárak, gyüjtemények, rendszerezések, laboratoriumi kutatások; minden tudomány, melynek munkálása unalmas és kellemetlen, de előkészítő és szükséges, az ő kizárólagos tulajdonuk; csodálatos türelemmel és lemondással faragják a jelenkori műveltség épületének köveit. Ugyanezt teszik az angolok, hollandok, amerikaiak a mesterségekben. Szeretnék önöknek egy angol posztószövőt vagy takácsot munkában bemutatni: valóságos automata, mely egy percznyi szórakozás nélkül ép oly jól dolgozik a tizedik órában, mint az elsőben. Ha ugyane műhelyben franczia munkások is vannak, meglepő ellentétet képeznek: nem tudnak a gépszerű szabályosságba beletörődni; sokkal hamarább figyelmetlenek és fáradtak; s ennélfogva, a nap befejeztével kevesebbet is végeztek; ezernyolczszáz orsó helyett csak tizenkétszázat eresztettek le. A képesség még kisebb lesz, a mint jobban délnek szállunk: a provenceinak, olasznak szüksége van, hogy csevegjen, énekeljen, tánczoljon;

szivesen őgyeleg és mulat s ez áron nem bánja, ha kopott is a ruhája. Itt a henyeség természetesnek, sőt tisztességesnek látszik. Az *úri élet* s az ember lustasága, ki nemes volta miatt nem dolgozik, hanem a véletlenből, sőt gyakran koplalva él, volt Olasz- és Spanyolország átka a két utóbbi században. Ugyane korszakban a flamand, holland, angol, német abba helyezte dicsőségét, hogy magát hasznos dolgokkal jól ellássa; az ösztönszerű idegenkedés, melylyel az ember a fáradtságot rendesen kikerülni igyekszik, a gyermekes hiúság, melylyel a mivelt ember magát a kézi munkától elkülöníti, leomlottak jó érzékök és eszélyök előtt.

Ugyanez okosság s ugyane józanság alkotja s tartja fenn nálok a különböző fajú társadalmi, első sorban házassági kötelmeket. Önök tudják, hogy a latin népeknél ez nem igen tiszteltetik: Olasz-, Spanyol-, Francziaországban a drámának és regénynek mindig főtárgya a házasságtörés; az irodalom legalább hőseül veszi e szenvedélyt, teljes rokonszenvével árasztja el, minden jogot megadván neki. Angliában ellenkezőleg a regény a becsületes szerelem képe s a házasság dicsőítése. A szerelmeskedés nem tisztességes a németnél, még a diákok közt sem. A latin népeknél meg van engedve, eltűrt, sőt olykor helyeselt. A házasság igája s a háztartás egyhangúsága kinosaknak tetszenek ott. Az érzékek csábítása nagyon is erős,

a képzelet szeszélyei nagyon is hevesek; a szellem álmot alkot magának gyönyörről, kéjről, üdvről, vagy legalább is egy élénk és változatos érzéki regényről; az első alkalommal pedig kitörnek a visszatartott hullámok, átszakítva a kötelesség és törvény gátjait. Tekintsék Spanyol-, Olasz-, Franciaországot a XVI. században; olvassák el Bandello novelláit, Lope vígjátékait, Brantôme elbeszéléseit s hallgassák meg egyúttal, mily erkölcsöt vesz észre az egykorú Guicciardini a Németalföldön: «Iszonyat nálok a házasságtörés . . . asszonyaik kiválóan becsületesek, noha igen szabadjára hagyják őket.» Mindenek fölött háziasak e nők és szeretik otthonukat. A minap nevezett meg csak egy előkelő és gazdag hollandi több fiatal asszonyt családjából, kik nem akarták megnézni a világkiállítást s a kik otthon maradtak, míg férjök s fivéreik eljöttek Párisba. Ily nyugodt s otthonülő természet nagy boldogsággal áraszthatja el a családi életet; midőn az újság és ledérség vágya szunnyad, a tiszta gondolatok sokkal erősebben ébrednek föl; ha nem unja az ember mindig egy személylyel lenni együtt, az adott szó emléke, a kötelesség érzete, az önbecsülés könnyen szembeszállanak a csábításokkal és győznek is felettök, mert erősebbek náluk. — Sokat mondhatnék egyéb, különösen a szabad társulásokról. Nehéz azt gyakorolni; hogy a gép szabályosan és akadálytalanul működjék, szükség, hogy az egyének, kik alkotják, nyugodt idegzetüek

legyenek s a végczélt uralják. Egy *meetingen* türelmesnek kell lenni, tűrni, hogy ellentmondanak, sőt lehordanak, a felelet sorát kivárni, mérséklettel válaszolni, elhallgatni huszszor egyfolytában ugyanazt a számokkal és positiv adatokkal felczifrázott okoskodást. Nem lehet az újságot eldobni, midőn a politika megszünt érdekes lenni s csupa vitatkozási és szónoklási kedvből foglalkozni vele, lázadásokat kelteni a felsőbbség ellen, mihelyt nem tetszik; ez a divat Spanyolországban és egyebütt; és önök ismernek egy államot, melyben megbuktatták a kormányt, mert nem volt elég tevékeny s a nemzet «unatkozott». Germán népeknél nem azért társulnak, hogy beszéljenek, hanem hogy tegyenek; a politikával ügyesen kell bánni; az ügyek szellemével foglalkoznak ott, a beszéd csak eszköz, a hatás, ha távoleső is, a czél. Alárendelik magokat e czélnak és telvék tisztelettel a személyek iránt, kik azt képviselik. Hallatlan! a kormányzottak itt tisztelik a kormányzókat; ha ezek rosszak, ellenszegülnek nekik, de törvényesen, türelemmel, s ha az intézmények hiányosak, lassanként javítják őket, a nélkül, hogy összetörnék. A germán országok a szabad és palramentaris kormányzat hazái: láthatják ezt ma Svéd-, Norvégországban, Angliában, Belgiumban, Hollandban, Poroszországban, sőt Ausztriában is; az Ausztráliát, Nyugot-Amerikát megtermékenyítő gyarmatosok magokkal együtt

betelepíték azt is; bármily míveletlenek legyenek is e települők, mégis meggyökerezik s baj nélkül fenn is marad nálok; sőt Belgiumban és Hollandban elejétől fogva megtaláljuk; Németalföld ódon városai köztársaságok voltak s ennek maradtak az egész középkoron át feudalis uraik mellett is. A szabad társulás könnyen megalakul s fenn is marad nálok, a kicsi a nagy mellett és nagyban. A XVI. században minden városnak, sőt helységnek megvan a lövő- és szónok-egyesülete: kétszáznál többet számítottak össze. Belgiumban még ma is számtalan hasonló társulat virágzik: az íjászás, a dal, a galambok, az énekes madarak érdekében. Hollandban a magányzók önkénytesen egyesülve ellátják a közjótékonyság szolgálatait. Testületben működni, a nélkül, hogy egyike a másikát elnyomja, egészen germán képesség; ugyanaz a tehetség, mely annyi ügyességet ád nekik a mesterségekre: türelemmel és gondolkozva alkalmazkodni a physikai és emberi természet törvényeihez s a helyett, hogy ellenkeznének vele, hasznot húzni belőle.

Ha most már a cselekvés teréről az okoskodáséra lépünk, t. i. hogy mint fogják fel s alkotják meg a világot: itt is meg fogjuk az elmélkedő s kevéssé érzéki tehetség kinyomatát találni. A latin népeknek igen élénk érzékök van a dolgok külseje és disze, a pompás megjelenés iránt, mely hizeleg az érzékeknek és

hiúságnak, a logikai szabályosság, külső arány, szép rend, szóval a forma iránt. A germán népeket ellenkezőleg sokkal inkább vonzza a dolgok belseje, az igazság maga, szóval a lényeg. Ösztönük hajtja őket, hogy ne engedjék magokat elcsábíttatni a látszattól, hogy felemeljék a fátyolt, kutassák a dolgok titkát, ha visszataszító és szomorú is, ne hagyják és ne rejtsék el a legkisebb részletet se, még ha köznapi és rút is. Ez ösztön számos műve között kettő van, mely azt különösen megvilágítja, mert a forma és lényeg ellenkezését legélesebben kifejezik: az irodalom és a vallás. A latin népek irodalmai klasszikusak s többé-kevésbbé a görög költészeten, római ékesszóláson, olasz renaissance-on, XIV. Lajos századán alapulnak; tisztítnak és nemesítnek, szépítnek és nyirbálnak, rendeznek és arányosítnak. Utolsó remekművök Racinenak, a fejedelmi élet, udvari szokások, világi személyiségek, művelt lelkek festőjének, a szónoki styl, tudós compositió, irodalmi elegantia mesterének színművei. A germán népek irodalmai, ellenkezőleg romantikusok és első hajtásuk az *Edda* és Észak ódon *ságái;* legfőbb remekművök Shakespeare színművei; azaz a való élet nyers és teljes visszatükrözése vad, nemtelen és közönséges részleteivel, fenséges és durva ösztöneivel, az egész emberi természet minden kitöréseivel, előadva ehhez képest egy nyelven, mely majd bizalmaskodó egész a tri-

viálitásig, majd költői egész a lyrai emelkedésig, laza minden szabálytól, egybe nem függő, szertelen, de hasonlíthatatlan erejű, hogy a lélekig vigye, teljes hévvel és izgalommal a szenvedélyt, melynek feljajdulása. — Hasonlóképpen ha a vallást vesszük s tekintjük azon elhatározó pillanatban, melyben Európa népei felhivattak, hogy válasszák meg hitöket, azaz a XVI. században: azok, kik az eredeti okleveleket olvasták, tudják miről volt akkor szó, hogy mily titkos előnyök tarták meg az egyiket a régi kerékvágásban s űzték a másikat az újba. A latin népek valamennyien katholikusok maradtak; nem akartak kikelni szellemi világukból; hívek maradtak a hagyományhoz; megmaradtak a tekintély alattvalói; fogva tartották őket az érzékelhető külsőségek, az isteni tisztelet pompája, az egyházi hierarchia szép rendje, a katholikus egység és folytonosság fenséges eszméje; nagy súlyt fektettek a szertartásokra, külsőségekre, látható tettekre, melyekben a kegyelet nyilvánul. A germán népek ellenkezőleg majdnem mind protestánsok lettek; hogy Belgium, mely a reformátió felé hajlott, elvonatott attól, erőszakos úton, Farnese diadalai, annyi protestáns család halála és menekvése s egy különös erkölcsi válság útján történt, melylyel még találkozni fogunk Rubens történetében A többi germán népek alárendelték a külső cultust a belsőnek; az üdvöt a szív megtéré-

sébe és indulatába helyezték; alávetették az egyház hivatalos tekintélyét az egyén személyes meggyőződésének; a lényeg ez uralma mellett a forma mellékessé vált, valamint a cultus, a cselekedetek gyakorlata, a ritus is. Azonnal látni fogjuk, hogy a művészetben az ösztönök ugyanez ellenkezése az izlés és styl analog ellentétét hozta létre. Elégséges egyelőre az alap-jellemvonásokat meghatároznunk, melyek a két fajt megkülönböztetik. Ha a második az elsőhöz képest kevésbbé szobrászi formákat, durvább izlést s zsibbadtabb vérmérséket mutat fel, de idegei nyugodtsága, hideg vére által a tiszta értelmi felfogásra nagyobb képessége van; gondolkozása az érzéki gyönyör vonzása, a rögtönzés szökdelései, a külső képesség illusiója által kevésbbé térítve ki a helyes útról, jobban tud a dolgokhoz alkalmazkodni, hogy megérthesse s vezethesse őket.

II.

Ez, ily tehetségekkel megáldott faj a különböző környezet szerint. melyben élt, különböző változatokon ment keresztül. Vessünk el több ugyanazon termőerejű magot, különféle fajú és éghajlatú földbe; hagyjuk kicsirázni, nőni, megteremni, végtelenül megújulni mindeniket a maga talaján: mindenik a maga földéhez fog alkalmazkodni s ugyanazon nem többféle változatait fogjuk nyerni, melyek annyival inkább fognak egymástól különbözni, minél nagyobbak a különböző éghajlatok ellentétei. Ilyen a germán faj története Németalföldön: az ott lakás tíz százada megtette a magáét; a középkor végén, a velök született jellemen kívül egy ott szerzett jellemet találunk bennök.

Meg kell tekintenünk földjét és egét; utazás hiján vessünk legalább a földabroszra egy tekintetet. A délnyugoti hegyes vidéken kívül Németalföld vizenyős róna; három nagy folyó, a Maasz, a Rajna, a Schelde s több aprónak kiöntései tették azzá. Adjuk ehhez a számos patakokat, tavakat, mocsárokat; a vidék nagy vizek

gyülőhelye, melyek odaérkezve meglassudnak vagy lejtő híján ott feneklenek. Furjunk egy lyukat, mindegy akárhol, s víz fakad belőle. Ha megnézik Van der Neer tartományait, fogalmuk lesz e nagy lomha folyókról, melyek a tengerhez érve egy mérföld szélesek; hemperegve alszanak ágyukban, mint valami roppant nyúlós, lapos hal, sápadt, iszapos, fakó pikkelyszerű fényt vetve magok körül; néha a róna alacsonyabb nálok s csak földhányások védik; látni, hogy át akarják szakítani; belőlük folytonosan gőz emelkedik s éjjel a sürű köd a hold alatt az egész vidéket bevonja kékes nedvességével. Kövessük egész a tengerig; itt egy második hatalmasabb viz. a mocsároktól naponkint megdagadva, fejezi be az első munkáját; az Északi óczeán ellensége az embernek. Emlékezzenek csak vissza Ruysdaël *Czölöpzetére* s gondoljanak a gyakori szélvészekre, melyek a vöröses hullámokat és roppant habtajtékot odacsapják a folyamáradásoktól különben is átázott kis földszalagra. Egy csomó kis sziget, némelyike akkora, mint egy fél megye, mutatja az egész part mentén e folyóvizek eliszaposodását s a tengervíz e rombolását, a minők Walcheren, északi és déli Beveland, Tholen, Schouven, Vorn, Beyerland, Texel, Vlieland és még több. Néha az óczeán is közbelép s belső tengereket alkot, mint a Zuidersee. Ha pedig Belgium folyamoktól öntözött ártér, Holland nem egyéb sár-

halomnál a vizek közepett. Adják e kedvezőtlen talajhoz a légmérsék zordonságát s hajlandók leszünk azt állítani, hogy e föld nem embereknek, hanem libuczoknak és hódoknak való.

Midőn az első germán törzsek be kezdtek települni, még rosszabb volt. Cæsar és Strabo idejében csak mocsaras erdő volt ez; az utazók beszélték, hogy fáról-fára lehetett egész Hollandon átmenni, a nélkül, hogy lábok a földet érje. A tövestől ledőlt és folyamokba hullott tölgyek tutajokat képeztek, mint ma a Missisipin, megakasztva a római flottákat. A Wahal, a Maasz, a Schelde, minden évben kiöntöttek s messze elboríták a sík talajt. Az őszi viharok a bataviai szigeteget minden évben megárasztották, a partok alakja Hollandiában szűntelenül változott. Az eső szakadatlan s a köd oldhatlan vala, mint Orosz-Amerikában; a nap nem tartott három-négy óránál tovább; vastag jéglepel borította a Rajnát minden évben. Csak a civilisátió szelidítette meg a talaj termékenyítésével a légmérséket, mert a vad Holland akkor Norvégia éghajlatával bírt. A benyomulás negyedik százada után még Flandriát «a végtelen és könyörtelen erdő»-nek hívták. 1197-ben Waes tartomány, mely most konyhakert, míveletlen volt s a térítőket benne farkasok támadák meg. A XIV. században vad lovak ménesei tévelyegtek még Holland erdeiben. A tenger

behatolt a szárazra. Gent tengeri kikötő volt a IX. században. Saint-Omer és Brügge a KII-ben, Dam a XIII-ban, Ecluse a XIV-ben. Ha Hollandot a régi földabroszokon nézzük, rá sem ismerünk.* Még ma is kénytelenek a lakosok a talajt a folyamok és tenger ellen védelmezni. Belgiumban az Oczeán partja alacsonyabb, mint a nagy dagály s az elhódított polderek széles, agyagos rónái, ragacsos, ibolyaszín viszfényű rögei gátak között terülnek el, melyek még napjainkban is akárhányszor átszakadnak. Hollandban a veszély még nagyobb s az élet ott épen bizonytalannak tetszik. Tizenhárom század óta középszámítással minden hetedik évre vesznek nagy kiöntést az apróbbakon kivül. 1230-ban 100,000 személy fúlt a vizbe, 1287-ben 80,000, 1470-ben 20,000, 1570-ben 30,000, 1717-ben 12,000, 1776-ban, 1809-ben, 1825-ben, sőt még később is értek meg ily szerencsétlenségeket. A 12 klm. széles, 35 klm. mély Dollart-öböl, a 44 négyszög mérföld Zuidersee a tengernek berohanásai a XIII. században. Hogy megóvják a fries földet, 22 mérföld czölöpöt kellett három sorjában leverniök, melyek mindegyike hét forintba került. Hogy megvédjék a harlemi partot, nyolcz kilométer hosszú, 40 láb magas s a hullámokba kétszáz lábnyi mélyre merülő

* Michiels *A flamand festés története* I. k. 230 l. és Schayes, *Németalföld a római uralom előtt és alatt.*

norvégiai gránit gátra volt szükség. Amsterdam, melynek 260,000 lakosa van, egészen czölöpökre van épitve, melyek néha harmincz láb hosszuak. Frisiában a városok és falvak elhelyezése csupa mesterséges szerkezetű. A Schelde és Dollart közti védelmi munkálatokat két és fél milliárdra becsülik. Ilyen áron élnek Hollandban s midőn Harlemből vagy Amsterdamból meglátjuk ezt a roppant sárgás tengert zajogni s az öböl keskeny szélét beláthatlanul elnyelni, azt érezzük, hogy az ördögnek hagyva ezt a legelőt, siessen az ember máshol élelmet keresni.*

Képzeljék most már e mocsarak közé a régi német törzseket, a mint halászva, vadászva bolyganak tömlőiken, nagy szőrű fókabőrbe öltözve és számítsák ki, ha tudják, mennyire kellett e barbaroknak erőlködniök, hogy lakható talajt teremtsenek magoknak s civilisált néppé váljanak. Más jellemű embereknek nem sikerült volna; a környezet igen rossz volt. Hasonló viszonyok közt Canada és Orosz-Amerika alsóbb rendű fajai vadak maradtak; más, jobban megáldott fajok, mint az irlandi s az észak-svéd kelták csak lovagias szokásokat s költői legendákat szereztek. Jó, okoskodó fő kellett ide, mely alá tudja rendelni az érzelmet a gondo-

*L. Alph. Esquiros. *La Néerlande et la vie néerlandaise,* 2 köt.

latnak, türelemmel tudja az unalmat és fáradságot elviselni, nélkülözéseknek és messze czélú munkának magát kitenni, szóval germán faj, értve ezen oly embereket, kik tudnak szövetkezni, kinlódni, küzdeni, újra kezdeni és javítni szünet nélkül; gátat vetni a folyamoknak, meg állítani a tengert, kiszárítani a talajt, hasznot húzni szélből, vízből, lapályból, az agyagos sárból; csatornákat, hajókat, malmokat, téglákat készíteni, baromtenyésztést, ipart, kereskedelmet létre hozni. A nehézségek roppantak voltak ugyan, de az értelem teljesen ráadta magát legyőzésökre; erre vetették magokat egészen s egyébre rá sem értek. Megélni, fedél alá jutni, öltözni, enni, hideg és nedv ellen oltalmat nyerni, élelmet beszerezni, meggazdagodni, rá se értek egyébre gondolni; szellemök egészen positiv és gyakorlati lett. Ilyen országban lehetetlen német módon philosophálni, álmodozni, a képzelet fellegvárai közt a metaphisika rendszerében kalandozni.* Rögtön visszajutunk a földre; a munka kényszere nagyon is általános, nagyon is sürgető és nagyon is szünet nélküli; csak a munkára lehet gondolni. E százados nyomás alatt a jellem is átalakult; a szokás ösztönné vált; az atya szerzett alakja a fiuban már öröklött; munkás, iparos, kereskedő, a

* Alfred Michiels: *U. o.* I. k. 238. l. Ez első kötet több, igen figyelemre méltó általános eszmét tartalmaz.

munka, háztartás, egyszerűség embere s egyéb semmi, születésénél fogva s minden erőlködés nélkül a mint ősei szükségből s kényszerből lettek azzá.**

Más részről e positiv szellem nyugodt is lett. Más ugyanazon eredetű, de kevésbbé gyakorlati nemzetekkel összehasonlítva, németalföldi ember sokkal hidegvérűbbnek s kielégíthetőbbnek mutatkozik. Nem látni benne a heves szenvedélyeket, küzdő hajlamokat, szilárd akaratot, bulldog-ösztönöket, a nagyzó és rideg gőgöt, melyet a három tartós hódítás s a politikai conflictus százados élete az angolokba beoltottak. Nem látni benne a nyugtalanságot, a munkálkodás túlzott szükségét, melyet a lég szárazsága, a hideg és meleg hirtelen változása, a túlon bő villamosság oltottak az egyesült-államokbeli amerikaiba. Nedves és egyenletes éghajlat alatt él, mely elzsibbasztja az idegeket, előtérbe segíti a lymphaticus vérmérséket, kevesbíti a lélek lázongásait, kitöréseit és szárnyalásait; eltompítja a szenvedélyek élét s a szellemet az érzékiségre s jókedvre fordítja. Az éghajlat e hatásával már találkoztunk, midőn a velenczeiek szellemét és művészetét a flórenczieikével összehasonlítottuk. Itt ezenkivül az események is segítségére voltak a klimának s a történelem

* Prosper Lucas: *Az öröklődésről* és Darwin *A természeti kiválásról.*

ugyanazon szellemben dolgozott, mint a physiologia. Ez országok népei nem szenvedtek két vagy három invásiót, mint Manche-on túli szomszédaik, egész népek, a szászok, dánok, normannok betolakodását, kik betelepültek földjeikre; nem örökölték a gyülöletet, melyet az elnyomatás, ellentállás, elkeseredettség, a hosszas erőlködés, az először nyilt és erőszakos, később rejtett és törvényes harcz nemzedékből nemzedékbe oltanak. A legrégibb időtől fogva elfoglalva találjuk őket, hogy mint Plinius idejében, sót csináljanak, «szövetkezve régi szokásaik szerint, hogy mivelhetőkké tegyék a mocsaras földeket* szabadon élve gildéikben, visszaszerezve függetlenségöket, igazságszolgáltatási jogukat, ősi szabadalmaikat, halászattal, iparral, kereskedelemmel nagyban foglalkozva, városaikat váraknak nevezve, szóval egészen úgy, mint Guicciardini találja őket a XVI. században», igen nyerészkedők és haszonlesők, a nélkül azonban, hogy a szerzés e szenvedélye lázas vagy oktalan lenne. «Természetök nyugodt, tökéletesen higgadt. Vigyázva s alkalom, vagyon és egyéb világi dolgok szerint élveznek; nem háborodnak fel egykönnyen, a mi már beszédjökből s arczkifejezésökből is kitetszik. Nem igen hajlandók a haragra és gőgre, hanem szépen megférnek egymás közt s különösen vig

* Moke, *Belga erkölcsök és szokások* 111. és 113. l.

és jovialis kedélyüek.» Szerinte nincs követelő és nagy ambitiójok; sokan közülök jókor odahagyják az üzletet s szeretnek épitkezni, mulatni, élni. A physikai és erkölcsi körülmények, a geographia és politika, jelen és mult, mind buzgólkodtak e czélra, hogy t. i. kifejtsenek egy képességet és hajlamot a többiek rovására: ügyes viselkedés és szívjóság, gyakorlati értelem és korlátolt vágyak; megjobbitják magoknak a való életet, nem keresnek t. i. kivüle semmit.»

Valóban figyeljék meg munkálkodásukat: tökéletességeik és hiányaik megmutatják szellemök képességeit és határait. A Németországban oly természetes nagy philosophia, az Angliában annyira virágzó nagy költészet hiányzik nálok. Nem tudják az érzékelhető dolgokat és positiv érdekeket elfeledni, hogy a tiszta speculatióra adják magokat, a logika merészségeit kövessék, az analysis finomságait élesitsék, az abstractio mélységeibe merüljenek. Nem ismerik a lélek azon izgalmait, az elnyomott érzelmek azon erőszakoskodásait, melyek a stylben tragikus nyomattal jutnak kifejezésre, nem ismerik azt a kóbor fantáziát, ama gyönyörű vagy fenséges álmokat, melyek az élet köznapiságain felül, új világot nyitnak a szem előtt. Nincs egy nagy bölcsészök sem; Spinózájuk zsidó, Descartes és a rabbinusok tanitványa, magában álló, elszigetelt, más szellemű és fajú. Könyveik közül

egy sem lett európai, mint Burnséi, Camoenséi, kik pedig szintén kis nemzetek körében születtek. Íróik közül egyetlen egyet olvasott századának minden embere, Erasmust, ki művelt, tudós, de a ki latinul ír s neveltetésénél, izlésénél, irályánál, gondolatainál fogva a humanisták családjához és olasz tudósokhoz tartozik. A régi holland költők, mint Cats Jakab, nehézkes, józan, kissé hosszadalmas moralisták, kik a házi örömöket és családi életet dicsőitik. A XIII. és XIV. század flamand költői kijelentik hallgatóiknak, hogy nem lovagi meséket fognak nekik elbeszélni, hanem igaz történeteket, és csakugyan gyakorlati igazságokat vagy egykoru eseményeket szednek versekbe. Rhetorikai intézeteik hiába mívelték és munkálták a költészetet, egy tehetség sem alkotott e nemben nagy és szép művet. Krónikásuk támad, mint Chatelain; pamphletistájok, mint Marnix de Saint Adelgonde; de pathetikus elbeszélésök dagályos; ékesszólásuk szertelen, vad és nyers; emlékeztet, a nélkül, hogy elérje, nemzeti festésök erős szinezésére és erélyes nehézkességére. Mai irodalmuk csaknem semmi. Egyetlen regényirójok, Conscience noha jó megfigyelő, igen nehézkesnek és köznapinak tetszik. Ha országukba megyünk s olvassuk hirlapjaikat, legalább azokat, melyeket nem Párisban gyártanak, azt hiszszük, hogy a vidékre, vagy még alább jutottunk. Polemiájok vastag, szónoki

virágaik avultak, a tréfálódzás szúrós, a szeliemesség tompa nálok; nehézkes jovialitás s nehézkes haragból telik ki nálok minden; még torzképeik is fajankóknak tetszenek előttünk. Ha keressük, hogy micsoda részök van a modern gondolkozás nagy épületén, azt találjuk, hogy türelemmel, rendszeresen mint derék, jó munkások, hordtak néhány követ hozzá. Felmutathatnak egy tudós philosophiai iskolát, minő a leydeni, jogtudóst, mint Grotius, természetbuvárokat és orvosokat, mint Leuvenhoeck, Swammerdam és Boerhaave, physicusokat, mint Huyghens, földrajztudósokat, mint Ortelius és Mercator, szóval a különleges és hasznos tudósok egy kontingensét, de egyet sem ama teremtő szellemek közül, kik új, nagy szempontokat nyitnak meg a világnak vagy képzeteiket lelketragadó formába tudják önteni. A szomszédos népeknek hagyták a szerepet, melyet a Jézus lábainál szemlélődő Mária tölte be s magoknak Mártháét vették; a XVII. században kenyeret adtak Franciaország száműzött tudósainak, hazát az egész Európában üldözött szabad gondolkozásnak, kiadót minden tudományos és politikai műnek; később nyomtatókat egész XVIII. századbeli philosophiánknak s végül könyvkereskedőket, közvetítőket, sőt utánnyomókat az egész újkori irodalomnak. Mindebből hasznot huznak; mivel tudnak nyelveket, sokat olvasnak s míveltek; a tanultság szerzemény s

jövedelmi forrás, melyből csak úgy hasznot lehet húzni, mint másból. De itt meg is állanak és sem régi, sem újabb munkáik nem mutatják a szükséget és képességet, hogy szemléljék az elvont világot az érzéki világon túl s a képzelmi világot a való világon túl.

Ellenkezőleg kitüntek és kitünnek még ma is mindazon művészetben, melyeket hasznosaknak nevezünk. «Az alpontúliak közt az elsők, mond Guicciardini, kik a gyapjuszövést feltalálták.» 1404-ig egyedül ők tudtak szőni és gyártani; Angolország szállította nekik a gyapjut, az angolok még csak tenyészteni és nyirni tudták a bárányt. A XVI. század vége felé, a mi példátlan Európában, majdnem valamennyien, még a parasztok is tudnak irni és olvasni; a legtöbbnek még grammatikai fogalmai is vannak. Ugyancsak találni lehetett nálok rhetorikai intézeteket, azaz ékesszólást és szinielőadást gyakorló társulatokat még a falvakban is. Ez megmondja a tökéletesség mely fokáig emelték civilisatiójokat. «Különösen gyors tehetségök és szerencséjök van, mond Guicciardini, mindenféle gépek föltalálásában, melyek alkalmasok és megfelelők mindazon dolgok megkönnyítésére, megrövidítésére, elkészítésére, melyekkel foglalkoznak, még a szakácsságot illetőleg is. Igazat szólva, az olaszokkal egyetemben, ők voltak Európában az elsők, kik jóllétre, gazdagságra, kényelemre s mind azon javakra jutottak, me-

lyeket mi a mai kor szerzeményének tekintünk. A XIII. században Brügge felért Velenczével; a XVI-ikban Antverpen volt Észak kereskedelmének és iparának góczpontja. Guicciardini nem győzte eleget dicsérni, pedig már teljes hanyatlásban látta, miután a Pármai herczeg az 1585-diki borzasztó ostrom után visszahódította. A XVII. században a szabadnak maradt Holland egy századra azt a helyet foglalja el, melyet ma Anglia tölt be a világban; Flandria visszaeshetik spanyol kézbe, elnyomhatják XIV. Lajos háborúi, hatalmába ejtheti Ausztria, színtere lehet a franczia forradalom harczainak, sohasem sűlyed le Itália vagy Spanyolország szinvonalára, a fél jóllét, melyet az ismételt inváziók s a rosszul alkalmazott zsarnokság nyomorai közepett is megőriz, bizonyítja kitartó jó érzékének erélyét s lankadatlan munkája termékenységét.

Ma is Európa összes vidékei közt Belgium táplálja egyenlő területen a legtöbb lakost; kétannyit mint Franciaország s megyéink legnépesebbje, az északi, az ő darabja, melyet XIV. Lajos csipett le belőle. Már Lille és Douai felé látjuk egész a látkör határáig végtelen körben a nagy lapos kertet, termékeny és mély, fakó mohartól, mák-földektől, nagylevelű vörösrépáktól tarkított talajt terülni, a terhes, alacsony, langyos égtől födve, melyen a gőzök úsznak. Brüsszel és Malines között megkezdő-

dik a végtelen rétség, egy-egy sor nyárfától szakítva meg itt-ott, vizes árkok és korlátok által megszaggatva, melyek közt a barom egész éven át legel s mely kimeríthetetlen tárháza takarmánynak, tejnek, vajnak és húsnak. Gent és Brügge környékén, a Waes tartomány, «a földmívelés klasszikus földje», mindenfelől összegyüjtött trágyával s Zeelandból hozott ganéjjal táplálva. Hasonlókép Holland sem egyéb legelőnél, természetes míveléssel, mely a helyett, hogy kimerítse a talajt, felujítja, tulajdonosának bő termést nyujt s erősítő táplálékot a fogyasztónak. Hollandban, Buickslootban vannak milliomos tehenészek s az idegen szemében Németalföld mindig a jólélés s lakmározás hazájának tetszett. Ha a földmívelésről az iparműre vetjük tekintetünket a hasznosítás és kizsákmányolás ugyane módját fogjuk találni. Kezeik közt az akadályok segédeszközökké változtak. A talaj lapályos és vizenyős volt: felhasználták csatorna és vasútépitésre; sehol Európában nem találni annyi szállító és közlekedő utat. Hiányzott a fa: leástak a föld belsejéig s a holland kőszénbányák ép oly gazdagok, mint az angolok. A folyamok kiöntései aggatták őket s a talajvizek földjök egy részét elfoglalták: kiszárították a tavakat, gátat vetettek a folyamoknak és fölhasználták a kövér kiöntéseket, az iszapos földlerakódásokat, melylyel a bőséges vagy állóvizek földjeiket bevon-

ták. Csatornáik befagytak: óránként öt mérföldet futottak be korcsolyáikon. A tenger fenyegette őket: miután gátat vetettek elibe, fölhasználták, hogy kereskedjenek rajta minden nemzettel. A szél akadálytalanúl sivított rónáikon és hullámos tengerökön végig; szolgálatba vették, hogy hajtsa hajóik vitorláit s mozgassa malmaik szárnyait. Hollandban minden utfordulón szembetűnnek e roppant, száz láb magas, fogas kerekekkel ellátott épitmények, a mint a vizfölösleget szivattyúzzák, deszkát fürészelnek, vagy olajat gyártanak. Amsterdammal szemben, a meddig csak a szem ellát, végtelen szövetét a pókhálóknak, hajóárboczokat, malomszárnyakat látni, melyek megszámlálhatatlan sudáraikkal a látkört határolják. Azon benyomást viszszük magunkkal, hogy egy emberi kéztől és műtől tetőtől talpig átalakított, néha minden darabjában újra gyártott tartományban jártunk, mely kényelmessé s termékenynyé tétetett.

Menjünk tovább, közeledjünk az emberhez s nézzük meg legkülsőjét, azaz lakását. Ez országban nincs kő; nem volt egyebök ragadós földnél, mely oda ragasztotta az emberek és lovak lábait. De eszökbe jutott ezt kiégetni s így megkapták a téglát, cserepet, mely legjobb védelem a nedvesség ellen. Jól formált és szép alakú épületeket láthatunk nálok, piros, barna, rózsaszín falakat, fényes butorokkal bevonva, fehér, vagy mázas homlokzatokat, néha virá-

gokkal, faragott állatokkal, érmekkel, vagy szobrocskákkal diszítve. A régi városokban a háztető az utczára gyakran tornáczczal, lombozattal vagy domborművekkel van ékítve, melyek egy madarat, gyümölcsöt vagy mellképet ábrázolnak; nem folytatása, mint a mi városainkban a szomszéd háznak, nem egy határozatlan része a nagy kaszárnyának, hanem különálló valami, sajátos és egyéni, nem ritkán érdekes és festői jelleggel felruházva. Mi sem lehet csinosabb és tisztább; Douaiben, a legszegényebbek is kimeszeltetik egyszer egy évben kivül-belül házaikat, noha egy félévvel előbb kell megszerezni a mázolókat. Antverpenben, Gentben, Brüggeben, különösen a kis helységekben, a homlokzatok legtöbbje frissen vagy tegnap festettnek látszik. Mindenfelé mosnak, söpörnek. Hollandba érve a tisztaság még nagyobb és túlzottabb. Öt órakor reggel látni már a cselédeket a kövezetet mosni. Amsterdam környékén a faluk opera-díszleteknek látszanak, olyan csinosak és tiszták. Vannak tehénistálók, parket-padozattal, hova csak papucsban, vagy e czélra készült faczipőkben lépnek be; egy ganéjfolt megbotránkoztatna ott s még inkább a szemét; a tehenek farka egy kis madzaggal van felkötve, hogy be ne piszkolják magokat. A kocsiknak tilos a falukba bemenni. A tégla és kékes fayence kövezet tisztább mint nálunk egy csarnok. Őszszel a

gyermekek fölszedik a fáról lehullott leveleket, s egy gödörbe temetik. Mindenütt, a hajókabinoknak tetsző kis szobákban, olyan a rend és tisztaság, mint egy hajón. Broeckben, mondják, mindenütt van egy nagy szoba, melybe csak egyszer egy héten lépnek, hogy letöröljék és megkeféljék a butorokat, s aztán rögtön bezárják; ilyen országban egy pecsét rögtön egészségtelen penészszé lesz; az ember utalva van a félős tisztaságra, szokásból, szükségérzetből s végül zsarnoki kényszerből. Gyönyörüség látni Amsterdam legkisebb utczájában a legcsekélyebb boltocskát, barna hordóival, foltatlan irodájával, tisztára törült fiókjaival, minden a maga helyén, a szük helyiség oly jól felhasználva, az eszközök oly helyesen és kényelmesen elrendezve. Már Guicciardini észrevevé, hogy házaik oly tiszták, szépek, jól rendezettek, butoraik, házi és cselédeszközeik oly rendben és csodás tisztaságban vannak tartva, mint sehol másutt. Látni kell a kényelmes lakosztályokat, különösen a polgári házakban; szőnyeg, viaszos vászon a parketen, vas vagy fayence takaréktüzhelyek, hármas függöny az ablakon, világos üvegtáblák, nagy fekete, rózsaszin és zöld virágvázák, apróságok, melyek a házias ízlést jelzik s kellemessé teszik az otthont, elrendezett tükrök, melyek visszaverik az elhaladók s az utcza változó képét. Minden darabka egy akadályt jelez, melyet elhárítottak,

egy szükséget, melyen segítettek, egy kellemet, melyet élveznek, egy gondot, melytől megszabadultak, szóval az előrelátó tevékenység, kicsinyes jóllét általános uralmát.

Valóban az ember olyan, minőnek munkája jelzi. Így ellátva s így berendezve élvez s tud élvezni. A termékeny föld bőséges táplálékot, húst, halat, főzeléket, sört, pálinkát nyujt neki; bőségesen eszik, iszik s Belgiumban a germán étvágya megfinomodva, de meg nem kisebbedve, gastronomiai érzékiséggé válik. Tudós és tökéletes konyha van ott, még a vendéglőkben is; azt hiszem, itt a legjobbak egész Európában. Van egy ilyen vendéglő Monsban, hova a szomszédos kis városok lakói csak azért mennek, hogy ott kitünően ebédeljenek. Boruk nincs, de hoznak be Német- és Franciaországból s dicsekszenek, hogy ők iszszák legjobb termésünket; szerintök mi nem viseltetünk boraink iránt az őket megillető tisztelettel: belgának kell lenni, hogy azokat méltóan becsülni és élvezni tudjuk. Nincs jóravaló szálló, melynek válogatott és gazdag készlete ne volna; s e választéknak meg van a maga dicsősége és közönsége; vasuton a társalgás két versenyző pincze elsőbbségéről folyik. Egy jól ellátott kereskedőnek homokkal beszórt pinczéiben tizenkétezer üveg osztályozott bora van: ez könyvtára. Egy kis hollandi város polgármesterének van egy hordó valódi jó évben szedett johannis-

bergije s egy ily hordó megtoldja gazdája tekintélyét. A ki itt ebédet ád, tudja borait úgy osztályozni, hogy az ízlést meg ne tompítsa s a legjobbat megitassa. A fül és szem gyönyöreit ép oly jól értik, mint az iny gyönyöreit. Ösztönből szeretik a zenét, mihez mi csak nevelés által jutunk. A XVI. században elsők e művészetben. Guicciardini azt mondja, hogy énekeseik és zenészeik keresettek a kereszténység minden udvarában; tanáraik a külföldön iskolákat alapitanak s compositióik törvényt képeznek. Még ma is nagy zenészeket, a karban éneklés képességét találjuk a nép embereiben is; a kőszénbányák munkásai énekegyletet alkotnak; hallottam brüsszeli és antverpeni munkásokat, amsterdami hajóácsokat és matrózokat karban énekelni, munka közben vagy este, midőn az uton hazajöttek. Nincs nagyobb belga város, hol zeneóra ne mulattassa minden negyedben a kézművest műhelyében, a kereskedőt boltjában érczes zenéje különös harmoniájával. Hasonlókép nyilvános épületeik, házaik homlokzatja, sőt régi ivópoharaik is kellemesek a szemnek, bonyolult ékesitésök, csűr-csavart vonalaik eredeti, gyakran fantastikus inventiójok által. Gondoljuk ehhez a téglák tarka és összeválogatott színeit, melyekből a falak készülnek, a fehérből kiemelkedő barna és piros szinek sokféleségét, melyek a tetőzetet és homlokzatot fedik: bizonyára a németalföldi váro-

sok a magok nemében ép oly festőiek, mint az olaszok. Minden időben szerették a búcsukat, a Gayanti-ünnepeket, a testületek díszmeneteit, a jelmezek és kelmék csillogását és kérkedését; be fogom mutatni a XV. és XVI. század szertartásainak s ünnepélyeinek egészen olasz pompáját. Ép oly műértők, mint inyenczek a jóllét dolgában, és rendben, nyugodtan, lelkesültség és láz nélkül élvezik az izletesség, a hangok, a színek, idomok mindama kellemét, melyet jóllétük és bővölködésök közepett teremnek, mint tulipánok a jó földben. Mindez kissé köznapi s nyerses jóllétet szül; a franczia csakhamar ráunna; de nem jól tenné; e civilisatiónak, mely neki nagyon gyurósnak és közönségesnek tetszik, páratlan érdeme, hogy egészséges; az itt élő embereknek megvan az az adományuk, mely nekünk leginkább hiányzik, az eszély, s az a jutalmuk, melyet mi nem érdemlünk ki, az elégedettség.

III.

Ilyen ez országban az ember-növény: lássuk most már, milyen a virága, a művészet. A gyökér szárai közül csak egy hajtott e növényen teljes virágot: a festészet, mely oly szerencsésen s természetesen fejlett Németalföldön, a többi germán országokban elcsenevészett s e szép kiváltság oka a nemzeti szellemben rejlik, melyet ép kifejtettünk.

Hogy érthessük és szeressük a festészetet, a szemnek érzékenynek kell lennie az idomok és színek iránt, hogy nevelés és gyakorlat nélkül gyönyörködhessék egyik színben a másik mellett, hogy érzékeny legyen az optikai benyomások iránt; a leendő festőnek el kell feledkezni magáról a vörös és zöld gazdag összhangja előtt, egy fény fokozódása mellett, mely átalakulásában elhomályosul, a selyem vagy satin árnyalatán, mely törése, mélyedése s távlata szerint opálos, játszó fényű, hullámos, alig észrevehető kékes árnyalatú viszfényt vesz föl. A szem ép oly műértő, mint az iny s a fest-

mény válogatott lakoma, melylyel neki szolgálnak. Ez az oka, hogy Német- s Angolországnak nem vala nagy festőművészete. Németországban az elvont eszmék túlságos uralma nem engedett a szem érzékiségének helyet. Az első iskola a kölni, nem testeket, hanem mystikus, istenfélő, gyöngéd lelkeket festett. A XVI. század nagy német művésze Dürer Albert, hiába ismerte az olasz mestereket, megtartja azért nehézkes idomait, szögletes redőit, rút meztelenségeit, homályos színezését, vad, szomorú vagy komor alakjait; a különös fantázia, mély vallásos érzés, homályos philosophiai sejtések, melyek művein áttörnek, oly szellemre mutatnak, melyet a forma nem elégít ki. Nézzék meg a Louvreban mesterének Wohlgemuthnak kis Krisztusát, vagy kortársa Cranach Lukács Éváját, érezni fogják, hogy azok az emberek, kik ilyen csoportokat s ilyen testeket csináltak, theologusoknak születtek, de nem festőknek. Még ma is a belsőt becsülik és helyeslik, nem a külsőt; Cornelius és a müncheni mesterek az eszmét tekintik főnek s a kivitelt másodrendűnek; a mester kigondol s a tanítvány fest. Egészen symbolikus és philosophikus műveiknek végczélja a szemlélő gondolkozását valamely nagy erkölcsi vagy társadalmi igazságra terelni. Hasonlókép Overbeck czélja a megépülés, s az érzelgős asketizmust prédikálja; továbbá Knausz hasonlóan oly ügyes psycholog,

hogy festményei idyllek vagy vígjátékok. — A mi az angolokat illeti, a XVIII. századig csupán idegen festőket és festményeket importálnak. Ez országban a vérmérsék sokkal harcziasabb, az izlés sokkal merevebb, a szellem sokkal haszonkeresőbb, az ember sokkal ridegebb, sokkal elfoglaltabb és sokkal kifáradtabb, semhogy a körvonalak, a színek szép és finom árnyalatai mellett időzzék és azokban gyönyörködjék. Nemzeti festőjök, Hogarth csak erkölcsi torzképeket csinált. Mások mint Wilkie, arra használják ecsetöket, hogy jellemeket és érzelmeket tegyenek láthatókká; még tájképen is a lelket festik; a testi dolgok nekik csak jelvények és sugallatok. Látható ez két nagy tájképfestőjökön, Constable és Turner-en, s két nagy arczképfestőjökön, Gainsborough és Reynolds-on is. Ma pedig színezésök sértőn durva s rajzuk tudákosan kicsinyes. — Csupán a flamandok és hollandok szerették az idomokat és színeket önmagokért; s ez érzés még most is tart; városaik festőisége és szobáik diszítése bizonyítják, s a mult évben a világkiállításon láthatták, hogy az igaz művészet, a philosophiai intentióktól és irodalmi tévedésektől ment festészet, mely képes az idomot szolgaiság s a színeket barbarismus nélkül kezelni, nem találtatott másutt, csak nálok és nálunk.

E nemzeti adománynál fogva lehetett nekik a XV., XVI. és XVII. században, midőn a tör-

ténelmi körülmények kedvezőkké váltak az olaszokéval szemben, nagy festő-iskolájok. De mivel germánok voltak, germán nyomot követett iskolájok. A mi fajukat a klasszikus fajoktól megkülönbözteti, mint láttuk a lényegnek az alaknál többre becsülése, a benső igazságnak a külső dísznél, a reális, összetett, szabálytalan természetes dolognak a rendezett, csinosított, megtisztított s átalakítottnál. Ez ösztön, melyet kiemelkedni láttunk vallásukból és irodalmukból, igazgatta művészetöket és különösen festészetöket is. «A flamand iskola nagy jelentősége, mondja igen helyesen Waagen,* abban áll, hogy ez iskola, menten minden idegen befolyástól, bemutatja a görög és germán faj, az ó- és újvilág e két főképviselője érzelmeinek ellentéteit. Míg a görögök eszményítni igyekeztek nem csupán az eszményi világ fogalmait, de még arczképeiket is, egyszerüsítve a formákat s kiemelve a leglényegesebb vonásokat, az első flamandok ellenkezőleg arczképeket csináltak a szűz, az apostolok, próféták, martirok eszményi személyesítéséből is s a természet kicsinyes apróságait törekedtek pontosan bemutatni. Míg a görögök abstract formában fejezik ki a tájak, patakok, források, fák részleteit, a flamandok úgy igyekeztek ezeket visszaadni, a minőnek látták. Szemben a görögök eszményével s min-

* A festészet történetének kézikönyve, I. 79. l.

dent személyesíteni akaró czélzatával a flamandok reális iskolát teremtettek, tájrajzoló iskolát. E nyomon követték őket pályájukon először a németek, azután az angolok.* Fussuk át egy metszetgyűjteményben az összes germán eredetű műveket Dürer Albert, Schöngauer Márton, a Van Eyck-ek, Holbein és Leydeni Lukács óta egész Rubens, Rembrandt, Potter Pál, Steen János és Hogarthig: ha képzeletünk az olaszok nemes, vagy a francziák könnyed idomaival van eltelve, szemünket bántani fogják e képek, alig fogjuk magunkat álláspontjokra helyezni tudni; azt fogjuk hinni gyakran, hogy a művész fölvett tárgya rút oldalát vette czélul. Az az igaz benne, hogy nem riadt vissza az élet trivialitásaitól és szabálytalanságaitól. Nem érti természetesen a symetrikus rendet, a könnyű és nyugodt mozgást, a szép arányokat, a meztelen tagok egészségét és ügyességét. Midőn a flamandok a XVI. században az olasz iskolára

* E tekintetben igen tanulságos Michel Angelo ítélete: «Flandriában, mondá, előszeretettel festik azt, a mit tájképnek neveznek és imitt-amott sok alakot... nincs benne se eszme, se művészet, se arány, se választékosság, se fenség ... Ennyi rosszat nem azért mondok a flamand festésről, mintha egészen rossz lenne, de mert tökéletesen akar visszaadni annyi tárgyat, melyek közül egyetlenegy is elegendő lenne fontosságánál fogva s melyet így kielégítően egygyel sem tehet.» — Felismerni a klasszikus és egyszerüségre törekvő olasz szellemet.

vetették magokat, nem vitték többre, minthogy megrontották eredeti styljöket. A türelmes utánzás hetven éve alatt csak idétlen korcsokat hoztak a világra. A sikertelenség e hosszú kora, mely a remeklés két hosszú kora közé került, tanuskodik eredeti képességeik határairól s erejéről. Nem tudták egyszerüsíteni a természetet; kénytelenek voltak azt egészben reprodukálni. Nem a meztelen testben összpontosították azt, egyenlő fontosságot tulajdonítottak minden mellékes körülménynek, tájaknak, épületeknek, állatoknak, jelmezeknek. Nem voltak képesek az eszményi testet megérteni és szeretni; a reális test festésére és művelésére voltak teremtve.

Ezt előre bocsátva, könnyen felismerhetjük, miben különböznek ugyanezen faj egyéb mestereitől. Leirtam nemzeti szellemöket, mely okos és nyugodt, ment a magasabb törekvésektől s jelenhez kötött, hajlandósággal a dolgok élvezetére. Ily művészek nem fogják Dürer Albert szomorú, fájdalmasan merengő, az élet terhétől lesujtott, konokul lemondó alakjait alkotni. Nem igyekeztek, mint Köln mystikus, vagy Anglia moralista festői lelkeket vagy jellemeket mutatni be; nálok nem igen lehet érezni a test és lélek közt való aránytalanságot. Termékeny és gazdag országban, kedélyes erkölcsök között békés, jóságos vagy viruló alakokban fognak szellemöknek megfelelő mintákat találni. Csaknem mindig jómódú és sorsá-

val megelégedett embert fognak festeni. S ha nagyítják is, a nélkül teszik, hogy földi életéből kivennék. A XVII. századbeli flamand iskola csak étvágyukat, vágyaikat, erejöket, örömöket növeli. Legtöbbször olyannak hagyják a minő, a holland iskola megelégszik, hogy a polgári lakás nyugalmát, a szatócsüzlet vagy kisbirtok kényelmét, a sétatér vagy csapszék örömeit, a békés és rendes élet teljes megelégedését adja vissza. Mi sem való inkább a festésre, a sok gondolat és érzelem csak árt neki. Ilyen szellem által feldolgozott ilyen tárgyak különös harmoniát alkotnak; csak a görögök és néhány nagy olasz költő adtak rá példát; Németalföld festői, bár alsóbb fokon, ugyanazt teszik, a mit ők: bemutatják a typusában teljes embert, beleillesztve a tárgyak közé, melyek könnyen boldogítják.

Még egy pontot kell megfigyelnünk. E festészet legfőbb érdemeinek egyike a színek különössége és finomsága. A szem nevelése szülte ezt, mely Flandriában és Hollandban sajátságos volt. A tartomány nedves Delta, mint a Pó-vidéke és Brügge, Gent, Antverpen, Amsterdam, Rotterdam, La Haye, Utrecht folyamaik, csatornáik, tengerök és légmérsékök által hasonlítanak Velenczéhez. Itt ép úgy mint Velenczében, a természet kifejtette az ember szinérzékét. Figyeljük meg a különböző képet, melyet a tárgyak vetnek, a szerint, a mint száraz

vidéken, pl. a Provenceban vagy Florencz környékén vagyunk vagy pedig a Németalföldhöz hasonló vizenyős térségen. A száraz vidéken a vonalak uralkodnak s hivják fel először a figyelmet; a hegységek nagy és nemes styl fokozatos architekturáját metszik ki az égre s minden tárgy élénk körvonalakban emelkedik ki a tiszta levegőből. Emitt a lapályos horizonnak nincs érdeke s a tárgyak kontúrja szétfolyó, elmosódott, zavaros az áthatatlan gőzöktől, melyek örökösen úszkálnak a levegőben; itt a tömeg uralkodik. Egy legelésző tehén, egy fedél a rét közepén, egy korlátra támaszkodó ember egyéb színek közötti színnek tünik fel. A tárgy fölmerül; nem lép ki rögtön környezetéből, kiemelkedve alapjából; meglepő mintázata, azaz a fejlődő világosság különböző foka s az alapszínek sokféle változata által, melyek főszínét kidomborítják s a szemnek a tömöttség benyomását adják.* Ott kellene tölteniök néhány hetet, hogy megérezzék a vonalak ez alárendeltségét az árny mellett. A csatornákból, folyamokból, tengerből, átázott talajból folytono-

* Bürger W.: *Holland muzeumai* 206. lap. «Észak szépségein mindig a mintázat a meglepő, sohasem a vonalak. Északon a forma nem a konturban, hanem a reliefben mutatkozik. A természet, hogy kifejezésre jusson, nem a sajátképi rajzot használja. Ha egy órahosszat sétálunk egy olasz városban, oly nőket találunk, kiknek szabályosan alkotott testszervezete a görög

san kékes vagy szürkés pára emelkedik, örökös kigőzölgés, mely a tárgyak közé nyirkos fátylat von még szép napokon is. Este, reggel kanyargó füst, fehér fátyol uszkál szaggatottan a rétek fölött. Nem egyszer állottam meg a Schelde partján, elnézve a fakó, gyönge hullámokat verő nagy vizet, melyen a feketés hajógerinczek úsznak. A folyam csillog s lapos hátán a zavaros fény itt-ott halovány viszfényt gyújt. Fölötte a horizon köre, a felhők szüntelen úszkálnak és sápadt ólomszinök, mozdulatlan rendjök egy kisértet sereget juttatnak eszünkbe: a nedves tájak kisértetei azok, folyton megújhodó phantomok, melyek az örökös esőt hordják. Nyugat felől kibiborosodnak s aranynyal futtatott pohos tömegök a damaszk biborosruhákat, brokát uszályokat, átszőtt selymeket juttatják eszünkbe, melybe Jordaens és Rubens öltöztetik vérző martyrjaikat, fájdalmas szűzeiket. Az ég alján a nap egy roppant izzó és füstölgő zsarátnak tetszik. — Amsterdamba vagy Ostendéba érkezve e benyomás megerősbül; a tengernek és égnek többé nincs alakja; a köd és

szobrászatra emlékeztet és kiknek arczéle a görög domborműveket juttatja eszünkbe. Eljárhatunk Antverpenben egy évig, a nélkül, hogy megpillantanánk egy alakot, mely a levázolás gondolatát felébressze bennünk, hanem igenis oly helyzeteket, melyeket csak színekkel lehet mintázni... Az alakok sohasem mutatkoznak silhouetteben, hanem, úgy szólva, mindig teliben.

zápor csak a szineket hagyják meg az emlékezetben. A viz árnyalata minden félórában változik, majd fakó borseprő szinü, majd krétás fehérségű, mint a felvert vakolat, majd fekete, mint az olvasztott korom, néha nagy zöldes árkoktól tarkázott sötét ibolyaszin. Néhány nap alatt megszereztük a tapasztalatot: ilyen természet csupán az árnyalatokat, ellentéteket. összhangokat, szóval a szinek értékét engedi előtérbe jutni.

Másrészt e szinek teltek és gazdagok. Száraz tartományban fénytelen a látkép. Dél-Franciaország, Itália hegyes része szürke és sárgás szinvegyülék benyomását gyakorolja a szemre. Különösen a talaj és a házak szineit elhalaványítja az ég szembeszökő ragyogása s a levegő folytonos fénye. Igazat szólva, egy déli várost, egy provence-i vagy toskanai tájat könnyü rajzolni; fehér papirral, szénnel, a tarka irónok gyönge szineivel ki lehet az egészet fejezni teljesen. Ellenben oly nedves vidéken, mint a Németalföld, a talaj zöld és számos élénk folt teszi változatossá a végtelen rétek egyhanguságát; vagy a puha sár feketés vagy barnás szine vagy a cserepek és téglák átható pirosa vagy a homlokzatok fehér vagy rózsaszin máza vagy a heverő marhák fekete foltja vagy a csatornák és folyók fénylő csilláma. És e foltokat nem törli el az ég felette erős világa. Épen megfordítva, mint a száraz tarto-

mányban, itt nem az ég, hanem a föld ereje van tulsulyban. Különösen Hollandban * több hónapon át a levegő elveszti egész átlátszóságát; az ég és föld között át nem látszó fátyol fog fel minden fénysugárt.... A tél, a homály leesni látszik a magasból. A gazdag szinek tehát, melybe a földi tárgyak burkolva vannak, versenytárs nélkül maradnak. — Erejökhöz adjuk még árnyalataikat s változatosságukat. Itáliában a szin állandó marad; az ég változatlan fénye megtartja több órán át s tegnap olyan, mint ma. Ép olyannak fogjuk találni visszatérőben, a minőnek egy hónap előtt festéklapunkra feltettük. Flandriában szükségképen változik a fény a környező gőz változtával. Szeretném önöket elvezetni ez országba, hogy tapasztalatból érezhessék a városok és a táj eredeti szépségét. A piros téglákat, csillogó fehér homlokzatokat kellemes látni, mert a szürkés lég szelidíti őket. A hegyes pikkelyes, csupa barnás színü tetők, itt-ott egy góth irány-ék vagy czifra csengőkkel s heraldikai állatokkal diszített őrtorony sorban emelkednek az ég felé. Az utak és gerinczek szegett széle gyakran visszatükrözik egy csatornában vagy folyamágban. Városon kivül mint városban, minden festői, csak másolni kell. A mező végtelen zöldje nem nyers s nem egyhangu; árnyalja

* Bürger W. Ugyanott 213. l.

azt sárgult levelek és füvek különböző szinfoka, a párák és felhők különböző sürűsége és folytonos változata. Kiegészitésül vagy ellentétül ott van még a felhőzet feketesége, mely minduntalan záporban hull alá, a sürü köd szürkesége, mely szétszakadoz és elszóródik, a kékes hálóforma, mely elborítja a távolt, a röpködő gőzben fennakadó fény csillanása, néha egy mozdulatlan felhő vakító satinje vagy hirtelen meghasadása, melyen keresztül áttör az azur. Ily telt, változatos, a föld szineit igy összhangoztató, változtató és érvényre juttató ég iskolája a szinezőnek. Itt, úgy mint Velenczében, a művészet a természetet követte s a kezet erőszakkal azon benyomás vezeté, melyet a szem kapott.

De míg az éghajlat analogiái a velenczei szemnek s németalföldi embernek analog nevelést, az éghajlat különbségei különböző nevelést adtak. A németalföldiek háromszáz mérfölddel fekszenek északra Velenczétől. A levegő amott sokkal hidegebb, az eső gyakoribb, a nap többször fátyolozott. Ezért a szinek természetes fokozata, mely megfelelő művészeti fokozatot hozott létre. A teljes fény ritka lévén, a tárgyak nem viselik magokon a nap bélyegét. Nem találjuk amaz, az olasz festményeken oly gyakori nagyszerü aranyos és veres szineket. A tenger nem selyemszinü, szürkés-zöld, mint Velencze lagunáiban. A réteknek és fák-

nak nincs meg amaz átható és erős szinök, melyet Verona és Pádua ligeteiben látunk. A fü ernyedt és fakó, a víz szintelen vagy szürkés, a test fehér vagy gyöngepiros, mint az árnyékban nőtt virágé, vagy vörös, ha mértéktelenségeknek volt kitéve, a táplaléktól felfujt, igen gyakran sárgás, petyhüdt, nem ritkán sápadt. Hollandban élettelen és viaszszinü. Az élő lények teste, emberé, állaté, növényé sok vizet kap, s a nap égetésének hijával van. Ezért találunk, ha összehasonlítjuk a két festészetet, különbséget az alapszinben. Nézzék meg egy képtárban a velenczei iskolát, azután a flamandit; menjenek át Canaletto és Guarditól Ruysdäel, Potter Pál. Hobbema. Van der Velde Adorján, Teniers, Van Ostadehoz; Titián és Veronesetől Rubens, Van Dyck és Rembrandthoz és számoljanak szemeik benyomásával. Összehasonlítva az elsőket az utolsóval, a szinezés veszit melegéből. Az árnyas, vereses, sötétsárga szinek eltünnek; az égő tűzkemenczét, mely a mennybemenetelt fedi, kialudni látjuk; a test tej vagy hófehérséget vesz föl; a szőnyegek átható bibora kiderül, s halványabb, hidegebb viszfényt vetnek. Az átható barna, mely a lombozatot bizonytalanul befonta, a hatalmas piros, mely a napos távolt megaranyozta, az erezett márvány, amethyst és zafir szinei, melyeket a vizek visszacsillognak, elgyengülnek, hogy helyet adjanak a terjengő

gőzök halvány fehérjének, a nedves szürkület kékes világának, a tenger palás viszfényének, a folyamok zavaros szinének, a mezők sápadt zöldjének, a szobák szürkés legének.

Ez új szinek közt új harmonia alakul. Néha teli fény éri a tárgyakat; ez ott szokatlan; s a zöld mező, piros tetők, mázos homlokzatok, atlaszszerü testek, melyeket a vér megpirosít, rendkivüli fényt kapnak. Az északi és nedves vidék fél-világosságának készültek; s nem alakultak át, mint Velenczében, a nap lassu égetése alatt; a világosság e rohamossága által, a szinek nagyon is élénkek, csaknem nyersekké lesznek; együtt rezegnek mint a tárogató-csengés s a lélekben és érzékekben erélyes és zajos öröm benyomását keltik. Ilyen a nappali fényt kedvelő flamand festők szinezése, Rubens a legjobb példát szolgáltatja reá; ha a Louvreban restaurált festményei úgy tüntetik fel munkáját, a hogy keze alól kikerült, állíthatjuk, hogy nem kimélte a szemet; szinezésében soha sincs meg a velenczeiek teljes és lágy harmoniája; a legerősebb szélsőségek közeledtek egymáshoz benne; a test havas fehérsége, a redőzetek izzó pirja, a selymek vakító fénye teljes erejökben megvannak s nincsenek megkötve, mérsékelve, elfedve, mint Velenczében amaz ámbrás szinvegyület által, mely megakadályozza, hogy az ellentétek egymásba ütközzenek s a hatások durvák legyenek. Ellenkező-

leg a világítás homályos vagy majdnem semmi; ez a leggyakoribb eset, különösen Hollandban; a tárgyak az árnyékból emelkednek ki fáradságosan; csaknem összevegyülnek környezetökkel; este, pinczében lámpa mellett, szobában, melynek ablakán besiklik egy elhaló sugár, eltörlődnek s nem egyebek, mint áthatóbb feketeségek az általános feketeségben. A szem kénytelen a homály ez árnyalatait észrevenni, a fény bizonytalan vonalát, mely az árnynyal vegyül, a butorok végső ragyogásában fennakadt fénymaradványokat, egy zöldes üveg viszfényét, egy himzést, egy gyöngyöt, valamely nyakkötőre tévedt arany pillangót. Érzékeny levén e finomságok iránt, a helyett, hogy közelítse egymáshoz a színsor szélsőségeit, csak megkezdi őket; egy pont kivételével egész festménye árnyékban van; a hatás, melyet bennünk kelt, folytonos egyhanguság, melyet csak itt-ott vált fel egy-egy fénysugár. Szokatlan harmoniákat hoz létre, majd a félhomály, majd a model, majd a szellem tekintetében, átható, végtelen harmoniákat; felmázol egy szennyes-sárga, seprőszin, zavaros-szürke, bizonytalan fekete szinü festéket, egy-egy élénk foltot szúr közbe és felizgatja vele létünk legbenső részeit. És ebben áll az utolsó nagy festői inventio, ez által tud ma a festészet a modern lélekhez beszélni; ilyen a szinezés, minőt Holland világítása Rembrandt szellemének nyujtott.

Láttuk a magot, a növényt és a virágot. A latin népekével teljesen ellentétes szellemü faj foglal ezek mellett és mögött helyet a világban. E faj számos nemzete közt van egy, kiben sajátlagos éghajlata és talaja sajátságos jellemet fejt ki, mely őt a művészetre s a művészet bizonyos nemére előkészíti. A festészet megszületik, megerősödik s tökéletesül itt s a physikai környezet, mely körülveszi, valamint a nemzeti szellem, melyen alapul, nyujtják és utalják neki tárgyait, typusait, szinezését. Ilyenek a távolról előkészítő körülmények, a mély okok, a főfeltételek, melyek táplálták a nedvet, irányozták e növekedést s termelték végre a virágzást. Most már csak a történelmi körülményeket kell kifejtenünk, melyeknek különféleségе s egymásutánja létrehozták e nagy virágzás különböző és egymásra következő phásisait.

Történelmi viszonyok.

I.

Németalföld festészetében négy különböző korszak van, melyek mindegyike, figyelemreméltó véletlen következtében, egy-egy történelmi korszakkal esik össze. Mint mindenütt, úgy itt is, a művészet az életet ábrázolja. A festő tehetsége és izlése egyszerre változik a közönség erkölcsei és érzelmeivel. Valamint minden mély geologiai forradalom magával hordja flóráját és faunáját: azonképen minden nagy szellemi s társadalmi átalakulás magával hordja ideális alakját. Ehhez képest képtáraink hasonlók a muzeumokhoz s a képzeleti teremtmények, ép úgy mint a való idomok egyformán termékei és emlékei koruknak.

A művészet első korszaka körülbelől másfél századig tart s Van Eyck Huberttől Quentin Massysig terjed.* Szülőoka bizonyos ujjászületés, azaz a jóllét, gazdagság és szellem nagy kifejlődése. Itt is, mint Olaszországban, a váro-

* 1400—1530.

sok korán virágzók és csaknem szabadok voltak. Említém, hogy a XIII. században a szolgaság eltöröltetett Flandriában s a gildék, melyeknek feladatuk, hogy sót csináljanak, hogy «mivelésbe vegyék a mocsaras területeket» egész a római korig elnyulnak. A VII. és IX. századtól fogva Brügge, Antverpen és Gent «kikötők» vagyis szabadalmakkal ellátott vásárhelyek, hol nagy-kereskedést üznek; a lakosok czethalászatra mennek; Dél és Észak rakodó helyei. Gazdag emberek, fegyverekkel és készletekkel jól felszerelve; társulás s munkálkodás által előrelátáshoz és vállalkozáshoz szokva, képesebbek önmagokat védelmezni, mint a nyilt helységekben elszórt nyomorult rabszolgák. Népes nagyvárosaik, keskeny utaik, vizenyős, mély csatornáktól átszeldelt réteik nem jó terrenumai a hűbérurak lovasságának.* Ezért kellett az egész Európában oly sürű és szoros feudalis hálónak Flandriában tágítni hurkain. A gróf hiába hivta segítségül főurát, a franczia királyt, vagy kergette a városok ellen egész burgundi lovasságát; leveretve Mons-en Puellenél, Kaszszelnél, Rosebecknél, Otheé-nál, Gavre-nál, Brusthemnél, Lüttich-nél, csak ujra felemelkednek mindig és fölkeléstől fölkelésig megőrzik szabadságuk legnagyobb részét egész az ausztriai házbeli herczegekig. A XIV. század Flandria

* Courtray-i csata 1302.

hősi és tragikai korszaka. Vannak vezetői, az Arteveltek, a kik tribunosok, dictatorok, vezérek s a harczmezőn vagy orgyilkosságban vesznek el; a polgárháború belevegyül a külháborúba; város város ellen, czéh czéh ellen, ember ember ellen harczol; egy évben tizennégyszáz gyilkosságot számítanak össze Gentben; az erély oly élénk, hogy túléli a bajokat s hozzájárul minden törekvéshez. Huszezrenként öletik meg magokat s halomszámra hullanak el a lándzsák alatt egy lépést sem hátrálva. «Ne is reméljétek a visszatérést, ha csak nem becsülettel», mondák a gentiek Artevelt Fülöp ötezer önkénytesének, mert, mihelyt a hirt halljuk, hogy meghaltatok vagy leverettetek, tüzet hányunk a városba s minmagunk fogjuk szétrombolni.* 1384-ben a Négy mesterség országaban a foglyok visszautasíták az életet, mondván, hogy haláluk után csontjaik fognak föltámadni a francziák ellen. Ötven évvel később a lázadó Gent körül a parasztok «inkább halni akartak, mintsem kegyelmet kérni, mondván, hogy jó ügyért martyrokul halnak meg.» E lázongó hangyabolyokban, az élelem bősége s a személyes tevékenység megszokása fentartják a bátorságot, a zavargást, vakmerést, sőt daczot, a roppant és brutális erő minden tulhajtását; e takácsok közt vannak emberek, s ha embe-

* Froissart.

rek vannak, reméihetünk csakhamar találhatni művészeket is.

Elégséges akkor a jóllét egy pillanata; e napsugár alatt az előkészített kivirágzás befejeződik. A XIV. század végén Flandria, Itáliával együtt Európa legiparosabb, leggazdagabb s legvirágzóbb tartománya.* 1370-ben Mechelnben és területén 3200 szövőszék van. A város egy kereskedője roppant üzleteket köt Damaskussal és Alexandriával. Egy másik, valenciennes-i árus, a párisi vásáron létekor, hogy gazdagságát fitogtassa, valamennyi kivitt élelmiszert összevásárol. Gentnek, 1384-ben, 189,000 fegyverhordó embere van; csak a posztógyártók 18,000 embert állítanak egy lázadás alkalmával; a takácsok huszonhét kerületet képeznek s a nagy-harang szavára sietni látjuk a piactérre az ötvenhét czéhet zászlóik alatt. 1380-ban Brügge kovácsai oly számmal vannak, hogy háború esetén egész hadtestet alkothatnak. Kissé később Aeneas Sylvius azt mondja róla, hogy a világ három legszebb városának egyike: ötödfél mérföldnyi csatorna köti össze a tengerrel; naponként száz hajó fut be hozzá; az volt akkor, a mi ma London. — Ugyanez időben a politikai mérleg is némi egyensulyhoz közeledik. Burgund herczege 1384-ben örökösödés utján Flandria örökös ura lesz; kiterjedt

* Michiels: *A flamand festészet története* II. r. 5. l.

birtokai s a polgárháborúk, melyek VI. Károly kiskorusága és őrültsége alatt megsokszorosodnak, elszakítják Franciaországtól, többé nem alárendeltje a királynak, mint a régi grófok, kik Párisban székelnek s segélyt koldulnak, hogy legyőzzék s megadóztassák flandriai kereskedőiket. Hatalma és Franciaország szerencsétlenségei függetlenné teszik. Noha herczeg, Párisban néppárti s a mészárosok megéljenzik. Noha franczia, politikája flamand s kaczérkodik az angolokkal, ha nem is szövetkezik velök. Kétségtelen, nem egyszer fog pénz miatt flamandjaival veszekedni, úgy hogy kénytelen lesz sokat megölni közülök; de a ki ismeri a középkor zavarait és erőszakoskodásait, azt az itteni rend és egyetértés ki fogja elégíteni. Ezentúl, mint Flórenczben 1400 felé, a hatalom el van ismerve s a társadalom meg van állapodva; ezentúl, mint Itáliában 1400 felé, az ember elhagyja az asketikus és egyházias uralmat, hogy érdeklődjék a természet iránt s örüljön az életnek. A régi szorongás megszünt, kezdi szeretni az erőt, egészséget, szépséget, örömet. Minden felőlről változni és felbomlani látjuk a középkor szellemét. A könnyed és finomult építészet a kőből csipkét csinál s egyházait ormokkal, levelekkel, egymásba font és elgörbült ablakkeresztekkel ékesíti, úgy annyira, hogy a faragványos, virágos, aranyozott épület csodálatos és romantikus ötvösmű, inkább a képze-

let, mint tán a hit műve s kevésbbé képes a jámborságot, mint a káprázatot felébreszteni. Hasonlókép a lovagság csak czifraság lesz. A nemesek a Valois-k udvarába mennek s gyönyörbe merülnek, «szép mondásokba», különösen «szerelmi mondásokba.» Chaucer-nél és Froissart-nál láthatni pompájokat, harczjátékaikat, diszmeneteiket és lakomáikat, a frivolitás és divat uj uralmát, a képzelet bohó és tulcsapongó leleményeit, a képtelen és tulterhelt öltönyöket: tizenkét rőfös köntösöket, szük nadrágokat és cseh ujjasokat, melynek karjai csaknem a földet érik, griffet, szarvat, skorpiót ábrázoló csizmákat; betükkel, állatokkal vagy hangjegyekkel telehimzett ruhákat, úgy, hogy a tulajdonos hátáról le lehet egy dalt énekelni vagy olvasni; aranylombokkal és állatokkal kivarrott kucsmákat, saphir, rubint veretü fecskékkel fedett ruhákat, melyek mindenike aranycsészét tart csőrében; van tizennégyszáz egy ilyen ruhán s találni kilenczszázhatvan gyönggyel kihimzett dalt. A nők nagyszerüen ékített fátylakkal, meztelen kebellel, kurta s idomtalan szarvalakokba tornyozott fejjel, tarkára festett ruhákba öltözve, melyen egyszarvuak, oroszlánok, vademberek vannak ábrázolva, székeken ülve, melyek egész aranyozott s faragott kis kathedrákat képeznek. Az udvarok és herczegek élete farsangnak tetszik. Midőn VI. Károlyt lovaggá ütötték, a Saint-Denis apátságban egy

harminczkét öl hosszu, zöld és fehérrel diszitett termet épitettek, magas szőnyeg-pavillonnal; itt három napi játék és ünnep után egy álarczos bál orgiával végződött: «Nem egy kisasszony megfeledkezett s nem egy férj szenvedett», s a század érzelmeit jellemző ellentétül végül Dugueselin gyászünnepét ülték. E kor elbeszéléseiben és krónikáiban nyomról-nyomra követhetni egy széles arany-patakot, mely folydogál, káprázatat szineivel, mutogatja magát s meg nem állapodik; értem a király, a királyné, Orleánsi és Burgundi herczegek házi történetét; nem egyéb az, mint városi diszmenetek, fényes lovaglások, álöltözetek, tánczok, képes bizarrságok, új meg új kincsek pazarlásai. A burgundi és franczia lovagok, kik Nikápolyba mentek Bajazetet megverni, úgy voltak felszerelve, mintha kéjutra készültek volna; zászlóik és lovaik sörénye aranynyal, ezüsttel voltak fedve; evőedényeik ezüstből, sátraik zöld atlaszból; válogatott borok bárkákkal követék őket a Dunán s táboruk teli volt kéjhölgyekkel. — Az állati élet e túláradása, mely Francziaországban beteges furcsaságokkal és gyászolt képzelgésekkel vegyült, Burgundban mint hosszu és áldásos bucsu terjeng. Jó Fülöpnek három törvényes neje van, huszonnégy szeretője, tizenhat fattyugyermeke; ellátja mindet, ünnepel, mulatoz, meghivja a polgárnőket udvarába, s már előre is Jordaens egy személyi-

ségének látszik. Egy Clèvesi herczegnek hatvanhárom fattya van; a szertartásoknál a krónikások szüntelen és nagy képpel emlegetik őket; ez intézmény hivatalosnak látszik; s látva őket ily buján tenyészni, Rubens termetes dajkáira gondolunk, Rabelais Gangamelle-jeire: «Valóban szánalom volt, mondja egy kortárs, mennyire uralkodott a fajtalanság büne széltiben, hosszában és különösen herczegek és házas emberek között. És a legderekabb legény volt, ki minél több asszonyt tudott megcsalni és birt egyszerre . . . és imez a fajtalanság bűne uralkodott az egyházi fejedelmek és minden egyházi ember között is.» Croy Jakab, cambrayi érsek, hivatalosan pontifikált harminczhat fattyufiával és unokájával s volt tartalékban egy pénzösszege olyanok számára, kik még ezután születnének.

Jó Fülöp harmadik házasságánál az ünnepély Gargantua által rendezett Gamache menyegzőjének tetszett; Brügge utczái szőnyeggel voltak borítva; nyolcz nap, nyolcz éjjel egy kőoroszlán rajnai s egy kőszarvas beaune-i bort ontott; a lakoma óráiban egy egyszarvú rózsa vagy mályvavizet szórt. Midőn a Dauphin belépett a városba, nyolczszáz különböző nemzetiségbeli kereskedő ment elibe, csupa selyem- és bársony-ruhában. Egy más szertartásnál a herczeg drágakövekkel ékesített nyeregben, hókalovon jelent meg, «kilencz ötvösmű csótáros

apród járt mögötte», «és a nevezett apródok egyike egy sisakot vitt, melyet százezer arany koronára becsültek». Egy más izben a herczeg rajtalevő drágaköveit egy millióra becsülték. Szeretném önöknek ez ünnepélyek valamelyikét bemutatni; mint a flórenczieké ugyane korban, tanuskodnak a festői és diszítői izlésről, mely itt ép úgy, mint Florenczben, a festészetet szülte. Volt egy Lillében, Jó Fülöp alatt, a Fáczán-ünnep, melyet Medicis Lőrincz diadalmenetével lehet összehasonlítani: ezer naiv részleten észre fogjuk vehetni a két társaság hasonlóságát és különbségét, a kulturát, izlést és művészetet illetőleg.

A Clèves-i herczeg «igen szép lakomát» adott, melyen jelen volt «Monsigneur» (a burgundi herczeg) «háza uraságaival, hölgyeivel és kisasszonyaival együtt.» E lakománál látható volt az asztalon egy «játékköz» (entremet) azaz diszmű, mely egy feszített vitorláju hajót ábrázolt, «melyen egy tökéletesen felszerelt lovag állott...és elől egy ezüst hattyu volt, nyakán arany nyakkötővel, melyen egy hosszu láncz függött, melylyel nevezett hattyu a hajót látszott huzni, nevezett hajó tetején pedig egy igen szép mivű kastély állott.» Ez allegoriára a Clèves-i herczeg, hattyus lovag, hölgyek szolgája, kikiáltatá, hogy a versenypályán lesz található «tornapánczélba öltözve, harczinyeregben», és hogy «a győztes drága arany hattyút

nyer, arany lánczczal körülláncolva, a láncz végen drága rubinttal.»

Tiz nappal utóbb, Etampes gróf adta a tündérjáték második felvonását. Természetesen, a második felvonás ép úgy, mint az első és a többi, lakomával kezdődött. Ez udvarnál bő az élet s nem hagyják üresen a szájat. Midőn a játékközöket elszedték, egy szobából a fáklyák nagy bősége emelkedék ki; azután jött a testőrtiszt, katonaruhába öltözve, azután két lovag jött, hosszú, nyesttel prémelt bársony ruhában és a fejökön nem volt semmi, és mindenik csinos kis bokrétás kalapot tartott egyik kezében; utánok, kék selyembe szerszámozott poroszkán jött egy fiatal, tizenkét éves, igen szép hölgy, ibolyaszín selyem, gazdagon hímzett és aranynyal áttört ruhába öltözve; ez volt az öröm királynője. Három bibor-piros selyembe öltözött lovász vezette a herczeghez, bejelentő éneket énekelve. Leszállott és az asztalra térdelve, fején egy virágkoronát nyújtott át a herczegnek. E pillanatban jel adatott a viadalra, a tamburások rácsendítették, egy sereg fegyveres jelent meg, hattyúkkal telehímzett ruhában s belépett a clèves-i herczeg, hattyús lovag, gazdagon felszerelve, aranyrojtos fehér damaszszal betakart lovon; arany lánczon egy nagy hattyút húzott maga után, melyet két íjász követett; mögötte fiatal gyermekek jöttek, lovon, lovászok lándzsával fegyverkezve, valamennyi, mint ő, arany-

rojtos fehér damaszban. Az aranygyapjas rend heroldja bemutatá őket a herczegnőnek. Azután elhaladtak a többi lovagok, szürke és karmazsin aranyposztóban, aranycsengetyükkel hímzett szövetben, nyesttel prémezett karmazsin, vagy arany- és selyemrojtos ibolyaszín, vagy aranycseppes fekete bársonyba szerszámzott lovaikon. Tegyék föl, hogy az állam főtisztviselői ma kedvet kapnának felöltözni, mint az opera színészei s diszmenetet tartani, mint a circus lovászai; e föltevés idegenszerűsége érezteti fogja önökkel, hogy a festői ösztön és érzékies dísz szüksége mily erős volt akkor, s mily gyönge ma.

De mindez csak előjáték volt. A torna után nyolcz napra a burgundi herczeg adott ünnepet, mely fölülmúlta a többit. A Herkules életét ábrázoló, szőnyegekkel borított roppant teremnek öt ajtaja volt, melyeket szürke és fekete ruhákba öltözött íjászok őriztek. Oldalain öt állvány vagy karzat hordta az idegen nézőket, nemes, többnyire jelmezes urakat és hölgyeket. Köztök emelkedett egy magas pohárszék arany és ezüst edénynyel, arany és drágakövekkel diszített kristályüvegekkel terhelve. S végül, a terem közepén, magas oszlopon egy nő képe állott, kinek haja övig ért, s emlőiből az egész ebéd alatt fűszeres bort bocsátott. Három óriási asztal volt megterítve, melyeknek mindenike különböző játékközökkel volt ékesítve, e ne-

hézkes gépezetekkel, melyek nagyban hasonlítanak ama játékszerekhez, minőket ma a gazdag gyermekek szoktak kapni. Valóban e kor emberei furcsaságaik és szökdelő képzelődésök által csakugyan gyermekek, kiknek legfőbb kedvtelése, hogy szemöket gyönyörködtessék s játszszanak az élettel, mint valami bűvös lámpával. A két fő játékköz egy roppant pástétom volt, melyen huszonnyolcz eleven személy játszott hangszeren, és egy ajtós-ablakos templom, négy énekessel s egy csengő haranggal diszítve. De volt még húsznál több másféle, egy nagy kastély, melynek árkai narancsvízzel voltak tele; egyik oldalán a Melusina-tündérrel; egy szélmalom íjászokkal és alabárdosokkal, kik azt húzták; egy hordó a szőlőhegyen, kétféle keserű és édes itallal; egy nagy sivatag, melyben egy oroszlán viaskodott egy kigyóval; egy vadember egy tevén; egy bohócz, ki sziklák és jegesek közt medvén lovagolt; egy városokkal és kastélyokkal körülvett tó; egy horgonyt vetett s bordákkal, árboczokkal, tengerészekkel ellátott teherhajó; egy szép, földből és ónból készített kút, apró, üvegleveles és virágos főkkel és keresztjét vivő szent Andrással diszítve; egy a brüsseli Mennekenpiss mintájára, meztelen kis gyermeket ábrázoló, rózsavizet szóró szökőkút. Az ember egy újévi ajándékkereskedésben képzeli magát. S ez állandó diszítmény elegy-belegy még nem minden; hozzájárul még

a mozgó pompa; koronként egy-egy tuczat közjátékot láthatni elhaladni, a szünetekben pedig a pástétom és templom zenélnek, hogy foglalkoztassák egyidejűleg ne csak szemét, de fülét is a vendégeknek; a harang teljes lendületben cseng, egy pásztor dudát fúj, kis gyermekek éneket énekelnek; egymásután hallani az orgonát, a német tülköt, a flótát, a motétát, a fuvolát, lantot, tamburát, vadászkürtöt és a falka csaholását. Eközben egy tomboló paripa tünik elő, gazdagon bibor-piros selyembe takarva, rajta két trombitás, egymásnak háttal és nyereg nélkül ülvén, tizenhat hosszú ruhás lovagtól vezetve; azután egy manó, félig ember. félig griff, mely egy vadkanon ülve s egy embert vive közeledik két dárdával s egy pajzszsal kezeiben; azután egy gépezetes nagy fehér szarvas, selyembe jól beburkolva, arany szarvakkal. hátán rövid, karmazsin bársonyba öltöztetett gyermekkel, mely énekel, míg a szarvas bassussal kiséri. Mindez alakok körüljárják az asztalokat s különösen ez utolsó találmány mulattatja a részvevőket. Egy repülő sárkány szeli át a levegőt és égő pikkelyei végig csillámlanak a góth plafond ékítményein. Egy kócsagot és két sólymot bocsátottak egymásra s a legyőzött kócsagot bemutatták a herczegnek. Klarinétek csendülnek meg egy függöny mögött és a függönyt félrehúzva, Jáson volt látható, a mint Medea egy levelét olvassa, aztán legyőzi a bikákat,

aztán megöli a kigyót, szántja a földet, beleveti a szörnyeteg fogait és fegyveres férfiak kalászát látja megteremni. E pillanatban az ünnep komolylyá lesz: egy lovagregény, *Amadis* egy jelenete, *Don Quichotte* egy álma van folyamatban. Egy óriás érkezik, zöld selyemben, dsidával és turbánnal, egy selyemmel leterített elefántot vezetve, rajta egy kastélylyal s e kastélyban egy egyházilag öltözött nővel, ki az egyházat képviseli; a nő megállítja, megmondja nevét s keresztes háborúra szólítja a jelenlevőket. Az aranygyapjas a testőrtisztekkel egy élő fáczánt hoz, melynek arany nyakkötőj drágakövekkel van diszítve; a herczeg megesküszik a fáczánra, hogy megvédi a keresztyénséget a török ellen, a többi lovagok is mind lekötik magokat egy Gelaor-stylű irással: ez a fáczánfogadalom. Az ünnep egy mystikus és oktató tánczczal végződik. A hangszerek csengésére, fáklyák fényére, egy fehér hölgy, vállán nevével: *az Ur kegyelme*, a herczegnek egy nyolczsoros stanzát mond s visszavonulva tizenkét Erényt hagy neki hátra: Hit, Könyörület, Igazságosság, Ildom, Mérséklet, Erő, Igazság, Bőkezűség, Iparkodás, Remény, Éberség, mindenik egy-egy lovagtól vezetve karmazsin mellényben, melynek ujjai lombokkal s ötvösművel vannak hímezve. Tánczolni kezdenek lovagjaikkal, megkoronázzák Charolais grófot, a versenypálya győztesét, s új torna hirdetésével a bál

reggeli három órakor véget ér. — Valóban igen sok; az érzékek és képzelet elgyengülnek; ez emberek a mulatozást illetőleg nem is inyenczek, hanem falánkok. A barokk lelemény e zaja és pazarlása nyomasztó világot tárnak elénk, északi fajt, vázlatos, még barbár és gyermekes civilisatiót; Olaszország egyszerű és nagy izlésének hijával vannak a Medicis-k e kortársai. És mégis az erkölcsök és képzeteik alakja egy; itt ép úgy, mint a florenczi karnevál diadalkocsijain és pompáin a középkor legendája, története és philosophiája válnak testté, az erkölcsi abstractiók öltenek érzéki alakot, az erények valóságos asszonyokká válnak; tehát csábítanak mintegy a festészetre és szobrászatra, valóban mind e díszletek reliefek vagy festmények. A symbolikus kor helyet ád a festői kornak, a szellem nem elégszik meg többé a scholastikus miséggel, élő alakot akar szemlélni s az emberi gondolatnak, hogy most teljes legyen, műtárgygyá kell alakulnia.

De e műtárgy nem hasonló az olaszokéhoz, mivel a műveltség és a szellem iránya különbözők. Észrevehetni ezt a naiv és lapos verseken, melyeket Egyház és Erények előadnak: üres és avúlt költészet, elkopott rögtönzetek szószátyársága, rímes frázisok egybefűzése, melyekben a rythmus ép oly laza, mint a gondolat. Itt nem találunk Dantét, Petrarcát, Boccacciót, Villanit. A kevésbbé koraérett s a latin

traditiótól távolabb eső szellem tovább maradt a középkor fegyelme és rendelkezése alá nyügözve. Itt nincsenek skeptikus averrhoisták és orvosok, minőket Petrarca leír; az antik, csaknem pogány irodalmat restauráló humanisták, mint a minők Medici Lőrinczet környezik. A keresztyén szellem és hit sokkal élénkebb és szivósabb itt, mintsem Velenczében vagy Florenczben. A burgundi udvar érzéki pompáit uralják. Ha vannak gyakorlati epicureusok, nincsenek elviek; a legelőkelőbbek szolgálják a vallást, férfiak úgy, mint nők, becsületből. 1390-ben hétszáz főúr ment Burgundból és Franciaországból keresztes háborúba; huszonkét kivételével mind megölték Nikápolynál és Boucicaut «áldott és igen boldok martyroknak» nevezi őket. Tudjuk, hogy a lille-i víg élet a hitetlenek legyőzésének ünnepies fogadalmával végződik. Ez elszórt apró vonások mutatják az ősi áhitat állhatatosságát. 1477-ben egy szomszédos városban, Nürenbergben, Kötzel Márton Palesztinába zarándokolván, megszámlálja a lépéseket, melyek a Golgothát Pilátus házától elválasztják, hogy visszatérve, háza és a város temetője között kalvariát és hét statiót épithessen; mértékét elvesztvén, újra megteszi az útat s ekkor el is készitteté a művet Kraft Ádám szobrász által. Németalföldön, valamint Németországon. a polgárok komoly, kissé esetlen emberek, mindennapi életökbe zárkózva,

régi szokásaikhoz ragaszkodva, még jobban megőrzik, mint a nagy urak, a középkor hivőségét és buzgalmát. Irodalmuk bizonyságot tesz róla. Azon pillanattól fogva, hogy eredeti irányt vesz, azaz a XIII. század vége óta, nem termel mást, mint a gyakorlati, korlátolt s polgári szellem és a benső jámborság bizonyítékait: egyfelől erkölcsi sententiákat, a házias élet rajzát, történelmi és politikai költeményeket új és való eseményekről; másfelől a szent Szűz lyrai magasztalásait, gyöngéd és mysticus verseket.* Szóval a nemzeti szellem, germán lévén, inkább hajlik a hit, mintsem a hitetlenség felé. A középkor lollardjai és mysticusai, a XVI. század képrombolói és számtalan vértanúja által a protestáns eszmék felé irányul. Magára hagyva, nem végződött volna, mint Olaszországban, a pogányság újjászületésével, hanem mint Németországban, a keresztyénség újraébredésével. — Más részről a művészetek azon ága, melyben a nép-képzelet szüksége leginkább kifejezésre jut, az építészet, góth és keresztyén marad egész a XVI. század közepéig, az olasz és klasszikus elemek nem tudnak benne lábra kapni, stylje bonyolódott és elpuhult lesz, de a nélkül, hogy átalakuljon. Uralkodik nemcsak az egyházon, de a világi épületeken is: Brügge, Löwen, Brüsszel, Lütich, Audenardban a város-

* Horæ Belgicæ.

házak mutatják, mennyire tetszett nekik, nem csupán a papoknak, de a nemzetnek is, mely hű maradt hozzá mind végig; az audenardi városháza épitése hét évvel kezdődött Ráfáel halála után. 1536-ban egy flamand nő, Ausztriai Margit keze alatt feselt teljessé a broui egyház, a góth izlés utolsó s legcsinosabb virága. Gyüjtsük össze mind e tüneteket s szemléljük a kor arczképében magokat a személyeket: alapitókat, apátokat, polgármestereket,* polgárokat, matrónákat, mind oly komolyak és tisztesek, feddhetetlen fehérneműel, ünneplő köntöseikben, csöndes tekintettel, a szilárd és mély hit kinyomatával; érezni fogjuk, hogy a XVI. század újjászületése itt, e vallásos körben lesz tökéletessé, hogy az ember, megszépitve a jelent, nem veszti szem elől a jövendő életet és hogy festői leleménye bizonyságot fog tenni élénk keresztyéni érzületéről, a helyett, hogy mint Olaszországban az újraéledt pogányságot fejezze ki.

Flamand renaissance, keresztyén ideák alatt, valóban ez a költői jelleme a művészetnek Van Eyck Hubert és János, Van der Weyden Roger, Memling és Quentin Massys alatt, és e két vonásból következnek a többiek. Egyfelől a mű-

* Antverpen, Brüsszel, Brügge képtárai és általában a triptikák, melynek szárnyai mind egy akkori családot ábrázolnak.

vészek érdeklődnek a való élet iránt; alakjaik nem jelképek többé, mint a régi zsoltárkönyvek illustratiói, sem tiszta lelkek, mint a kölni iskola madonnái, hanem élő és testtel bíró egyének. Az anatomia meg van tartva, a távlat pontos, a ruhák, az épitészet, a környezet, a vidék legkisebb részletei jelezve vannak rajta; a relief megkapó benne s az egész jelenet a rendkívüli helyzetek erejével és biztosságával szökik a szembe és szellembe; a következő korszakok legnagyobb mesterei nem jutnak ezen túl, sőt nem jutnak eddig se. Világos, hogy e pillanatban fedezik föl a természetet; fátyol hull le a szemről; csaknem rögtön megértik az érzéki külsőt, arányait, alkatát, színét. Sőt mi több, megszeretik: tekintsük meg az aranyszegélyű és a gyémánt hímzetű köntösöket, az átszőtt selymeket, a vakító és virágékitményes fejdíszeket, melylyel isteni személyeiket és szenteiket ékesítik,* mindez a Burgundi udvar pompái; nézzék meg átlátszó és nyugodt vizeiket, ragyogó pázsitjokat, fehér és piros virágaikat, nyíló fáikat, napos távlataikat, csodálatra méltó tájaikat,** figyeljék meg színezésöket, a legerő-

* *Az Atya-isten és a Szűz*, Van Eyck Huberttől; a *Madonna, szt. Borbála s szt. Katalin* Memlingtől; *Krisztus temetése* Quentin Massystól stb.

** *Szent Kristóf, Jézus keresztelése* Memlingtől és iskolájától. — *A mysticus bárány* a Van Eyck-ektől stb.

sebb és leggazdagabb, a mely volt valaha, a tiszta es teljes színeket, egyik a másik mellé téve, mint egy perzsa szőnyegen és csupán harmoniájok által összekötve, a köpenyek bíborának nagyszerű töréseit, a hosszú lefolyó ruhák azúr mélyedéseit, a teli naptól áthatott, nyári réthez hasonló zöld redőzeteket, a feketével szegett aranyszoknyák czifrázatait, a hatalmas világítást, mely melegíti és fényesíti az egész jelenetet; hangverseny ez, melyben minden hangszer kiadja a legfőbb hangot, melyre képes, s annál tisztábban, minél távolabb. Szépnek látják a világot s ünnepet csinálnak belőle, valóságos ünnepet, hasonlót ama korbeliekhez, sokkal bőkezűbb naptól világítva s nem természetfeletti fénytől áthatott égi Jeruzsálemet, mint a hogy Beato Angelico festi. Flamandok s a földön maradnak; aprólékos aggodalmassággal másolják a valót, és az egész valót; egy fegyverzet ötvösművét, egy templomablak sugarait, egy szőnyeg lombozatát, egy prémezet szőreit,* egy Ádám és Éva mezítelen testét; egy kanonok redőkkel borított széles arczát, a széles vállat, kinyuló állt, egy polgármester vagy katona kiálló orrát, egy hóhér termetes czombjait, egy

* *Az alamizsnát osztó Szűz szt. Györgygyel*, Van Eyck Jánostól, az *Antverpeni triptika*, Q. Massystól stb. *Ádám és Éva* Van Eyck Huberttől Brüsszelben és a *A mystikus bárány előtt térdelő polgárok.*

kis gyerek szerfelett nagy fejét és szerfelett apró tagjait, a század jelmezeit és butorzatát. Mind ebben művök a jelen élet magasztalása. De másfelől a keresztyén hit magasztalása. Nemcsak, hogy majd minden tárgyuk vallásos, de ama vallásos érzelemmel vannak eltelve, mely a következő korszakban még a vallásos tárgyúakból is hiányzik. Legszebb festményök nem a szent történet egy való eseményét ábrázolják, hanem egy hit-igazságot, a tanok egy összeségét. Van Eyck Hubert úgy tekinti a festést, mint Simone Memmi vagy Taddeo Gaddi, mint a felsőbb theologia tárgyalását; alakjai ugyan realisok, de jelképiesek is. A székesegyház, melyben Van der Weyden Roger a hét szentséget bemutatja, valóságos és mystikus templom egyszerre, mert Krisztus ugyanakkor a vesztőhelyen vérzik, mikor a pap az oltárnál a misét mondja. A szoba vagy csarnok, melyben Van Eyck János és Memling szentjeiket letérdeltetik, csalódásba ejt részletei és bevégzettsége által, de a trónján ülő Szűz s az őt koronázó angyalok mutatják a hivőnek, hogy fensőbb világban van. Hierarchicus symmetria csoportosítja az egyéneket és mereviti meg a testállásokat. A tekintet merev s az arcz érzéketlen Van Eyck Hubertnél; ez az isteni élet örök mozdulatlansága; az égben minden tökéletes, az idő nem jár el. Másfelől Memlingnél a föltétlen hit nyugalma van meg; a klastromban,

mintegy alvó ligetben megőrzött lélek békéje, a szeplőtlen tisztaság, a bánatos szendeség, az igazi vallásos nő végtelen engedelmessége, ki rajongásba merülve él s kinek nagyra nyilt szemei néznek, a nélkül, hogy látnának. Szóval e képek, oltárok és imaházak festményei, nem a nagy urakhoz szólnak, mint a következő korokéi, kik szokásból járnak a templomba és a kik még a vallásos történeteken is a pogány pompákat és a küzdők viaskodásait akarják megtalálni; a hivőkhöz szólnak, hogy a természetfeletti világ alakját vagy a benső áhitat izgalmait sugallják nekik, hogy megmutassák nekik a dicsőült szentek változatlan derüjét és a választottak gyöngéd alázatát; Ruysbrœck, Eckart, Tauler, de Suzo Henrik, a mysticus theologusok, kik Németországban a XV. században megelőzték Luthert, tartozhatnának ide. Különös látvány, mely nem látszik megegyezni az udvar érzékies pompáival s a városok költséges bevonulásaival. Hasonló ellentétet találni a mély vallásos érzés között, melyről Dürer Albert Madonnái tanúskodnak s a világi pompa között, mely az ő *Miksa családjá*ban mutatkozik. Ez onnét van, mert germán földön vagyunk; az általános jóllét újjászületése s a szellem emancipatiója, mely annak nyomába jár, itt megújhosztá a keresztyénséget, a helyett, hogy megrontották volna, mint a latin államokban.

II.

A változás, melyen az emberiség állapota keresztülmegy, magával hozza a megfelelő változást az emberiség eszmevilágában is. India és Amerika felfedezése, a könyvnyomás és sokszorosítás feltalálása, s klasszikus régiség restaurálása és Luther reformatiója után, a képzet, melyet a világról alkottak, nem maradhatott szerzetesi és mystikus. A búskomor, érzékeny, lélekből jövő rajongás, mely az égi haza után áhitozik és viseletét alázatosan egy egyház tekintélyéhez szabja, melyet nem feszeget, helyet adott az annyi új képzettől táplált szellem szabad vizsgálódásának, megsemmisült a való világ csodás látványa előtt, melyet az ember kezdett megérteni és meghódítani. A rhetorikai iskolák, melyet eddig papok alkottak, világiak kezébe mennek át; a tized fizetését és az egyház iránti hódolatát prédikálták eddig; most gúnyolják a papságot s ostromolják az egyházi visszaéléseket. 1533-ban kilencz amsterdami polgár római zarándok útra van ítélve a satirikus darabok egyikének előadása miatt. 1539-ben Gentben

föltétetvén a kérdés, melyek a legbolondabb emberek a világon, tizenegy intézet tizenkilencz közül azt feleli, hogy a barátok. «Valami szegény barátnak vagy apáczának, — mondja egy egykorú, — mindig benn kellett lenni a komédiában; úgy látszik, hogy nem is tudnak mulatni a nélkül, hogy Istent és az egyházat ki ne gúnyolják.» II. Fülöp halálbüntetést szabott a szerzőkre és előadókra, ha darabjaik nem birtak előadási joggal vagy istentelenek voltak. De mindamellett is játszották őket még a falvakban is. «E komédiák által, — mondja ugyanazon szerző, — hatott be először Isten szava e vidékekbe; sokkal szigorúbban is tiltották őket, mint Luther Márton könyveit.* Világos, hogy a szellem fölszabadult a régi gyámság alól s hogy nép, polgár. művész, kereskedő mind önállóan kezdenek okoskodni az erkölcs és üdvözülés eszméiről.

Ugyanaz időben az országot rendkívüli gazdagsága és jólléte a festői és érzéki izléshez vonták; itt is, valamint Angliában ugyanez időben az újjászületés pompái alatt csendes protestáns forrongás rejlik. Midőn V. Károly 1520-

* 1539-ben Löwen a következő kérdést veti fel: «Mi a haldokló ember legnagyobb vigasztalása?» Valamennyi feleleten lutheri árnyalat van. A Saint-Wijnock berghei iskola, mely a második díjat kapta, a kegyelem tiszta tanai szerint feleli: «A hit, melyet Krisztus és szelleme nekünk adott».

ban bevonul Antverpenbe, Dürer Albert négy kétemeletes negyven láb hosszú, festményekkel ékesített diadalívet látott, melyeken allegorikus ábrázolások is diszelegtek. Az ábrázolók fiatal leányok voltak az első polgárrendből, csupán egy lenge fátyolba öltözve; csaknem meztelenek, mondja a becsületes német festő: — «Ritkán láttam ilyen szépeket, igen figyelmesen, sőt szemtelenül megnéztem őket, mert festő vagyok». A rhetorikai intézetek ünnepei pompásak lesznek; városról-városra, társaságról-társaságra, mintegy versenyre kelnek a fényűzést s allegorikus lelemények illetőleg. 1567-ben az antverpeni meghivására 14 intézet küldi el «triumfusait» és a brüsszeli Mária-virágfüzére nyeri el a díjat. «Mert, — mondja Van Meteren, — volt vagy háromszáz és negyven ember, mind lovon. Karmazsin bársonyba és selyembe öltözve, ezüst paszománttal szegett, hosszú lengyel mentében a régi sisakok módjára készített piros kalapban; mellényök, tollazatuk, topánjok fehér volt. Ezüstcsatos öveik voltak, sárga, piros, kék és fehér színekkel mindenkép átszőve. Volt hét antik szekerök különböző alakokkal, kik e szekereket húzták. Volt még hetvennyolcz közönséges szekerök fáklyákkal, melyek fehérrel hímzett piros posztóval voltak fedve. A kocsisoknak mind piros köpenyök volt és e szekereken különböző alakosok voltak, melyek több szép antik személyt

ábrázoltak, melyek megérteték, hogyan gyülekeznek barátilag, hogy barátságosan váljanak meg.» A mechelni La Pione ezzel csaknem fölérő pompát fejtett ki, háromszázhúsz ember lovon, aranynyal hímzett testszín szitaszövetben, hét antik kocsi alakosokkal telve, tizenhat czimeres és mindenfelől kivilágított szekérrel. Adjuk ehhez más tizenkét ily díszmenet bevonulását és vegyük hozzá a komédiákat, néma játékokat, örömtüzeket, lakomákat, melyek következtek. «Volt ott több hasonló mulatság is, melyet végigmulattak a béke alatt egyéb városokban is...» — «Jónak láttam azokat fölsorolni, — mond Van Meteren, — hogy bemutassam e tartományok egyetértését és jóllétét ez időben.» II. Fülöp elutazása után, úgy látszott, hogy egy helyett százötven udvara van. A nagy urak lovagjátékokat rendeztek, nyilt asztalt tartottak, számítás nélkül költöttek, egyízben az Orániai herczeg kevesbíteni akarván személyzetét, huszonnyolcz főszakácsot bocsátott el egyszerre. Az előkelő házak hemzsegtek az apródoktól, nemesektől, pompás cselédségtől; a renaissance egész életadó nedve bolondságokban, túlcsapongásokban ömlött ki, mint Erzsébet alatt Angliában, pompás ruhákban, díszlovaglásokban, játékban, vendégségben. Brederode gróf annyit ivott egy saint-martini lakomán, hogy csaknem meghalt, a rajnai gróf öcscse szörnyet halt az asztalnál, mert nagyon szerette a malvásiai bort. Soha

sem tünt fel az élet oly jónak és szépnek. Mint Florenczben az előző században, megszünt tragikai lenni; az ember pihent, a gyilkos lázongások, a város város ellen, testület testület ellen vivott véres harczok lecsillapultak; nem találunk csak egy lázadást, Gentben 1536-ban, azt is könnyen elnyomva, nagy véráldozat nélkül, utolsó és gyönge rázkódás, melyet össze sem lehet hasonlítani a XV. század iszonyú lázongásaival. A három kormányzónő, Ausztriai Margit, Magyar Mária, Pármai Margit népszerűek; V. Károly nemzeti herczeg, flamandul beszél, dicsekszik, hogy genti és kivitellel pártfogolja az ország iparát és kereskedelmét. Gondozza és táplálja; viszonzásul Flandria egész jövedelmének jóformán felét adózza neki;* államai csordájában ez a jó fejős tehén, melyet fejni lehet a nélkül, hogy kiapadjon. — A szellem így megnyilván, a környező légmérsék megszelidíti; ezek egy új hajtás előfeltételei; látni rügyezését a rhetorikai intézetek, e klasszikus előadások ünnepeiben, melyek igen hasonlítanak a florenczi karneválhoz s igen különböznek a barok leleménytől, melyek a burgundi herczegek lakomáin felhalmozódtak. «Az *Ibolya*, *Olajfa* s a *Gondolat* intézetek Antverpenben, — mond Guicciardini — komédiákat, tragédiákat, és más görög és római utánzatú históriákat

* Öt millió arany tallérból két milliót.

adnak nyilvánosan elő.» A szokások, a képzetek, az izlés átalakultak; helye van az új művészetnek.

Már az első korszakban látni a készülődő változás hirmondóit. Van Eyck Huberttől Quentin Massysig megfogyatkozott a vallásos conceptio nagysága és komolysága. Már nem igyekeztek az egész keresztyén hitet és theologiát egy festményen kifejezni; evangeliumi és történeti jellemeket, angyali üdvözleteket; pásztorok imádását, utolsó ítéletet, martyrokat, erkölcsi legendákat választottak. A festés, mely epikus Van Eyck Hubert kezében, idyllikussá válik Memlingében, majdnem világivá Quentin Massys-ében. Szenvedélyes, érdekes, kecsessé lesz. Quentin Massys bájos szent női, szép Herodiása, fesztelen Salomeja felpiperézett s már világias vén kisasszonyok. A művész szereti a való világot önmagáért s nem korlátozza a természetfeletti világ ábrázolására, nem eszközül, de czélul használja. A profán szokások jelenetei szaporodnak; festi a polgárokat üzletökben, arany-mérőket fösvények sorvadt alakjait és csalárd mosolyait, szerető párokat. Kortársa, Leydeni Lukács, ama festők egyik őse, kiket kis flamandoknak hivunk. *Krisztus bemutatása a templomban, Magdolna tánczán* csak a név vallásos; az evangeliumi személy elvész a környezetben. A festmény igazában flamand mezei ünnepet vagy flamandok gyüle-

kezetét ábrázolja. Ugyanez időben Bosch Jeromos mulatságos és komikus pajkosságokat fest. Világos, hogy a művészet az égből a földre esik s tárgyul többé nem az istenit, hanem az emberit veszi. Nem hiányzik különben hozzá semmi előzmény és előkészület; tudják a távlatot, ismerik az olaj használatát, van modelljök és reliefjök; tanulmányozták a való typusokat; tudják festeni a ruhákat, a környezetet, az épületeket, a vidéket meglepő igazsággal és bevégzettséggel. Egy hiány tartja még őket az egyházias művészetben vissza: alakjaik mozdulatlansága és kelméik feszes törései. Csupán az arczkifejezés röpke játékát és a lenge ruházat könnyed mozgását kell még megfigyelniök s ezzel tökéletes lesz az újjászületés; a század szele már mögöttök van és lengeti vitorláikat. Ha megfigyeljük arczképeiket, termeiket, sőt szent képeiket, Quentin Massys *Sírbatételét*, kisértetbe jövünk így szólni hozzájok: «Ti éltek! még egy erőlködés, — nos mozduljatok, lépjetek ki a középkorból! Ábrázoljátok a modern embert, melyet magatokban és magatokon kívül találtok; fessétek erősnek, egészségesnek, elégedettnek az élettel, felejtsétek el a sovány, asketikus, merengő teremtményt, mely Memling kápolnáiban rajong: ha vallásos történeteket vesztek festménytárgyul, alkossátok, mint az olaszok, élő és egészséges alakokból, csakhogy ez alakok nemzeti és egyéni izléstek művei legyenek;

nektek is megvan a magatok lelke; flamand és nem olasz; pattanjon fel a kehely, szép lesz a virág bizonyára, ha bimbaja szerint itéljük meg.» És valóban, ha megnézzük e kor szobrait, az igazságügyi palota kandallóját, Bátor Károly siremlékét Brüggében, az egyházat és gyászköveket Brouban, eredeti és tökéletes művészet igérvényeit fogjuk látni, mely tán kevésbbé szobrászi és tiszta, mint az olasz, de változatosabb, kifejezőbb, jobban a természetre támaszkodó, a szabálynak kevésbbé alávetett, a személyt és lelket, a nevelés, állás, vérmérsék, kor, egyéniség kiszögelléseit, következményeit, különbségét, távolait jobban kifejezni képes; szóval germán művészetet, mely a Van Eyckek távoli utódait s a Rubensek távoli elődeit jelzi.

Nem jöttek el vagy legalább rosszul töltötték be helyöket. Tudniillik, hogy egy nemzet nem egyedül él a világon; a flamand újjászületés mellett ott volt az olasz újjászületés s a nagy fa megfojtotta a kis növényt. Egy század óta virúlt és nőtt; a koraérett Olaszország irodalma, képzetei, remekei meghódíták a késői Európát; és a flandriai városok, kereskedelmök, az osztrák ház olasz birtokai és ügyletei által közvetíték éjszaknak az új civilisatio izlését és mintáit. 1520 felé a flamand festők a florenczi és római művészeket kezdik mintául venni. Mabuse János, az első, a ki 1513-ban visszajövén Olaszországból, a régi stylbe beoltja az olasz stylt s a

többiek követik. Hisz oly természetes, hogy járatlan országban utazva, azt az útat követjük, melyet teljesen készen találunk. Csakhogy nem azoknak csinálták, a kik járják s a flamand kocsik hosszú sora megkésik és fennakad az aránytalan kerékvágásban, melyet más kocsisor tört. Két jellemző vonása van az olasz művészetnek s mindkettő ellenkezik a flamand képzelettel. — Egyfelől a művészetnek középpontja a természetes, egészséges, tevékeny, erős, mindennemű athletikai képességgel megáldott emberi test, mely meztelen vagy félig öltözött, nyiltan pogány, örvend a fényes napnak, szabadon és nemesen, tagjainak, ösztöneinek, minden állati képességének, a mint a régi görög tett városában vagy versenyterén, vagy a mint most, egy Cellini teszi a téreken és országutakon. A flamand azonban nem egy könnyen lép e fogalomkörbe. Hideg és nedves országban lakik, a hol didereg, ha meztelen. Az emberi testnek ott nincsenek meg szép arányai, könnyed tartása, melyet a klasszikus művészet megkövetel; gyakran zömök vagy potrohos; a test fehér, lágy, petyhüdt, vöröses és öltözetre szorúlt. Midőn a festő visszatér Rómából és folytatni akarja az olasz művészetet, környezete ellenkezik iskolájával; nem újíthatja fel benyomásait az élő természet hatásain, emlékeire van utalva. Mindenekelőtt germán faj, azaz kedélyének alapja az erkölcs, sőt szemérem,

s nehezen tud beleszokni a meztelen élet pogány gondolatába, még nehezebben tudja megérteni a végzetes és nagyszerű eszmét, * mely az alpon-túli civilisatión uralg s e művészetet gerjeszti, t. i. az egyénét, mely korlátlan, minden törvénytől ment, minden egyebet, embereket és tárgyakat sajátos természete fejlődésének s képességei növekedésének alárendelő. A mi festőnk — bár távolról — rokona Schön Mártonnak és Dürer Albertnek, kisvárosi, csaknem idomítható, szabályhoz szokott, kényelem- és tisztességkedvelő, házias és családi életre való. Életrajzírója, van Mander Károly könyve elején moralis utasításokkal látja el. Olvassák el a patriarchalis fejezetet s érezzék a távolságot egy Rosso, Giulio Romano Titián, Giorgione és leydeni vagy antverpeni tanítványaik között. «Minden bűn, — mondja a becsületes flamand, — magával hordja büntetését. — Hazudtoljátok meg a példabeszédet, mely szerint a legjobb festő a legrendetlenebb. — Méltatlanok a művész névre, kik gonosz életet folytatnak. — Festőknek soha sem szabad veszekedniök. — Nem illik vagyont elverni. Kerüljétek ifjú korotokban a nőknek való udvarlást. Őrizkedjetek a könnyelmű nőktől, melyek oly sok festőt

* Burkhardt: *Die Cultur des Renaissance in Italien.* — Csodálatra méltó könyv, a legtökéletesebb és legphilosophikusabb, melyet az olasz renaissanceról írtak.

tönkre tesznek. — Jól meggondoljátok, mielőtt Rómába mentek, mert ott sok pénzt lehet költeni, de nem lehet szerezni. — Adjatok Istennek mindig hálát adományaiért.» Következnek a specialis figyelmeztetések az olasz korcsmákról, ágyneműről, poloskáról. Világos. hogy az ily növendékek még sokat dolgozva is, keveset fognak meztelen után rajzolni; mikor már meg is figyelik az embert, öltözve tehetik; midőn olasz mestereik példájára meztelen testet akarnának rajzolni, ez szabadság, hév, élénk lelemény nélküli lesz; s csakugyan valamennyi festményökön csak hideg, feszes utánzatot találhatni; kidolgozásuk pedáns; szolgailag és rosszul csinálják, a mit túl a hegyen természetesen és jól csinálnak. — Más részről az olasz művészet, mint a görög s általában minden klasszikus művészet egyszerűsit, hogy szépitsen; kiküszöböli, letörli, korlátozza a részleteket; ez az eljárása, hogy annál jobban érvényre emelje a fő vonásokat; Michel Angelo és a florenczi művésziskola alárendelik vagy elnyomják a környezetet, a tájat, a gyárakat, a jelmezt, fő nálok a nagyszerű, vagy nemes typus, az anatomikus és izomzatos szervezet, a meztelen vagy lengén öltözött test, önmagában véve, elvontan, háttérbe szorításával a részeknek, melyek az egyént teszik s mesterségét, neveltetését, állását jellemzik; általában ember s nem egy ember, a mit ábrázolnak. Személyeik fensőbb, mert

nem létező világból valók; jeleneteik sajátos jelleme a hely és idő megsemmisítése. Mi sem áll távolabb a flamand és germán szellemtől, mely a tárgyakat olyanoknak látja, a minők, mindent egésznek és kompletnek, mely az emberben és általános emberin kívül a kortársat, a polgárt, a parasztot, a munkást, a minő polgár, paraszt, munkás is befoglalja, mely az ember mellék-körülményeihez ép oly fontosságot köt, mint magához az emberhez, mely nem csupán az emberi, de az egész lelkes és lelketlen természetet szereti, marhát, lovat, növényt, tájat, magát a levegőt, úgyannyira, hogy sokkal tágabb körű rokonérzése nem gátolja a legcsekélyebbet is elhanyagolni és sokkal aprólékosabb megfigyelése kényteti mindent kifejezni. Érthető, hogyha ily ellentétes elvnek fogja magát alárendelni, elvesztendi azon tulajdonait, melyekkel bír, a nélkül, hogy megszerezze azokat, melyekkel nem bír s azért, hogy felszorítsa magát az eszményi világba, gyengíti szinező képességét, elfelejti a levegő s világítás iránti érzékét, letörli a külső és belső valódi részleteit, elvonja alakjaitól az eredeti szabálytalanságot, mely az arcz és egyén sajátja, kénytelen lesz az élénk mozgást, mely a működő természet életereje, mérsékelni és az eszményi symetriát megrontani. De mindez áldozatot csak nehezen hozza meg; ösztöne csak félig hajlik meg iskolája előtt, olasz törekvései alatt flamand

reminiscentiákat fogunk találni; vagy egyik vagy a másik túlsúlyban lesz; kölcsönösen akadályozni fogják egymást, hogy teljes hatással bírjanak és festészetök bizonytalan, tökéletlen, két irány közt ingadozó, történelmi adatokat s nem szépművészeti termékeket fog nyújtani.

Ez a látvány tölti be Flandriában a XVI. század három utolsó negyedét. Mint egy kis folyó, mely egy nagy folyamot vesz föl s melynek elegyült vizei mindaddig zavarosak lesznek, míg az idegen ömlés az egész folyást be nem fogta erősebb színével, úgy látni az olasz styltől elragadt nemzeti stylt szabálytalanul és helyenkint kitarkázni; néha egészen eltünni, felszínre csak ritkán jutni és végül csekély lapályokon elsekélyesedni; míg a másik a napfényen terjeszkedik és magára von minden tekintetet. Érdekes a képcsarnokokban követni e két folyó összefolyását és az idegenszerű hatást, melyet vegyülékök nyújt. Az első olasz hullám Mabuse János, Van Orley Bernát, Lombard Lambert, Mostaert János, Schoreel János, Blondeel Lancelot által érkezik. Festményeiken klasszikus építészetet, tarka márvány faloszlopokat, mellszobrokat, csigahéj-fülkéket, néha diadalíveket és kariatideket, sőt néha antik öltözetű nemes és erős nőket, jó állású, szép tagú, életerős, egészséges és pogány sarjadékú meztelen testet találni; ennyire szorítkozik utánzásuk, a többiben a nemzeti hagyományt köve-

tik. Festményeik kicsinyek, mint a hogy genretárgyakhoz illik; csaknem mindig megtartják az előző kor gazdag és erős színezését, Van Eyck János messziről kékellő hegységeit, a horizon világos és könnyedén smaragdra árnyalt egét, a pompás, arany és drágakővel ékesített kelméket, a hatalmas reliefet, a részletek aprólékos pontosságát, a vaskos és tisztességes polgári fejeket. De midőn az egyházi komolyság nem tartja vissza őket, emancipálni akarva magokat, naiv ügyetlenségekbe és burlesk képtelenségbe esnek. *Jób gyermekei*, palotájuk romjai alá temetve, torzított és ördöngős vonaglások közt bujnak elő; a triptika másik lemezén egy kis bőregérhez hasonló ördög igyekszik a levegőn át egy misekönyvön levő istenke felé. Szerfelett hosszú lábak, asketikus és karcsu kezek kezdik a jól megtermett testet jellemezni. Lombard Lambert egy *Urvacsorája* Vinci szabályaihoz flamand nehézkességet és póriasságot vegyít. Van Orley Bernát egy *Ítéletnapja* Schön Márton ördögeit viszi be Raphael meztelen testei közé. — A következő nemzedékben a hullámok növekedése kezd mindent elborítani: Van Coxcyen Mihály, Heemskerk, Floris Ferencz, Vos Márton, a Franckenek, van Mander, Spranger, az idősb Porbus, később Goltzius és még mások olyan emberekhez hasonlítanak, kik csak olaszul beszélnek, de törve, rossz hangsúlylyal s némi barbarismusokkal. A vászon

nagyobbodik s megközelíti a történeti festmény rendes arányait; a festés módja nem olyan egyszerű; van Mander Károly szemére hányja kortársainak, hogy megterhelik az ecsetet, a mit azelőtt nem tettek, túlságosan gyakorolják a tapaszolást. A színezés bágyadt, mind jobbanjobban fehéres, krétás és halavány lesz. Szenvedélylyel adják magokat az anatomia, a zsugorodások s izomrendszer tanulmányozásaira; a rajz száraz és kemény lesz s Pollaiolo egykorú ötvöseire és Michel Angelo túlzó tanítványaira emlékeztet; a festő esetlenül és erőszakosan tudományara támaszkodik; megáll, hogy bebizonyítsa, miszerint tud a scelettel bánni s érti a mozgást; találunk Ádám és Évákat, szent Sebestyéneket, apró szentek öldöklését, Horatius Cocleseket, melyek élő és groteszk legyilkoltakhoz hasonlítanak; a személyek, mint ha ki akarnának bujni a bőrükből. Ha mérsékeltebbek s mint Floris Ferencz *Angyal hullásai*ban discretióval utánozza a klasszikus művészeket, sem sokkal jobbak a meztelen alakok; a reális felfogás s a barok-germán képzelet benyomulnak az eszmenyi idomok közé; a macska, malacz, hal, griff, tarajos fejű dæmonok, torkukból tüzet fujva, vad komédiát és boszorkánytánczot visznek a nemes Olymp közepébe; Teniers egy bohózata Ráfáel költeményébe igtatva. Mások, mint Vos Márton, nagy vallásos festményt, antik utánzatú alakokat, mellvérteket,

redőzeteket és köpenyeket erőlködnek létrehozni, rendeket, melyek szabályosak, gestusokat, melyek nemesek próbálnak lenni, opera-fejeket és sisakokat; de alapjokban véve genre festők, a reál és környezet kedvelői s minduntalan visszaesnek flamand typusaikba s megszokott részletezésökbe; festményeik színezett és nagyított rézmetszeteknek látszanak: sokkal jobbak lennének egész kicsiben. Tévelygő tehetséget, ellentétes természetet, visszájára igyekvő ösztönt érezni a művésznél, egy társadalmi jelenetek elbeszélésére született prózaírót, kitől a közizlés sándorversekben írt epopeákat kiván.* Még egy hullám s a nemzeti szellem e maradványai is elmerülni látszanak. Egy nemes családból való festő, jó nevelésű, egy tudós tanítványa, világfi és udvari ember, kedveltje az olasz és spanyol előkelőknek, kik a németalföldi ügyeket vezetik, Venius Ottó, hét évet töltvén Olaszországban, magával hozza a nemes és tiszta antik typusokat, a szép velenczei színezést, a mély és gyengén fogyó szineket, a világítás átható árnyait, a test bizonytalan bíborát, a pirosas lombozatot. Az erőt kivéve egészen olasz, mi sincs benne fajából; alig csatolja itt-ott egy jelmez

* A flamand festés e momentuma s az angol irodalomnak a Restauratio utáni állása közti analogia. Mindkét esetben a germán művészet klasszikus akar lenni; mindkét esetben a nevelés és természet ellentétessége korcsműveket és sokszoros idétlenséget szül.

töredék, egy meggörbedt aggastyán fesztelen tartása honához. Nincs egyéb hátra, minthogy egészen el is hagyja azt. Calvaert Dénes Bolognában telepszik le, ott alkot iskolát, versenyezve a Caracciókkal, mestere Guidónak s így fojtja el a flamand művészet maga magát egy idegen művészet javára.

És még is fenmaradt az idegen alatt. Hiába törődik egy nép szelleme idegen befolyás alá, ismét fölemelkedik; mert ez ideiglenes, amaz pedig örök; hozzá van kötve a húshoz és vérhez, léghez és talajhoz, az agy és az érzékek alkatához és működési képességéhez; ezek az életadó erők, szüntelen megújhodók, mindenütt jelenvalók, melyeket egy fensőbb civilisatio futólagos megcsodálása nem képes se lerontani, se megtörni. Észre lehet venni két genre épségén, melyek tisztán maradnak a többiek növekvő satnyulásának közepette. Mabuse, Mostaert, Van Orley, a két Porbus, Van Cléve János, Moor Antal, a két Mierevelt, Moreelse Pál, csodálatra méltó arczképeket készítenek; a triptikákon az adományozók alakjai az ajtószárnyakon sorba téve, gyakran ellentétet képeznek, nyilt igazságuk, mozdulatlan komolyságuk, kifejezésök naiv mélysége által a fő festmény hidegségéhez és mesterkélt elrendezéséhez; a szemlélő egészen fellelkesül rajtuk; bábok helyett embereket talál. — Másfelől a genre-, táj- és családias festés fejlődik. Quentin Massys és Leydeni Lukács

után Massys János, Van Hemessen, a Breughelek, Vinckeboom-ok, a három Valkenberg, Neefs Péter, Bril Pálnál látjuk kifejlődni s különösen egy sereg metszőnél és illustrátornál, kik külön lapokon nagy könyvekben moralitásokat, erkölcsi jeleneteket, mesterségeket, állásokat s napi eseményeket ábrázolnak. Ez természetesen, jó sokáig fantastikus és bohózatos marad; szabálytalan képzelete kénye szerint zavarja a természetet; nem tudja a fák és hegységek igazi színét és formáját; ordíttatja személyeit s a korjelmezek közé groteszk szörnyetegeket dob, melyek azokhoz hasonlók, minőkben a búcsukon sétáltak. De mind e közvetítők természetesek s észrevétlen is végfokához közelítik, mely a reális élet ismeretéből és szeretetéből áll, olyan életéből, minőt a szem lát. Itt is, mint az arczképfestésnél, a láncz tökéletes s minden lánczszem ércze nemzeti; a Breughel-ek, Bril Pál és Neefs Péter által, Moor Antal, a Porbusok és Miereveltek által összeköti a XVII. század flamand és holland mestereit. A régi alakok ridegsége lágyabb lett, a mystikus tájék reálissá vált; az átmenet az isteni kortól az emberihez betölt Ez önkéntes és szabályos fejlődés bizonyítja, hogy a nemzeti ösztönök az idegen divat uralma alatt is fenmaradnak; érje egy őket felemelő lökés, visszaradják az uralmat s a művészet közízléshez képest alakul át. E lökés a nagy fölkelés, mely

1572-ben kezdődik, a hosszú és rettenetes függetlenségi harcz, mely ép oly nagyszerű eseményeiben, ép oly termékeny következményeiben, mint a mi franczia forradalmunk. Itt ép úgy, mint nálunk, az erkölcsi világ megújulván, megújította az eszményi világot; a XVII. század flamand és holland művészete, ép úgy mint a XIX. század franczia művészete és irodalma visszahatása egy szörnyű tragédiának, melyet harmincz éven át ezrek élete árán játszottak le. Csakhogy a vérpad és ütközetek itt ketté szelvén a nemzetet, két népet alkottak: az egyik katholikus és legitimista, Belgium; a másik protestáns és köztársasági, Holland. Egységesen csak egy szellemök volt, megosztva és szemben egymással kétféle lett. Antverpennek és Amsterdamnak különböző felfogása van az életről, tehát különböző festőiskolájok is van, és a válság, mely ketté osztotta az országot, ketté osztotta a művészetet is.

III.

Közelebbről kell Belgium* alakulását megtekintenünk, hogy megérthessük az iskola létrejöttét, mely Rubens nevét viseli. A függetlenségi harcz alatt a déli tartományok ép úgy a reformáczió felé látszottak hajolni, mint az éjszakiak. 1566-ban képromboló bandák elpusztították az antverpeni, genti és tournayi székesegyházakat s összetörték mindenütt templomokban és apátságokban a képeket és diszítéseket, melyeket bálványoknak hittek. Gent körül fegyveres kálvinisták, számra nézve tíz- és húszezren jöttek hallgatni Stricker Herman prédikáczióit. A máglyák körül segédkezők zsoltárokat énekeltek, gyakran megkövezték a hóhérokat és megszabadíták az áldozatokat. Halálbüntetést kellett szabni, hogy elnyomják a rhetorikai intézetek szatiráit, s midőn Alba her-

* Tudni való, hogy e név a franczia forradalom óta datálódik, csak mint kényelmesbet használom itt. Történelmi elnevezése Belgiumnak: «Spanyol-Német-Alföld», Hollandé: «Egyesült tartományok.»

czeg megkezdé öldökléseit, az egész ország fegyvert fogott. De az ellenállás nem olyan volt délen, mint éjszakon; mert délen a germán vér, a független és protestáns faj nem volt tiszta; franczíául beszélő vegyes népség, a vallonok tették a lakosok felét. Azonfelül a talaj gazdagabb s az élet könnyebb lévén, az erély kisebb s az érzékiség nagyobb volt; az ember kevésbbé volt elszánva szenvedni s inkább volt hajlandó élvezni. Végre csaknem mind a vallonok, különösen az előkelő családok, udvari élet által az udvari eszmékhez csatolva, katholikusok valának. Ezért nem harczoltak a déli tartományok az éjszakiak szelidíthetetlen makacsságával. Mi sem hasonlítható Maëstricht, Alkmaar, Harlem, Leyden ostromához, hol az ezredekbe osztott nők megölették magokat a réseken. Antverpennek a Parmai herczeg által történt bevétele után a tíz tartomány ismét felfogadta az engedelmességet s külön új életet kezdett. A legbüszkébb polgárok s legbuzgóbb kalvinisták elvesztek a harczokon s vesztőhelyeken vagy Éjszakra menekültek a hét szabad tartományba. A rhetorikai intézetek tömegesen menekültek oda. Alba herczeg kormányzásának végén hatvanezerre becsülték a kiköltözött családok számát; Gent bevétele után meg tizenegyezer lakos költözött el. Antverpen kapitulatiója után négy ezer takács ment Londonba. Antverpen lakosainak felét veszté, Gent és Brügge két harmadát;

egész utczák maradtak üresen; a fővárosban, Gentben, két ló legelte a gyepet. Egy nagy sebészi operátió kieresztette a nemzetből mindazt, a mit a spanyolok rossz vérnek neveztek; az legalább, a mi megmaradt, igen csendes volt. Nagy fokú idomíthatóság van a germán fajokban; gondoljunk csak a XVIII. században Amerikába vitt s apró absolut fejedelmeik által halálra eladott német ezredekre; elfogadva egyszer a fejedelmet, hívek maradnak hozzá; a megírt jog törvényesnek látszik előttök; vérökben van a fennálló rendet tisztelni. Azonkívül az orvosolhatatlan szükségből folytatott kényszer megtette hatását; az ember alkalmazkodik a dolgokhoz, midőn átlátja, hogy nem változtathat rajtok; jellemének azon vonásai, melyek fejlődni nem tudnak, elcsenevésznek, a többiek aztán annál gyorsabban tenyésznek. Vannak a nemzetek történetében momentumok, melyekben hasonlít a sátántól a hegycsúcsra vitt Krisztushoz: választhat a hősies és köznapi élet között. A kisértő itt II. Fülöp volt fegyvereseivel és hóhéraival; ugyanazon megpróbáltatásnak alávetve Éjszak népei és Dél népei, alkotásuk és jellemök apró különbségei szerint különbözőkép határoztak. Miután választottak, e különbségek növekedtek, nagyobbodtak a helyzet következménye által, melyet szültek. A két nép, mely ugyanazon faj alig megkülönböztethető változata volt, két különböző fajjá vált. Vannak úgy erkölcsi mint szervi

typusok bennök; a származást illetőleg közös tőről hajtottak, csak minél jobban tökéletesülnek, annál inkább távolodnak egymástól, mert irányuk szétszögellő. Ezentúl a déli tartományok Belgium lesznek. A béke és jóllét szükségérzetét, az életet lehetőleg kellemes és víg oldaláról felfogó hajlamot, szóval Teniers szellemét látjuk benne uralkodni. Valóban egy roskatag kunyhóban, egy kopaszfalú korcsmában, egy fapadon is lehet nevetni, dalolni, egy jó pipadohányt kiszíni, egy jó kupát fölhajtani, s nem oly kellemetlen misére járni, a mi szép ceremonia, sem büneinket a jezsuitának elbeszélni, a mi kényelmes. Antverpen elfoglalása után II. Fülöp megelégedetten veszi észre, hogy az áldozások látogatottabbak lettek. A kolostorok huszankint alakulnak. «Figyelemre méltó dolog az, mondja egy kortárs, hogy a főherczegek szerencsés megjötte óta több új rendház keletkezett, mint azelőtt kétszáz év alatt.» Recolecták, reformált karmeliták, ferenczrendiek, karmeliták, boldogságos szűzről nevezettek s különösen jezsuiták; valóban ezek egy új keresztyénséget hoznak be, mely leginkább alkalmas az ország helyzetéhez s mely készakarva arra látszik gyártva, hogy ellentétet képezzen a protestánsokéval. Legyünk alkalmazkodók szivből, lélekből s különösen elnézők és engedékenyek; meg kell nézni a kor arczképeit, többek közt a vígkedvű ficzkót, ki Rubens gyóntatója volt.

Casuistika ver gyökeret s alkalmaztatik a súlyosabb esetekben; uralma alatt a könnyű bűnöcskék mind napirenden vannak. A cultus azonban felüláll minden okoskodáson és mulatsággá lesz. E korszakban válik a régi és nagyszabású egyházak belső díszlete világivá és érzékivé: czifra és elcsavart ornamentek, lángok, lyrák, díszletek, czikornyák, tarka márványlapok, oltárok, melyek opera-homlokzatoknak tetszenek, furcsa és mulatságos testek, melyek közt a faragott állatok egész menageriája halmozódik fel; az új egyházakban pedig a külső megfelel a belsőnek; tanulságos e tekintetben a jezsuitáké, mely Antverpenben a XVII. században épült: szekrényekkel telt salon. Rubens csinálta benne a harminczhat mennyezetfestményt s érdekes itt látni és különösen egy asketikus és mystikus vallás által épületes tárgyakul elfogadtatni a legvirágzóbb s legkérkedőbb meztelenségeket, termetes Magdolnákat, meztelen Sebestyéneket, Madonnákat, kiket csaknem fölfal a néger napkeleti bölcs sovár szeme, [illegible] testek és kelmék fitogtatását, melylyel föl [illegible] n ér a florenczi karneval pazar ingere és diadalmaskodó érzékisége.

Mindazáltal az átalakult politikai helyzet közreműködik a szellem átalakulásán. A régi despotismus megszünt; Alba herczeg szigorára a Parmai herczeg kimélete következett. Amputatio után, mikor jól megcsapoltak valakit, csilla-

pító szereket kell neki beadni; ezért hagyják el a spanyolok a genti békekötés után a szörnyű rendeleteket, melyeket az eretnekség ellen kiadtak. Nincs többé halálbüntetés; az utolsó martyr egy szegény szolgáló, kit elevenen temettek el 1597-ben. A következő században Jordæns áttérhet nejével s neje családjával a protestáns hitre, a nélkül, hogy háborgatnák, sőt a nélkül, hogy megbizóit elvesztené. A főherczegek a városokat és testületeket a régi szokás szerint engedik kormányozni, adózni, ügyeiket végezni; ha katonamentességet akarnak elérni vagy Breughel de Veloursnak pénzt kicsikarni, a községhez intézik a kérvényt. A kormányzás szabályszerű, félig szabadelvű, csaknem nemzeti lesz, már nincsenek spanyol zsarolások, razziák, brutalitások. Végül, hogy megtarthassa az országot, igyekezett II. Fülöp flamandnak hagyni, hogy külön államot képezzen. 1599-ben elszakítja Spanyolországtól és egészen Albert és Izabella főherczegek birtokába engedi át. A spanyolok sohasem tettek okosabbat, irja a franczia követ, lehetetlen volt magokat ez országban tartani, a nélkül, hogy ez új formát ne adják neki, mert minden fellázadni készült. A rendek összegyülnek 1600-ban és elhatározzák a reformokat. Guicciardini és a többi utazók bizonyitják, hogy a régi alkotmány csaknem érintetlen kel elő az omladékból, hová a katonai erőszak temette. «Brüggeben, irja 1653-ban Monconys, minden

czéhnek meg van a maga háza, hol a mesterséget üzők összejönnek, testületi ügyek vagy mulatás végett; s mind a czéhek négy részre vannak osztva négy polgármester alatt, kiknél a város kulcsai vannak, a kormányzónak nem lévén semmi jogköre, se hatalma, csupán a katonák felett.» A főherczegeknek van eszök s a közjóra gondolnak. 1609-ben megkötik a békét Hollanddal; 1611-ben örökösödési rendeletök befejezi az ország helyreállítását. Népszerűek vagy azzá akarnak lenni; Izabella saját kezéből bocsátja ki a Pablon-téren az ijászok nagy fogadásának madarát. Albert meghallgatja Löwenben Lipsius Justus előadásait. Szeretik, elfogadják, magokhoz kötik a híres művészeket: Venius Ottót, Rubenst, Tenierst, Breughel de Velourst. A rhetorikai intézetek újra felvirulnak, az egyetemeknek kedveznek, a katholicismusnak kebelében és a jezsuiták keze alatt, sőt nélkülök is a szellem bizonyos újjászületése keletkezik: theologok, vitázók, casuisták, tudósok, geographok, orvosok, sőt történészek; Mercator, Ortelius, Van Helmont, Fansen, Lipsius Justus flamandok, még pedig e korszakból. Sandernek *Flandria leírása*, ez annyi vesződség árán befejezett mű, a nemzeti erély és hazafiúi büszkeség emlékoszlopa. Általában, ha az ország helyzetéről képet akarunk szerezni, nézzük meg ma csendes és elhanyagolt városainak egyikét, például Brüggét. Sir Dudley Carleton, átutazván 1616-ban

Antverpenen, igen szépnek, csakhogy majdnem kihaltnak találja; természetesen soha sem látott «negyven személyt egy utczában»; sem egy kocsit, sem egy lovast, sem egy vevőt a boltokban. De a házak jó karban vannak tartva, tiszták és gondozottak. A paraszt újraépíti leégett kunyhóját s míveli földjét; a gazdasszony a konyhán van; a biztosság visszatért s kezdi a bőséget meghozni; vannak czéllövések, vásárok, búcsuk, herczegek pompás díszmenetei. Visszatérnek a régi jóllétbe, s nem vágyódnak azon túl; a vallást, az egyházat, a kormányzást a herczeg kezében hagyják; itt úgy, mint Velenczében, az események folyása az embert az élvezetek keresésére utalja és pedig annál hevesebben vetették rájok magokat, minél nagyobb volt az előbbi nyomornak ellentéte.

Valóban, mily ellentét! Olvasni kellett legyen a harcz részleteit, hogy felmérhessük. Ötvenegyezer martyr veszett el V. Károly alatt, tizennyolczezer személyt küldött halálra Alba herczeg; azután a fellázadt ország tizenhárom évig viselte a háború terhét. A spanyolok csak kiéheztetéssel, hosszú megszállások után tudták a nagyobb városokat visszafoglalni. Kezdetül Antverpent három nap alatt kizsákmányolták; hétezer polgárt öltek le, ötezer házat égettek föl. A katona az országon élt s láthatni az akkori metszeteken, mint zsákmányol, kutatja fel a házat, kínozza a férjet, gyalázza meg a

nőt s viszi magával egy targonczán a málhákat és bútorokat. Ha a zsold sokáig elmaradt, a városokba szállásolták magokat; valóságos zsiványok köztársasága lett; egy magok választotta *eletto* alatt kedvök szerint zsarolták meg az egész környéket. Van Mander Károly, a festők történetírója visszatérve egy nap helységébe, házát teljesen kizsákmányolva találta: a katonák a derekaljat s ágyneműt elvitték beteg ősz atyja alól. Őt magát meztelenre vetkőztették s már nyakán volt a kötél, hogy felakaszszák; midőn egy lovag, ki még Olaszországból ismeré, megmentette. Másszor, midőn nejével s kis gyermekével úton volt, megfosztották pénzétől, pogyászától, ruháitól, a nőt öltönyétől s még a gyermeket is pólyáitól; az anya csak egy szál szoknyát tartott meg, a gyermek egy rossz vászondarabot s Károly egy egészen kopott régi darab posztót s ilyen állapotban érkeztek Brüggébe. Ilyen uralom alatt «tönkre jut» egy ország, magok a katonák éhen halnak végül, s a Parmai herczeg írja II. Fülöpnek, ha semmit sem küld, elvész a hadsereg: «mert nem lehet élni evés nélkül». Hogy megszabaduljanak az ilyen nyomorúságoktól, a béke paradicsomnak tetszett; ez nem a jó, mely megörvendezteti az embert. ez a *jobb* s a *jobb* itt roppant nagy volt. Végre alhatik az ember ágyában, gyüjthet készletet, örülhet munkájának, utazhat, gyülekezhet, társaloghat, félelem nélkül; van háza

s hazája; a jövendő megnyilik. Az élet minden rendszerü működése vonzó és érdekes; újraéled az ember s azt hiszi, először él. Ilyen körülmények közt teremnek meg a közvetlen irodalmak s eredeti művészetek. A nagy lökés, melyet szenvedtek, lehántotta az egyszinű mázat, melyet hagyomány és szokás a tárgyakra vontak. Föl-fedezik az embert, megértik átalakult s megújhodott természete lényeges vonásait; meglátják alapját, benső ösztöneit, az uralkodó hatalmakat, melyek faját jellemzik s történelmét igazgatják; egy félszázad mulva nem lehet őket látni többé, mert egy félszázadig látták őket; de e közben üdeségök teljes; a szellem előttök van, mint Ádámnak a felébredéskor; csak később finomul és gyöngül meg a conceptió, e pillanatban bőséges és egyszerű. Az ember megbírja, mert roskatag társadalomban született s valódi tragédiák közt nevelkedett; mint Victor Hugó és George Sand, a gyermek Rubens is számüzetésében, bebörtönözött atyjánál, hallotta maga mellett és maga körül a vihar és hajótörés zaját. A dolgozó nemzedék után, mely szenvedett és teremtett, jön a költői, mely ir, fest vagy vés. Kifejezi s megbővíti az atyja által alkotott világ erélyét és kivánalmait. Ezért dicsőíti a flamand művészet heroikus typusokban az érzéki ösztönöket, a nagy és durva örömet, a környező lelkek nyers erélyét s azért találni Rubens Olympját Teniers kocsmájában.

E festők között van egy, ki megsemmisíteni látszik a többieket mind; valóban a művészet történetében egy név sincs nagyobb s háromnégynél több ily nagy sincs. De Rubens nem magában álló nagy szellem s az őt környező tehetsegek nagy száma, valamint hasonlósága mutatja, hogy a virágzás, melynek ő legszebb hajtása, nemzetének és korának terméke. Előtte Van Noort Ádám, az ő és Jordæns mestere,* körötte más műtermekben növekedett kortársai, kiknek inventiója ép oly önkénytes, mint az övé, Jordæns, Crayer, Zeghers Gerhárd, Rombouts, Jansens Abrahám, Van Roose; utána tanítványai Van Thulden, Diepenbecke, Van den Hocke. Schut Kornél, Boyermans, Van Dyck, a legnagyobb köztök, Van Oost János Brüggeből; mellette a nagy állat-, virág-, tájfestők: Synders, Fyt János, a jezsuita Seghers s a híres metszők egész iskolája: Soutman, Vorsterman, Bolswert, Pontius, Vischer; ugyanazon nedv élteti mindez ágakat, a kicsiket ép úgy, mint a nagyokat; számítsuk még hozzá a környező rokonszenvet s nemzeti csodálatot. Világos, hogy az ily művészet nem véletlen, hanem általános fejlődés eredménye s teljes bizonyosságot nyerünk ez iránt, ha magát a művet szemlélve, észreveszszük rajta az egyezéseket, melyek korához füzik.

* Lásd a gyönyörű *Csodás halászatot* Van Noortól az antverpeni szent Jakab templomban (ha t. i. csakugyan az ő műve).

Egyfelől felveszi vagy követi az olasz hagyományokat s katholikus és pogány lesz egyszerre. Egyházak és kolostorok számára van rendelve; szentirási jeleneteket ábrázol; a tárgy épületes; s a metsző önkénytelen is kegyes mondatot, vagy erkölcsi rébuszt tesz metszete alá; mindazáltal nincs rajta más keresztyén, csak a czím; minden mystikus vagy asketikus érzelem ki van belőle zárva; Madonnái, martyrjai, hitvallói, Krisztusai, apostolai pompásan virágzó s a jelen élethez kötött testek; paradicsoma jól táplált flamand istenek Olympja, kik szeretik tagjaikat mozgatni; nagy, erős, húsos, megelégedett emberek, kik nagyszerüen és pajzánul terpeszkednek, mint valami nemzeti ünnepen vagy herczegi bevonuláson. Természetesen az egyház illedelmes felirattal kereszteli meg a régi mythologia ez utolsó virágát; de ez csak keresztelés s gyakran még ez is hiányzik. Az Apollók, Jupiterek, Castorok, Polluxok, Venusok, mind a régi istenek újraélednek igaz nevök alatt a királyok és nagyurak palotáiban, melyeket díszítenek. Ez azért van, mert itt is, mint Olaszországban, a vallás a szertartásból áll; Rubens minden reggel misére jár s egy festményt ad, hogy bűnbocsánatot nyerjen, azután pedig visszatér a természetes élet költői érzelmei közé, s ugyanilyen stylű kicsapongó Magdolnát és ingerlő syrént fest; a katholikus máz alatt az erkölcsök, a gyakorlat, a sziv, a szellem,

minden pogány. — Másfelől e művészet valóban flamand; minden egy anyaeszméből születik s kerül, mely nemzeti és új, harmonikus, önkéntes, eredeti; ebben különbözik az előzőtől, mely csupán össze nem hangzó utánzás volt. Görögországtól Flórenczig, Flórencztől Velenczéig; Velenczétől Antverpenig követhetni ez út fokait. A felfogás az emberről és életről vesztett nemességben és nyert bőségben, Rubens az Titiánhoz képest, a mi Titián Rapháelhez s Rapháel Phidiashoz képest. Soha a művész sympathiája nem fogta fel a természetet oly szabadon és általánosan. A régi korlátok, már többször félretolva, most ledöntve látszanak, hogy végtelen pályát nyissanak meg. Nincs tisztelettel a történelmi egyezmények iránt, összevegyít allegoriai és reális alakokat, kardinálisokat és meztelen Merkurokat. Nincs gondja a moralis egyezményekre: a mythologia és evangelium eszményi egébe állatias vagy pajzán alakokat visz, egy dajkaforma Magdolnát vagy a szomszédnéja fülébe ledér szót suttogó Cerest. Nem fél a physikai érzékenységet megsérteni; elmegy a rettenetes határáig; a kivégzett test torturáin s az orditó végvonaglás rángatózásain keresztül. Nem fél az erkölcsi finomságot megbotránkoztatni: Minervájából Megerát csinál, ki verekedni tud, Judithból egy vérontáshoz szokott mészárosnőt, Párisából egy tapasztalt hóditót s kéjt sovárgó szeretőt. Rabelais-i szavakra

lenne szükség, hogy szavakba önthessük az eszmét, melyet Zsuzsannái, Magdolnái, szent Sebestyénei, grácziái, syrénei, valamennyi isteni vagy emberi, eszményi vagy reális, keresztyén vagy pogány búcsujárásai egész hangosan kiáltanak. Általa az emberi természet minden állati ösztöne előtérbe lép; kizárták őket, mint durvákat, ő visszahozza, mint igazakat, s nála, mint a természetben, a többihez vegyülnek. Az igen tisztát s igen nemest kivéve, mi sem hiányzik belőle; keze alatt van, a legmagasb fokot kivéve, az egész emberi természetet. Ezért van, hogy leleménye a legrengetebb a világon s hogy érthetők mind e typusok, olasz biborosok, római császárok, egykorú uraságok, polgárok, parasztok, tehenészek a számtalan különbségekkel, melyeket a természeti erő játéka nyom a teremtményekre, úgy hogy tizenöt száznál több festmény nem képes kimeríteni.

Ugyanez okból a test ábrázolásánál mélyebben megértette, mint bárki a szerves élet lényeges jellemvonását; fölülmúlja ebben a velenczieket, a mint ezek fölülmúlják a florenczieket; náloknál még jobban érzi, hogy a hús folytonos megújhodás útján levő folyó anyag; és olyan a többinél még inkább a flamand test, lymphatikus, vérmes, falánk, higabb, sokkal könnyebben létesülő és megsemmisülő, mint azoké, kiknél a láz kiszikkasztja s az állandó mértékletesség fentartja a szilárdabb szövetet. Ezért nem fes-

tette még senki ez ellentéteket élesebben kidomborítva, s nem nyilatkoztatta láthatóbban az élet romlását és felbomlását; hol az esetlen petyhüdt hullát, valódi boncztermi nyalábként, vérétől és állagától teljesen megfosztva, sáppadt, kékült, a halálos kínoktól kidagadt erekkel, szájában egy megaludt vérdarab, üveges szemek, kezek és lábak hamvasak, püffedtek, formátlanok, mert a halál elragadta őket még a többi előtt; hol pedig az élő test üdeségét, a szépen viruló ifju athletát, egy jól táplált ifjui testben a karcsú derék lágy hajlékonyságát, a sima és biboros arczokat, egy lányka tetszetős kedvességét, melynek vérét meg nem gyorsítá, szemét el nem homályosítá még egyetlen gondolat, húsos cherubinok és pajzán Ámorok fülkéit, a gyermeki bőr finomságát, redőit, gyönyörű és mély rózsaszinét, mely egy harmatgyöngyös s a reggeli fényt magába szitt rózsaszál szirmához hasonlít. Hasonlókép a lélek és cselekvés ábrázolásában élénkebben érezte bárkinél az állati és erkölcsi élet lényeges jellemvonását, akarom mondani a pillanatnyi mozgást, melyet a képzőművészetek röptiben megragadni tartoznak. Ebben is felülmúlja a velenczeieket, a mint ezek felülmúlják a flórenczieket. Senki nem adott az alakoknak olyan lendületet, olyan szenvedélyes gestust, oly szabad és dühöngő folyást, egyetlen törekvésért duzzadó és csavarodó izmok oly általános izgatottságát és szen-

vedélyét. Személyei beszélnek, sőt nyugalmuk is a mozgás határán függ; látni, hogy mit tettek és mit fognak tenni. A jelen bennök át van hatva a multtól s terhes a jövőtől; nem csupán arczulatuk, de egész viseletök szövetkezik, hogy gondolataik, szenvedélyeik, egész lényök folyó hullámát kifejezze; hallani izgatottságuk belső kiáltását, meg lehetne mondani a szavakat, melyeket kiejtenek. Az érzelmek legmulékonyabb és legfinomabb árnyalatai Rubensnél vannak: s e tekintetben ő valóságos kincsbányája a regényirónak s psychognak; följegyezte az erkölcsi kinyomat tünékeny finomságait ép oly jól, mint a vérszinű hús rugalmas lágyságát; senki sem vitte többre az élő szervezet s az ember-állat ismeretét. Ez érzelemmel és tudománynyal ellátva, képes volt megújhodott nemzete szükségei és reményei szerint bővítni az erőket, melyeket maga körül és magában talált, mindazokat, melyek alkotják, fentartják vagy nyilatkoztatják a túláradó s diadalmaskodó életet; részint a gigási csontozatokat, herculesi termeteket és vállakat, piros és kolosszális izmokat, bozontos és marczona főket, potrohos s a bő nedvektől túláradó testeket, a rózsás és fehér test buja mutogatását; másrészről a nyers ösztönöket, melyek az emberi teremtményt evésre, ivásra, harczra, élvezetre viszik, a küzdő vad dühét, a potrohos Siléne roppantságát, a Faun pajzán érzékiségét, a lelki-

ismeretlen és «bűnétől szennyes» szép teremtmény elhagyatottságát, a nemzeti typus nyerseségét, czélját, kitörő örömét, vele született kedélyét, benső komolyságát. Még neveli is a hatást az elrendezés által, melyet nekik ad s a környezet által, melylyel őket körülveszi, ragyogó selymek, prémes uszályok és arany brokátok pompája, mezitelen testek, modern jelmezek és antik redőzetek összevegyítése, fegyverzetek, zászlók, oszlopsorok, velenczei lépcsőzetek, templomok, mennyezetek, hajók, tájak mind újabb és mind egyszerűbb kimeríthetetlen feltalálása által, mintha a rendes természeten túl egy százszor gazdagabb természethez lenne kulcsa, melyből határtalanul meríthet bűvös kezeivel, a nélkül, hogy képzeletének e szabad játéka képtelenségeken végződnék, sőt ellenkezőleg oly élénk sarjadások, oly természetes pazarlások, hogy legkomplikáltabb művei is egy túlságosan telt agy ellenállhatatlan kiömlésének tetszenek. Mint egy szabad idővel rendelkező indiai isten, világokat teremtve, könnyít bőségén és uszályos ruháinak összegyűrt és összehajtott hasonlíthatatlan biborán kezdve egész a testek havas fehérjéig vagy szőke hajfürtei sápadt selyméig, nincs egyetlen egy szín vásznai akármelyikén, mely ne ő hozzá magához jött volna, neki gyönyörűséget szerezve.

Csak egy Rubens van Flandriában, valamint egy Shakespeare Angliában. Bármily nagyok is a

többiek, hiányzik belőlök lángszelleme egy része; Crayerben nincs meg merészsége és túlcsapongása; az üde és velős szinezet gyönyörű sikerével festi a csodás,* érzelmes és boldog szépséget. Jordænsben nincs meg királyi nagysága s hősköltészeti mélysége, borveres színezéssel festi a zömök oszlopokat, felhalmozódó tömegeket és zajongó plebejusokat. Van Dyckben nincs meg, mint benne, a magában vett erő és élet szeretete; finomabb, lovagiasabb, alapjában érzékenynek, sőt melancholikusnak születve, egyházi festményeiben elegiai, arczképeiben aristokratikus, kevésbbé ragyogó s megindítóbb színezéssel fest nemes, gyöngéd és bájos alakokat, kiknek nagy és finom lelkében szendeség és bánat van, melyet mestere nem ismert.** Műve a készülődő változás első jele. 1660 után már észrevehető. A nemzedék, melynek erélye és reményei a nagy költői rajongást sugallták, kivész ember ember után, csak míg Crayer és Jordæns éltek, tartották fenn még husz éven át. A nemzet egy pillanatra fölegyenesedve ismét visszaesik, újjászületése nem éri el a csúcspontot. A souverain főherczegeknek, melyek által független állam lett, 1633-ban végök szakad; visszalép a spa-

* Lásd *Szent Rozáliáját* Gentben; a *Pásztorok imádását* Brüggeben; *Lázárját* Rennesben.

** Lásd különösen egyházi festményeit Mechelnben és Antverpenben.

nyol tartományok közé, egy Madridból küldött kormányzó alá. Az 1648-diki béke elzárja előle Skócziát s végleg tönkre teszi kereskedelmét. XIV. Lajos felosztja és harmadszorra elveszi egy darabját. Harmincz év alatt négy egymást követő háború dúlja: barát, ellenség, spanyol, franczia, angol, holland élősködik rajta. Az 1715-diki szerződések a hollandokat teszik szállítóivá és végrehajtóivá. Ekkor, osztrákká lévén, elutasitja a segélyt; de a tartományok vezetői fogságban vannak s a fő, Anneessens, a vérpadon hal; ez az Artaveltek nagy szavának utolsó és gyenge visszhangja. Ezentúl az ország egyszerű tartomány, melyben az emberek tengődnek s csak a megélhetéssel törődnek. Ugyanez időben, mintegy visszahatásul, sülyed a nemzeti képzelet is. Rubens iskolája elfajul; Boyermans, Van Herp, Quellin Erasmus János, a második Van Oost, Deyster, Van Orley Jánossal eltünni látjuk az eredetiséget és erélyt; a színezés meggyöngül vagy finnyás lesz; az elsatnyult typusok csinra törekesznek; a kifejezések érzelgősek vagy édeskések; a nagy vásznakon a személyek, a helyett, hogy mindent befednének, ritkán vannak elszórva s épitményekből csinálnak tölteléket; az ér kiapadt, üzletből festenek vagy az olasz modorokat utánozzák. Egyik-másik külföldre költözik. Champagni Fülöp, a párisi szépmüvészetek akadémiájának igazgatója, franczia lesz szellemére és

hazájára, sőt több, spiritualista, jansenista, komoly és elmélkedő lelkek tudós és lelkiismeretes festője. Lairesse Gerhard, az olaszok tanítványa, klasszikus, akadémikus lesz, costumök, történelmi és mythologiai valószinűségek festője. Az okoskodó ész lesz úrrá a művészetekben; az lett már az erkölcsökben. A genti képtár két festménye bizonyítja a festészet és kor elhanyatlását. Mindkettő herczegi bevonulást ábrázol, az egyiket 1666-ban, a másikat 1717-ben. Az első szép, pirosas színű, a nagy korszak utolsó embereit mutatja be, gavalléros deliségöket, széles vállukat, testi működésre képességöket, gazdag dekorativ costumejöket, hosszú sörényű lovaikat, itt nemeseket, Van Dyck urainak rokonit, ott dsidásokat bivalybőrben és mellvasakban, Wallenstein katonáinak atyjafiait, szóval a hősi és festői kornak utolsó maradványait. A másik, hideg és sápadt színű, finomabb, édeskés, elfranciásodott embereket mutat parókában, uracsokat, kik tudnak bókolni, nagyvilági nőket, kik magoktartásukra gondolnak, szóval a szalon-szokások és idegen illem behozatalát. Az ötven év alatt, mely az elsőt a másodiktól elválasztja, eltünt a nemzeti szellem és művészet.

IV.

Míg a déli tartományok ezentúl leigázottak és katholikusok lévén, a művészetben olasz nyomot követtek s a nagy hősi és meztelen test mythologikus epopeáját ábrázolták a vásznon: az éjszaki tartományok szabadok és protestánsokká válván, más irányban fejleszték életmódjokat és művészetöket. Az éghajlat itt élesebb és hidegebb s következőleg a meztelenség előfordulta ritkább, és kevésbbé rokonszenves. A germán faj itt tiszta s következőleg a szellem kevésbbé hajlandó a klasszikus művészetben gyönyörködni, a mint azt az olasz renaissance felfogta. A megélhetés itt nehezebb, fáradságosabb s következőleg az erőlködéshez, számításhoz, a maga-magán rendszeres uralkodáshoz szokott ember nehezebben érti meg az érzéki vagy szabadon virágzó élet szép álmát. Képzeljék csak el a hazatérő holland polgárt, ki egész nap irodájában dolgozott. Házában csak apró, csaknem hajókabinokhoz hasonló szobák vannak, nagy zavarba jönne, hogy hova akaszsza itt a nagy festményeket, melyek egy olasz palotát ékesítenek; a gazdá-

nak tisztaságra és kényelemre van szüksége: ha ez megvan, megelégszik, nem vágyik diszítmény után. A velenczei követek szerint: * «oly egyszerűek, hogy a leggazdagabbnál sem látni rendkívüli fényt vagy pompát... Nem használnak cselédséget, selyemruhákat; igen kevés ezüstnemű, semmi szőnyeg a házban; az egész háztartás igen szűkös és kiszabott... Házban és házon kívül a ruházatban és egyébben, mindnyájan megőrzik a szerény vagyon igaz mérsékletét, a nélkül, hogy fölösleget mutatnának. Midőn Leicester gróf Erzsébet helyett Hollandba jő kormányozni, midőn Spinola a békét megkötni jő a spanyol király részéről, monarchikus pompájok ellentétet, csaknem botrányt képez. A köztársaság feje, a század hőse, a hallgatag Oraniai Vilmoson egy ócska kabát volt, mely kopott lett volna egy diáknak, egy egészen hasonló gombtalan ujjas s lenmellény, mint a hajósokon. A következő században XIV. Lajos ellenfelének, Witt János miniszterelnöknek csak egy szolgája volt; bárki megközelíthette; dicső elődjét utánozta, ki mint országnagy egy társaságban élt a serfőzőkkel és polgárokkal.» Erkölcseikben még ma is feltalálni a régi mértékletesség némi jeleit. Világos, hogy hasonló jellemekben kevés helye van a

* Motley *United Netherland* IV: 551. Contari jelentése.

diszítő vagy kéjelgő ösztönöknek, melyek másutt Európában létrehozták a főúri pompát s megértették a szép testek pogány költészetét.

Valóban itt ellentétes ösztönök viszik az uralmat. Megkönnyebbülve az ellensúlytól, melylyel a déli tartományok rajta függtek, a XV. század végével Holland rendkívüli erővel hajlik azon oldalra, mely felé természete ragadta. Nagyszerű fényben látjuk megjelenni a primitiv képességeket és hajlamokat; nem születnek, előtünnek. Százötven évvel előbb a jó megfigyelők még felismerték: «Frisia szabad, mond Aeneas Sylvius pápa,* szokásai szerint él, idegennek nem tud engedelmeskedni s másokon nem kíván uralkodni. A fríz szívesen hal meg a szabadságért. E büszke és hadban jártas, nagy és erős testű, nyugodt és rendületlen lelkületű nemzet szabadsággal dicsekszik, noha Fülöp, a burgundi herczeg az ország urának mondja magát. Gyülölik a feudalis és katonai kevélységet, nem tűrik az embert, a ki a többiek fölé akarja emelni fejét. Fensőbbségök egyenes, általok választott, a közügyek méltányos vitelére utalva... Igen szigorúan büntetik a nőknél a szemérmetlenséget... Nehezen vállalják el a nőtlen papot, mert félnek, hogy megrontja a nőket maga körül, mert azt tartják, hogy az önmegtartóztatás igen-igen

* Cosmographia, 424. l.

nehéz s meghaladja a természetet.» A germán felfogások az államról, a házasságról, a vallásról mind megvannak itt csirájokban s jelezik a vég-virágzást, mely a protestantismus és respublica. Próbára téve II. Fülöptől, meghozták először «életök és vagyonuk» áldozatát. Egy maroknyi kereskedő-nép, egy sárhalmazon veszve, egy a Napoleonénál sokkal nagyobb és rettentőbb császárság határszélén ellenállt, fennállt, nőtt a kolossz terhe alatt, mely szét akarta taposni. Minden hadjáratuk csodálatos: polgárok, asszonyok, néhány század katonaságtól segítve, feltartóztatnak rongált falaik alatt egy teljes hadsereget, Európa legjobb csapatait, a legnagyobb vezéreket, a legtudósabb mérnököket; és az elgyengültek maradéka, miután négy és hat hónapon át patkánynyal, levelekkel, felforralt bőrdarabokkal élt, elhatározza, hogy mintsem megadja magát, a gyöngéket közbül véve, négyszögben kitör s megöleti magát az ellenség sánczain. Olvasni kell e háború részleteit, hogy megtudjuk, mennyire képes az emberi türelem, hidegvér, erély.* Tengeren egy holland hajó inkább légbe röpült, semmint lebocsássa a lobogót, s fölfedező, betelepítő s térítő útaik Novaja-Zemlyán, Indiában, Braziliában, a Magellani szoroson ép oly szépek,

* Többek közt Bois-le-Duc megvétele Heraugiére és 69 önkéntes által.

mint ütközeteik. Minél többet kívánnak az emberi természettől, annál többet nyújt; tehetségei lelkesülnek a munkán s észre sem venni többé cselekvő és szenvedő képességének határait. Végre 1609-ben, harminczöt évi harcz után nyert ügyük van; Spanyolország elismeri függetlenségöket s az egész XVII. századon át elsőrangú szerepet játszanak Európában. Senki sem képes őket megtörni, sem Spanyolország egy második 27 éves háború által, sem Cromwell, sem II. Károly, sem a Francziaországgal egyesült Anglia, sem XIV. Lajos új és rettenetes hatalma; három hadjárat után meglátják követeit alázatosan és hasztalanul könyörögni magok előtt Getruydenbergben s miniszterelnökük Heinsius, az akkor Európát vezető három potentát egyike lesz. — Belügyi kormányuk ép oly jó, a mily nagy külső tekintélyök. Legelőször szabad a lelkiismeret a világon s részesülnek tiszteletben a polgár jogai. Államuk önkéntesen egyesült tartományok társasága, melyek, kiki magának, eladdig nem ismert tökéletességgel tartják fenn a közbiztonságot s egyéni függetlenséget: «Mindnyájan szeretik a szabadságot,» mondja Parival 1660-ban, «nem szabad nálok senkit sem megverni vagy kiszidni, s a cselédeknek annyi szabadalmuk van, hogy gazdáik sem mernek hozzájok nyulni.» És csodálattal eltelve áll meg több izben az ember, személyének e kiváló tisztelete előtt: «Nincs

ma az egész világon több oly tartomány, mely akkora szabadságot élvezzen, mint Holland, oly igaz összhangban, hogy a kicsinyeket meg nem sérthetik a nagyok, sem a szegényeket a gazdagok és vagyonosok... Mihelyt egy főur ez országba cselédséget vagy rabszolgákat vitt, szabadok lesznek; igen, és a pénz, melyen vette őket, elveszett... A falusiak, megfizetvén, a mivel tartoznak, ép oly szabadok, mint a városiak... Különösen mindenki király a maga házában, igen veszedelmes bűn a polgárt házában megbántani.» Kiki távozhatik az országból a mikor akar, annyi pénzzel, a mennyivel akar. Az utak éjjel-nappal biztosak, még az egyedül utazóknak is. A gazdának tilos akarata ellen visszatartani a cselédet. Senkit sem bolygatnak vallása miatt. Szabad mindenről beszélni, «még a fensőbbségről is,» s meg is szólni. Teljes egyenlőség: «a tisztviselőknek inkább nyilt közlékenységgel kell magokat megszerettetni, mintsem gőgös magaviselettel mások fölé emelkedni.» Ily nemzetnél a jóllét nem hiányozhatik; ha az ember erélyes és igazságos, a többi magától jön. Amsterdamnak nem volt 70,000-nél több lakosa a függetlenségi harcz kezdetén; 1619-ben már 300,000. A velenczei követek irják, hogy a lakosok hemzsegése a nap minden órájában olyan, mintha vásár lenne; kiterjedése két harmadával nő; egy talpalatnyi tért egy-egy aranynyal fizetnek.

A vidék fölér a várossal. Sehol sem oly gazdag a paraszt s ügyes a talaj kiaknázásában: egy-egy falunak négyezer tehene van; egy ökör 2000 fontot nyom; egy földmives Móricz herczegnek ajánlja leányát 100,000 forint hozománynyal. Ipar és gyárak sehol sem oly tökéletesek: vásznak, tükrök, czukorfinomítás, porczellán, edényáru, gazdag atlasz-, selyem- és brokátkelmék, vasipar, hajókötelekben; ők adják Európa fényüzése felét s szállítják csaknem az egészet. Ezer hajó keresi a nyersárukat a Baltvidéken, hétszáz halász heringre; nagy társulatok monopolizálják a kereskedelmet Indiával, Chinával, Japánnal; Batavia egy holland birodalom középpontja; ez időben * Holland az a tengeren és szárazon, a mi volt Anglia Napoleon alatt; tízezer matróza van, háború idején kétezer hajót fegyverezhetett föl; ötven év multán ő viszi a fenhatalmat Franczia- és Angolország egyesült flottái felett; évről-évre bővülni láthatjuk vagyonosodása és sikerei nagy folyamát. De a forrás meg szebb, mint a folyam, mert bátorság, okosság, lemondás, akaraterő és szellemi bőség tartják fenn: «E népek, mondják a velenczei követek, oly hajlammal birnak iparra és munkára, hogy nincs oly nehéz dolog, melybe belefogva, el ne végeznének... Születtek a munkára és önmegtagadásra

* 1609.

s mindnyája, ki egy, ki más módon dolgozik.» Sokat termelni, keveset fogyasztani, így növekszik a közvagyon. A legszegényebbek «kicsiny és alacsony lakásaikban» birják a legszükségesebbet. A leggazdagabbak nagy házaikban kerülik a fölösleget és fényűzést; senki sem vonul vissza, senki sem csal, dolgozik ki-ki szellemével vagy kezével. «Mindenből hasznot húznak itt, mondja Parival, s még azok is, kik a sarat tisztítják a csatornákból... legalább egy féltallért szereznek naponkint. Magok a gyermekek, kik mesterségöket tanulják, csaknem elejétől fogva megkeresik kenyeröket. — A rossz gazdálkodásnak s a lustaságnak oly ellenségei, hogy vannak helyek, hol a hatóság bezáratja a henyéket, kószákat s rosszul gazdálkodókat, elég lévén, hogy nejök vagy rokonaik valamelyike panaszt tegyen a hatóságnál és e helyeken kényszerítve vannak dolgozni és kenyeröket megkeresni, még ha nem is akarják.» A kolostorokat kórházakká, menedékekké, árvaintézetekké alapították s a dologtalan barátok régi jövedelmeiből a rokkantakat, aggokat s a háborúban elesett katonák és tengerészek özvegyeit, árváit táplálják. A hadsereg oly jó, hogy egy egyszerű közlegény kapitány lehetne az olasz hadseregben s az olasz kapitányt nem fogadnák be csendőrnek. Műveltség és oktatás valamint szervezés és igazgatás dolgában túlhaladták két századdal az egész többi Európát.

Alig találni nálok egy férfit, nőt vagy gyermeket, ki nem tud írni-olvasni.* Minden faluban van nyilvános iskola. Egy polgári családban minden fiú tud latinul s minden leány francziául. Igen sokan beszélnek és írnak több modern nyelvet. Ez nem csupa elővigyázat, hanem készlet-beszerzés, hasznossági számítás; érzik a tudomány becsét is; Leyden, melynek az ország rendei jutalmat ajánlanak föl hősies védekezéseért, egyetemet kér; odavonzzák minden áron Európa legkiválóbb tudósait; az államok írnak és IV. Henrik által iratnak a szegény Scaliger tanítónak, hogy odamenetelével tisztelje meg a várost; nem kívánnak tőle előadásokat; elég, ha jön: társalogni fog a tudósokkal, igazgatni fogja őket s részelteti a nemzetet iratai dicsőségében. Ez igazgatás alatt a leydeni iskola a leghíresebb lesz Európában; kétezer hallgatója van; a bölcselet, kiűzve Francziaországból, odamenekül; a XVII. században Holland a gondolkodó országok elseje. A positiv tudományoknak ott van szülőhelye vagy kölcsönző hazája. Scaliger, Lipsius Jus-
s, Salmasius, Meursius, a két Heinsius, a
't Dousa, Marnix de Sainte-Adelgonde, Hugo Grotius, Snellius vezérlik ott a tudományokat, jogot, a természettant, a mennyiségtant. Az evirek nyomtatnak. Lindshoten és Mercator

* 1609.

oktatják az utazókat s megalapítják a földrajzot. Hooft, Bor és Meteren megírják a nemzel történelmét. Cats Jakab képviseli a költészetet. A theologia, mely a kor bölcselete, Arminius és Gomaz által felveti a bűnbocsánat kérdését s felizgatja a legcsekélyebb falvakig a polgárok és parasztok kedélyét. Végre 1619-ben a dordrechti zsinat a reformatio egyetemes zsinatává válik. E speculativ szellem fensőbbségéhez hozzáadhatjuk a gyakorlati szellemét is: Barneweltől Wittig, Hallgatag Vilmostól III. Vilmosig, Helmakert admiráltól Tromp és Ruyterig a kiváló emberek egész sorozata vezeti a had- és közügyeket. Ilyen körülmények közt születik meg a nemzeti művészet. Valamennyi eredeti nagy festő a XVII. század első harmincz évében születik, midőn Holland alakult, a legfőbb veszélyeken túlestek, a véggyőzelem biztosítva volt, midőn az ember, érezve a nagy dolgokat, melyeket véghezvitt, megmutatja gyermekeinek az ő nagy szive s erős keze által nyitott pályát. Itt is, mint egyebütt, a művész a hős fia. A képességek, melyek egy reális világ alkotására használtattak fel, most, hogy a mű teljes, medrökből kiáradva, egy képzeleti világot teremtenek meg. Az ember nagyon is sokat tett, semhogy ismét iskolának álljon; előtte, körötte az ő műve népesíti be a szeme előtt megnyiló pályát; oly dicsőséges s oly bőséges, hogy csodálhatja s

szemlélheti hosszasan; nem rendeli alá többé gondolatát idegen gondolatnak; a mit keres, s a mit megtalál, saját érzeménye; rá meri magát bízni, hogy kövesse végig, nem utánozva, de mindent magából merítve s találva fel, érzékein s szive titkos előnyein kívül minden más segítség nélkül. Benső ereje, alap-képességei, primitiv és öröklött ösztönei, serkentve és buzdítva a kisérlet által, tovább működtek a kisérlet után s miután a nemzetet alkották, művészetet alkotnak.

Tekintsük e művészetet, színeiben és idomaiban mindamaz ösztönöket nyilatkoztatja, melyek a cselekvésekben és tényekben nyilatkoznak. Míg Észak hét tartománya, Dél tíz tartománya egy nemzetet alkottak, csak egy iskolájok volt. Engelbrecht, Leydeni Lukács, Schoreel János, az idősb Heemskerck, Harlemi Kornél, Bloemaert, Goltzius ugyanazon stylben festenek, mint brüggei és antverpeni kortársaik. Még nincs határozott hollandi iskola, mert még nincs határozott belga sem. A függetlenségi harcz kezdetén ép oly olasz módon dolgoznak az északi festők, mint a déliek. De 1600-tól kezdve minden megváltozik úgy a festésben, mint egyébben. A nemzeti nedv, mely odatódul, nemzeti ösztönöket ébreszt föl. Semmi meztelen többé; az eszményi test, a szép emberállat, mely a napfényen él, a tagok és tartás nemes aránya, a nagy allegoriai vagy

mythologiai festmény nem felelnek meg a germán ízlésnek. Azonfelül az uralkodó kalvinismus kizárja templomaiból s e komoly, takarékos, munkás népben nem találni a nagyuraskodást, a kérkedő és nagyszabású epikureismust, pedig kiválóan ezek vonják a palotákba az ezüstnemüek, livrék és fényüzési czikkek mellé az érzéki és pogány festményt. Midőn Solm Amália ilyen stylű emléket akart férjének, a stathoulder Frigyes Henriknek emelni, kénytelen volt Orangesaalból flamand festőket hozatni: Van Thouldent és Jordaenst. E reális képzeletnek és e köztársasági erkölcsök között, ez országban, hol egy matróznak besorozott csizmadia vice-admirálnak ébredhet, a polgár az érdekes személyiség, egy húsos és csontos ember, nem görögösen öltözve, vagy vetkezve, hanem rendes ruhájában és viseletével, egy jól kormányzó tanácsos vagy jól verekedő katona tetszik. A heroikus stylt csak egy irányban használják: a nagy arczképeken, melyek a városházakat és közintézeteket diszitik a tett szolgálatok emlékezetéül, és valóban, a festészet új nemét látjuk megszületni, a roppant festményt, mely öt, tíz, húsz, harmincz életnagyságú arczképet tartalmaz, kórház-igazgatókat, versenylövésre menő puskásokat, egy asztal köré gyűlt tanácsosokat, egy banketten toastozó katonatiszteket, a bonczolóteremben előadó tanárokat, mind állásuknak megfelelő cselek-

mény körül csoportosulva, mind a ruhákkal, fegyverekkel, zászlókkal, körülményekkel és környezettel ábrázolva, mely reális életöket szolgálta, igazi történeti festmény, a legtanulságosabb és legkifejezőbb mindnyája között, melyen Hals Ferencz, Rembrandt, Govaert, Flinck, Bol Ferdinánd, Kaiser Tivadar, Ravenstein János ábrázolták nemzetök hőskorát, melyben értelmes, erélyes, becsületes fők az erő és lelkiismeret nemességével bírnak, hol a renaissance szép jelmeze, vállrojtok, bivalybőr mellig érők, fodrok, hímzett gallérok, fekete ujjasok és menték környezik komolyan és élesen a feszülő testek szelid tekintetét és az arczok nyilt kifejezését, melyekben a művész, majd eszközei férfias egyszerűsége, majd tartózkodása, őszintesége és ereje által egyenlő lesz hőseivel.

Ilyen a köz-festészet; hátra van még a magánfestészet, mely a magánosok házait diszíti, s a mely, úgy méreteiben, mint tárgyaiban a vevők kivánalmához s jelleméhez alkalmazkodik. «Nincs oly szegény polgár, mond Parival, ki nem szeretne ilyesmit.» Egy pék hatszáz forintot fizet a delfti Van der Meer egyetlen alakjáért. A lakás megszerzése és kényelme után ez egyetlen fényűzésök: «nem sajnálják érte a pénzt, melyet inkább szájoktól vonnak meg.» Itt ismét előtünik a nemzeti ösztön, a hogy az első korszakban mutatkozott a Van Eyck-ek,

Quentin Massys-k, Leydeni Lukácsokban; s ez valóban a nemzeti ösztön, oly benső s oly élénk, hogy még Belgiumban is, a mythologikus és dekorativ festészet mellett ott csörgedez a Breughelek és Teniers-ek mellett, mint kicsiny patak a széles folyam mellett. A reális ember s reális élet ábrázolását követeli, úgy a hogy a szem látja; polgárokat, parasztokat, barmokat, kalmárbódékat, kocsmákat, lakásokat, utakat és tájakat. Nem szükség őket átalakítani, hogy megnemesítsék; elég lenniök, hogy érdekre méltók legyenek. A természetnek önmagában, bárminő legyen, emberi, állati, növényi, lelketlen, szabálytalanságával, mindennapiságával, hézagaival, van oka olyannak lenni, a minő; ha megérti az ember, szereti s örül, hogy látja. A művészetnek nem czélja, hogy változtassa, hanem hogy magyarázza; a rokonszenv erejével megszépíti. Így felfogva a festészet ábrázolhatja a kunyhójában fonó gazdasszonyt, a gyalupadján dolgozó asztalost, a buksi paraszt karját kötöző sebészt, a baromfit nyársrahuzó szakácsnőt, a mosdáshoz készülő urinőt, valamennyi szobát a lyuktól a szalonig, valamennyi typust, a nagyivó ragyogó képéből a jól nevelt kisasszony csöndes mosolyáig, az elegáns vagy parasztos élet minden jelenetét, egy kártyajátékot az aranyvirágos szőnyegü teremben, egy paraszt lakmározást a kopaszfalu kocsmában, a befagyott csatornán korcsolyázókat, teheneket

a válunál, birkákat a tengeren s az ég, a föld, a viz, az éj, a nap minden végtelen különbözőségét. Terburg, Metzu, Dow Gerard, a delfti Van der Meer, Brouwer Adorján, Schalken, Mieris Ferencz, Steen János, Wouwermans, a két Van Ostade, Wynants, Cuyp, Van der Neer, Ruysdael, Hobbema, Potter Pál, Backhysen, a két Van der Velde, König Fülöp, Van der Heyden, hányat idézzek még! Nincs iskola, melyben annyi az eredeti tehetség; midőn a művészet birodalma nem határolt magaslat, hanem az élet roppant terjedelme, minden szellemnek külön tért nyujt; az eszmény szűkkörű s csak két-három szellemet ural; a reál mérhetetlen és helyet ad ötven tehetségnek. Békés és szerencsés harmonia vonja be minden művét; a szem megnyugszik tekintetén; a művész lelke egyensulyban van személyeivel; szivesen és könnyen ellennénk festményén. Látjuk, hogy nem képzeleg túl rajta; látszik, hogy mint alakjai, úgy ő is elégedett az élettel; a természet jónak tetszik előtte; minden a mivel megtoldani gondolja, csaknem az elrendezés, a szin szin mellett, a világítás hatása, a helyzetek kiválasztása; olyan, mint a boldog holland házas előtt a felesége, nem kivánja más formának: szereti a szív és benső egyetértés megszokásával, legfölebb ha ünnepnapon piros ruháját óhajtja látni rajta kék ruhája helyett. Nem hasonlit a mi festőinkhez, e raffinirozott

megfigyelőkhöz, kik telvék a könyvekből s hirlapokból philosophiával és æsthetikával s kik a parasztot és munkást mint törököt és arabot festik, azaz a ritka állat és érdekes különlegesség czimén, kik tájképeikbe finomságot vesznek be, városias és költői raffineriákat és izgalmakat, hogy feloldják vele az ártatlan életet és csöndes álmadozást. Ez itt sokkal naivabb; az agy életének szertelensége nem zavarta még meg s nem tette még tulizgatottá; hozzánk képest mesterember; midőn belép műtermébe, csak festői intentiói vannak; kevésbbé hatottak rá a váratlan és meglepő apróságok, mint a nagy általános és egyszerű vonások. Ez okból műve egészségesebb s kevésbbé megragadó lévén, a kevésbbé művelt lelkekre számít s több embernek okoz gyönyört. E festők közül csak kettő, Ruysdaël, lelke finomsága s a sajátos nevelés fensőbbsége által s különösen Rembrandt különleges szemszervezete s lángelméje, rendkivüli vadsága által haladták meg nemzetöket s századukat egész a közös ösztönökig, melyek a germán fajokat összekötik s a modern érzelmekhez vezetik. Ez, gyüjtögető, magános, elragadva roppant képessége fejlődésétől, a mint a mi Balzacunk, élt bűbájos és álmadozóként a maga alkotta világban, melyhez csak neki volt kulcsa. Nagyobbrangu a többi festőnél optikai benyomásai, született finomsága és élessége által, megértette és követte

minden következményeiben emez igazságot, hogy a látható dolog egész lényege a szem részére a *folt*ban van, hogy a legegyszerübb szin is végtelenül összetett, hogy minden látási benyomás a test elemeinek productuma, még pedig környezetétől megválva, hogy minden tárgy a háttérben csak egyéb foltok által mérsékelt folt s hogy igy a festmény főszemélye a szines vibráló, közbenső levegő, melyben a többi alakok elmerülnek, mint a halak a tengerben. Ő e levegőt kézzelfoghatóvá tette, megmutatta benne a hemzsegő és rejtelmes életet; belevitte hazája világitását, e gyenge és sárgás fényt, mely olyan, mint egy pinczében égő lámpáé; érezte a fájdalmas harczot, melyet az árnyéknak nyujt, a ritkább sugarak elgyengülését, melyek a mélységbe halni járnak, a viszfény remegését, mely hiába verődik meg a csillogó falakon s a félhomály mindama kósza népességét, mely a közönséges szemnek láthatatlanul, festményein és metszetein a vizek mélyén keresztül szemlélt tengeralatti világnak tetszik E homályból kilépve, a napfény tűzpatak volt szemeinek; villámok tüzének, bűvös illuminatiónak vagy dárdakötegeknek érezte. Igy megtalálta a világban a legteljesebb és legkifejezőbb drámát, minden ellentétet, minden összeütközést, mindent, a mi legnyomasztóbb és leggyászosabban halálos az éjben, a mi legsötétebb és legbuskomorabb a zavaros árnyban, a mi

legszenvedélyesebb s legellenállhatatlanabb a napsugár belövellésében. Ezt megtéve, csak az emberi drámát kelle a természeti drámába helyeznie; az így megalkotott szinmű maga jelzi személyeit. A görögök és olaszok az ember és az élet legnemesebb és legmagasabb hajtását ismerik, a napfényen való egészséges virágot; ő látta rajta a gyökeret, mindazt, a mi az árnyban enyészik és penészedik; az idomtalan és elsatnyult idétleneket, a szegények szomorú képét, Amsterdam zsidóságát, a nagy város és rossz éghajlat sáros és éhes csőcselékét, a görbelábu koldust, a pöffeszkedő vén oktondit, a kopott kézmives kopasz tarkóját, a beteg sápadt arczát, mind a rossz szenvedélyek és utálatos nyomorok hemzsegő tömegét, melyek úgy rajzanak civilisatiónkban, mint férgek a reves fában. Ez útra jutva megérthette a fájdalom vallását, az igaz keresztyénséget, magasztalta a bibliát mint egy lollard tette volna, feltalálhatta az örök Krisztust, mely ma épúgy jelenvaló, mint hajdan, élő épúgy Holland valamely pinczéjében vagy kocsmájában, mint Jeruzsálem ege alatt, nyomorultak vigasztalója és gyógyítója, ki egyedül képes őket megmenteni, mert époly szegény s még szomorubb náloknál. Ő maga, mintegy megfelelőleg, a könyörületet érzi; a többiek mellett, kik aristokratikus festőknek látszanak, ő a nép, legalább a legemberségesebb valamennyi közt; tágabb sympathiái

mélyebben értik meg a természetet, semmi rúttól nem undorodik vissza, semmi öröm vagy nemességérzet nem takarja el előle az igazság semmi mély alapját. Ezért volt képes, menten minden békótól s segítve szervei szerfölötti érzékenysége által, ábrázolni az emberben nem csupán az általános vázat s az elvont typust, melyek a klasszikus művészetet kielégítik, sőt még az egyén sajátosságait és mélységeit is, az erkölcsi személy véghetetlen és meghatározhatatlan bonyolulatait, mind e mozgékony kifejezést, mely egy pillanatban a lélek egész történetét összpontosítja egy arczra és melyet csupán még Shakespeare látott ily csodálatos tisztaságban. E tekintetben legeredetibb a modern művészek közt és kikovácsolja a láncz másik végét, melynek egyikét a görögök kezdték meg; mind a többi mesterek, flórencziek, velenczeiek, flamandok e kettő között vannak és ha mai túlizgatott érzékenységünk, az árnyalatok kutatásába bőszült kíváncsiságunk, kérlelhetlen igazságkeresésünk, az emberi természet távolait és titkait sejtésünk úttörőket és mestereket keresne, ezt benne és Shakespeareben találhatná meg Balzac és Delacroix.

Az ily virágzás mulandó; mert a nedv, mely megtermi, a megtermésben felhasználódik. 1667 felé Anglia tengeri vereségei után könnyed jelek mutatják a nemzeti művészetet felébresztett erkölcsök és benyomások születendő válto-

zását. A jóllét igen is nagy. Már 1600-ban vagyonosságukról szólva Parival, föllelkesül e tárgyaknál; a nagy és kis indiai társaságok 40—45 százalékot adnak részvényeseiknek. A hősök polgárokká lesznek; Parival a nyereségvágyat jegyzi fel első sorban. Sőt «gyülölik a párbajt, verekedéseket, czivódásokat s azt mondják általában, hogy gazdag emberek nem harczolnak. Élvezni akarnak s az előkelők házai, melyeket a velenczei követek a század elején oly egyszerűeknek és kopaszoknak találtak, fényüzőkké lesznek; az előkelő polgároknál szőnyegeket, drága festményeket, arany-ezüst edényeket találni. Terburg és Metzu gazdag lakásai uj választékosságot mutatnak be, halvány selyem ruhákat, bársony mellényeket, ékszereket, gyöngyöket, aranynyal átszőtt kárpitokat, márvány oszlopon magas kandallókat. A régi erély lankadóban. Midőn XIV. Lajos 1672-ben betör az országba, nem talál ellenállásra. Elhanyagolták a hadsereget, csapataik szétoszolnak, városaik az első csapásra megadják magokat; négy franczia lovag beveszi Muyden-t, mely a zsilipek kulcsa, az államtanács békét könyörög minden áron. Ugyanez időben meggyöngül a nemzeti érzés a művészetekben; az izlés megváltozik. Rembrandt 1669-ben szegényen hal el, csaknem a nélkül, hogy tudná valaki; az új fényüzés idegen földön Franczia- és Olaszországban keresi mintáit. Már a szép korszak

alatt sok festő ment Rómába, genre alakokat s tájakat festeni és Both János, Berghem, Dujardin, még más husz, maga Wouvermans a nemzeti iskola mellett fél-olasz iskolát alapítottak. De ez iskola önkéntes és természetes volt; a hegységek, ormok, gyárak és alpontuli hiábavalóságok közt a levegő gőzös fehérsége, az alakok kedélyessége, a testek lágysága, a festő vidámsága és humora a holland ösztön állhatatosságát és szabadságát jelzik. Ez után azonban ellenkezőleg gyöngülni látjuk a nemzeti ösztönt a divat uralma alatt. A Kaisergrachton és Heeregrachton nagy paloták emelkednek XIV. Lajos kora styljében és flamand festő, ki az akadémikus iskolát alapította, Lairesse Gerhard diszíti őket tudákos allegoriájával és korcs mythologiájával. — Igaz, hogy a nemzeti művészet nem engedi át egy csapásra az uralmat, átnyulik a remekművek egy sorozatával egész a XVIII. század első éveibe. Ugyanez időben a nemzeti érzés, fölébresztve a megalázás és veszedelem által, forradalmat, hősies áldozatokat, az ország elárasztását s mind az ezt követett sikereket idézi elő. De magok e sikerek végleg megrontják az erélyt és lelkesültséget, melyet a mulandó megtérés termett. Az egész spanyol örökösödési háború alatt Holland, kinek stathoudere Anglia királya lett, szövetségesének áldoztatott fel; az 1713-iki békekötés után elveszti tengeri fensőbbségét,

másodrangra, később még alacsonyabbra sülyed; nemsokára elmondja róla Nagy Frigyes, hogy vontatóként czipeli Anglia, mint csónakot a sorhajó. Francziaország eltiporja az osztrák örökösödési háború alatt; később Anglia elveszi tőle a Coromandel partot. Végül Poroszország megy hozzá elnyomni a köztársasági pártot és felállítani a stathulderságot. Mint minden gyöngét, őt is megtámadják az erősek és 1789 után hol el-, hol visszafoglaltatik. S a legrosszabb, hogy belenyugszik s megelégszik, hogy jó kereskedő s bankház legyen. Már 1723-ban izetlenül kigunyolja életirója, Leclerc János, a vitéz tengerészeket, kik a függetlenségi harcz alatt inkább a légbe röpültek, semmint lebocsássák a lobogót.* 1732-ben egy más történetiró kijelenti, hogy «a hollandok csak a kincsgyüjtésre gondolnak.» 1748 után elejtik a hadsereget és flottát. 1787-ben a braunschweigi herczeg csaknem kardcsapás nélkül hódítja meg az országot. Mily különbség ez érzelmek és Oraniai Vilmos, Ruyter és Tromp csapataié között! Ezért van, hogy csodálatos egyetértéssel véget ér a festői lelemény is a gyakorlati erélyyel. A XVIII. század kezdetének első tizede

* «E jó kapitány azok közül való volt, kik meghalnak a haláltól való féltökben. Ha Isten megbocsát az ilyen embereknek, azért teszi, mert tudja, hogy esztelenek.»

után kihalnak mind a nagy festők. Már egy nemzedék óta nyilvánul a hanyatlás a szegényebb stylben, a szűkkörűbb képzeletben, a kicsinyesebb végben Mieris Ferencz, Schalken és a többinél. Az utolsók egyike Van der Werf Ádám bizonyítja hideg és sima festése, mythologiája és meztelen alakjai, márványszin testei, az olasz stylhez való tehetetlen visszatérésével, hogy a hollandok megfeledkeztek született izlésökről és sajátos szellemökről. Követői azokhoz az emberekhez hasonlítanak, kik akarnának beszélni, de nincs mondani valójok; hires apáktól vagy mesterektől nevelve, Van der Werf Péter, Van Limborch Henrik, Van Dyck Fülöp, az ifjabb, legifjabb Mieris, Verkolie Miklós, Netscher Konstantin ismétlik a mondatot, melyet hallottak, csakhogy gépileg. A tehetség csak a környezet- és virágfestőkben marad meg Witt Jakab, Ruysch Rachel, Van Huysumban, kis genreban, melyhez kevesebb lelemény szükséges s csak néhány évig tart még, hasonlóan a kiszáradt földben megmaradt haraszthoz, melyből a nagy fák mind kivesztek. Az is kihal során s a talaj kopár marad. Utolsó bizonyítéka a viszonynak, mely az egyéni eredetiséget a társadalmi élethez köti s a művész feltaláló képességeit a nemzet cselekvő erejéhez arányítja.

TARTALOM.

Első rész. — Állandó viszonyok.

Az európai civilisatio két népcsoportja. — Az olaszok a latin népek között. — A flamandok és hollandok a germán népek között. — A flamand és holland művészet nemzeti jelleme _ _ _ _ _ _ _ 3

I.

A faj. — A germán és latin fajok közti ellentétek. — A test. — Az ösztönök és állati képességek. — A germán fajok hátrányai. — A germán fajok előnyei. — Alkalmatossága a munkára és szabad társulásra. — Az igazság szüksége _ _ _ _ 5

II.

A nemzet. — Az éghajlat és talaj befolyása. — Németalföld physikai jelleme. — A positiv szellem és higgadt jellem alakulása. — A bölcseleti és irodalmi szellem határai. — A hasznos mesterségek kora, tökéletessége. — Gyakorlati találmányok. — A külső, a szokások, az izlés _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 22

III.

A művészet. — A festészet alárendeltsége a többi germán népeknél. — Elégtelenségének oka Németországban és Angliában. — A festészet ki-

válósága a Németalföldön. — Fensőbbsége okai. — Jellemvonásai. — Mennyiben germán. — Mennyiben nemzeti. — A szinezés túlsúlya. — E túlsúly oka. — Velencze és Németalföld éghajlatának hasonlósága. — Velencze és Németalföld éghajlatának különbözése. — Megfelelő hasonlóságok és különbözések a festőknél. — Rubens és Rembrandt _ _ _ 42

Második rész. — Történelmi korszakok.

I.

Az első korszak. — Flandria a XIV. században. — A jellemek erélye. — A városok gazdagsága. — Az ascetikus és egyházi szellem elhanyatlása. — Pompa és érzékiség. — A burgundi udvar és lille-i ünnepek. — A festőiség szüksége. — Flandria és Itália hasonlóságai és különbözései. — A vallásos és mystikus érzés megőrzése Flandriában. — A művészet és kor közötti egybehangzás. — A jelen élet és keresztyéni hit magasztalása. — A typusok, a relief, a tájkép, a jelmez, a tárgyak, a kifejezések, az érzelmek Van Eyck Huberttől Quentin Massysig _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 58

II.

A második korszak. — A XVII. század. — A szellem fölszabadulása, polemia a papság ellen. — Festői és érzéki szokások. — A rhetorikai intézetek ünnepei és diszmenetei. — A festészet fokozatos átalakulása. — A világi és humánus tárgyak túlsúlya. — A művészet igérvényei. — Az olasz minták fölmerülése. — Az olasz művészet és flamand szellem aránytalansága. — Az új iskola zavaros és elégtelen stylje. — Az olasz mesterek növekvő befolyása Mabuse Jánostól Venius Ottóig. — A honi

szellem és styl kitartása a genre-, táj- és arczképfestésben. — Az 1572-iki forradalom. — A nemzet és művészet kettészakadása ... 80

III.

A harmadik korszak. — Belgium alakulása. — Hogy lesz katholikus és alárendelt. — A főherczegek kormányzása s az ország helyreállítása. — Az élet érzéki képzeletének és felfogásának megujhodása — A XVII. század iskolája. — Rubens. — Hasonlóságok és különbségek ezen s az olasz művészet között. — A mű katholikus nevénél s pogány lényegénél fogva. — Mennyiben hazafi. — Az élő test eszméje. — Crayer, Jordaens és Van Dyck. — A politikai állás és moralis viszonyok változta. — A festészet elhanyatlása. — A festői kor vége ... 99

IV.

A negyedik korszak. — Holland alakulása. — Hogy lesz republikán és protestáns. — A primitiv ösztönök kifejlése. — A nemzet hősisége, diadalai és jólléte. — Az eredeti inventio megujhodása és szabadsága. — A holland művészet jellemvonásai a klasszikus és olasz művészettel szemben. — Az arczképfestmények. — A realis élet ábrázolása. — Rembrandt. — Felfogása a fényről, emberről, istenségről. — A hanyatlás kezdete 1667 felé. — Az 1672-iki harcz. — Holland elgyöngülése és sülyedése. — Az activ erély megfogyása. — A nemzeti művészet elhanyatlása. — A kis genre-k túlélése. Általános viszony a kor és művészet között ... 119

1. SZÉCHENYI

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Minden füzet külön is kapható | 1—1539 szám | Egy-egy szám ára 20 fillér

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **Gyulai Pál.** *Szerkeszti* **Heinrich Gusztáv.**

Hazai és külföldi írók regényei és elbeszélései; versek, szinművek és ismeretterjesztő művek

1454—56. **Ihering Rudolf.** Küzdelem a jogért. Ford. *Szilassy Cézár.*

1457—63. **Mac Donagh Mihály.** Az angol parlament szokásai, furcsaságai és humora.

1464—73. **Fogazzaro Antal.** A szent. Fordította *Vetési József.*

1474—78. **Jókay Lajos.** Ötven év előtt. Elbeszélés.

1479—80. **Stifter Adalbert.** A kondor. Németből fordította *Sz. K.*

1481—85. **Voltaire.** Candide vagy az optimismus. Franciából ford. *Langer Ignácz.*

1486—88. **D'Amicis.** Furio. Elbeszélés. Olaszból ford. *Elek Arthur.*

1489—94. **Sterne** érzékeny utazásai. Ford. *Kazinczy Ferencz.* Bevezette és kiadta *Dr. Berki Miklós.*

1495—97. **Taine** Hippolyt. **Balzac.** Francz. ford. *Dr. Halasy Aladár.*

1498—99. **Grillparzer Ferencz.** A szendomiri kolostor. Ford. *Győri Károly.*

1500—02. **Balogh Jenő.** Nyomor és büntettek.

1503—05. **Heine Henrik.** Utazás a Harzban. Ford. *Oláh Gábor.*

1506—08. **Berczik Á.** A pozsonyi diéta. Vígjáték 3 felvonásban.

1509—12. **Taine** Hippolit. A görög művészet bölcselete. Fordította *Ferenczi Zoltán.*

1513—15. **Erdélyi Zoltán.** A vesztett boldogság. Verses regény. Az akadémia által 1897-ben a Nádasdy-féle 100 aranyos díjjal jutalmazott pályamű. Harmadik kiadás.

1516—18. **Rousseau J. J.** Kisebb műveiből. Ford. *Bogdánfy Ödön.*

1519—20. **Péterfy Jenő.** Aristophanes.

1521—22. **Andrássy Gyula gróf.** Zrinyi Miklós a költő.

1523—24. **Heinrich Gusztáv.** Magyar elemek a német költészetben.

1525—30. **Ibáñez Blasco.** Május virága. Regény. Fordította *Berki Miklós és Győri Károly.*

1531—36. **Hearn Lafcadio.** Kokoro. Angolból fordította *Woida Margit.*

1537—38. **D'Annunzio Gabriele.** San Pantaleone és egyéb novellák. Fordította *Balla Ignácz.*

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

OSZK